

T.C.
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YAZILI VE ARKEOLOJİK KAYNAKLARIN IŞIĞINDA ESKİÇAĞ
TOPLUMLARINDA MÜLKİYET ANLAYIŞI

ŞEYMANUR CIDIRLI

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI

DANIŞMAN

Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ

SİNOP/2022

T.C.
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YAZILI VE ARKEOLOJİK KAYNAKLARIN IŞIĞINDA ESKİÇAĞ
TOPLUMLARINDA MÜLKİYET ANLAYIŞI

ŞEYMANUR CİDIRLI

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ

SİNOP-2022

**ŞEYMANUR CİDİRLİ tarafından hazırlanan “YAZILI VE
ARKEOLOJİK KAYNAKLARIN IŞIĞINDA ESKİÇAĞ
TOPLUMLARINDA MÜLKİYET ANLAYIŞI” başlıklı bu çalışma,
04.07.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak,
jürimiz tarafından YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.**

Başkan (Danışman)	Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ Sinop Üniversitesi/ Fen-Edebiyat Fakültesi	İmza
Üye	Doç. Dr. Okay PEKŞEN Ondokuz Mayıs Üniversitesi/ Fen- Edebiyat Fakültesi	İmza
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Suha Oğuz BAYTİMUR Sinop Üniversitesi/ Fen-Edebiyat Fakültesi	İmza

ETİK BEYANI

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Şeymanur CIDIRLI

ÖZET

YAZILI VE ARKEOLOJİK KAYNAKLARIN IŞIĞINDA ESKİÇAĞ TOPLUMLARINDA MÜLKİYET ANLAYIŞI

Tarihin erken dönemlerinden itibaren insanoğlu bir şeylere sahip olmak ve sahip olduklarını istediği gibi kullanmak arzusunu taşımıştır. İlk yerleşik hayatın başladığı Neolitik Çağda tarım devrimini de gerçekleştiren Eski Yakın Doğu toplumları, yazılı bir kültüre sahip olmasalar bile arkeolojik bulgulardan anlaşıldığı kadarıyla oturacakları bir evin ve ekebilecekleri bir tarlanın ya da bahçenin sahibi idiler. Ayrıca onların evcilleştirdiği birtakım küçükbaş hayvanları da vardı. Aslında bütün bu göstergeler, Neolitik Çağdan itibaren bir mülkiyet anlayışının varlığına işaret etmektedir.

Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı buluntuları da insanoğlunun taşınır ya da taşınmaz birtakım mülkler edindiklerinin işaretlerini taşımaktadır. Yazının icadıyla birlikte hayatın bütün aktiviteleri ve yapılan her şey kayıt altına alındığı için mülkiyetle ilgili verilere ulaşmak çok daha kolay olmaktadır. Nitekim hem Mezopotamya hem Mısır hem de Anadolu toplumları, mülkiyet anlayışına ışık tutan birçok vesika bırakmışlardır. Özellikle yasa metinleri, mülkiyet anlayışına dair çok önemli bilgiler aktarmaktadırlar.

Bu çalışmada Eski Yakın Doğu coğrafyasında ortaya çıkmış büyük medeniyetlerin mülkiyet anlayışı yazılı ve arkeolojik belgelerin ışığında incelemek amaç edinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Yakındoğu toplumları, mülkiyet anlayışı, yasa metinleri, Mezopotamya, Mısır, Anadolu

ABSTRACT

UNDERSTANDING OF OWNERSHIP IN ANCIENT SOCIETIES IN THE LIGHT OF WRITTEN AND ARCHAEOLOGICAL SOURCES

Since the early periods of history, human beings have had the desire to own something and use what they have as they wish. Even though the Ancient Near East societies, which also realized the agricultural revolution in the Neolithic period, when the first settled life began, did not have a written culture, they had a house to live in and a field or garden where they could plant, as understood from the archaeological findings. There were also some small cattle that they domesticated. In fact, all these indicators point to the existence of an understanding of ownership since the Neolithic age.

Chalcolithic and Early Bronze Age findings also bear the signs that human beings acquired some movable or immovable properties. With the discovery of writing, it is much easier to Access property-related data, since all activities of life and everything done are recorded. As a matter of fact, both Mesopotamian, Egyptian and Anatolian societies left many documents that shed light on the understanding of property. In particular, the law texts convey very important information about the understanding of property.

In this study, we tired to reveal the ownership understanding of societies, which were the creators of great civilizations that emerged mainly in the Ancient Near East geography, in the light of written and archaeological documents.

Keywords: Ancient Near East Societies, ownership understanding, law texts, Mesopotamia, Egypt, Anatolia.

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

C. Cilt

ca takriben, yaklaşık olarak

s. Sayfa

MÖ Milattan Önce

TEŞEKKÜR

Tarih öncesinde yaşayan en ilkel toplumlardan günümüze gelinceye kadar, insanoğlu daha rahat bir hayat sürebilmek için birtakım taşınır ve taşınmazları mülk edinme ve bu mülkleri istediği biçimde kullanma eğiliminde olmuştur. Gerçekten, Paleolitik dönemlerden başlayarak insanlar bir şeylere sahip olabilmek için büyük çaba harcamışlar ve bu çabalarının sonucunu da görmüşlerdir.

İlk yerleşik hayatın başladığı Neolitik dönemin başlarında araziler ve evler toplumun ortak malıymış gibi görünse de zaman içinde fertler sınırları belli arazilerin, sayıları başlangıçta az olsa da zamanla artan hayvan sürülerinin sahibi olmaya ve sahip olduklarını da koruma altına almaya başlamışlardır.

Kalkolitik devirden itibaren şehirleşme süreci başlamış, Eski Tunç Çağı ise şehir devletlerinin mantarlar gibi ortaya çıktığı bir süreç olmuştur. Devletlerin ortaya çıkması ile birlikte insan hayatı düzenli bir evreye girmiştir. Ancak mal mülk edinme arzusu ve hırsı, insanlar arasında birtakım problemlerin yaşanmasına da zemin hazırlamıştır. İşte bu süreçte devlet kurumları devreye girmiş ve yasalar çıkararak mülkiyet edinme ve mülkleri muhafaza edebilme konularını bir düzene bağlamış, birtakım yaptırımlar uygulamıştır. İşte biz, Yazılı ve Arkeolojik Kaynakların Işığında Eskiçağ Toplumlarda Mülkiyet Anlayışı konulu tez çalışmamızda, mülkiyet ile ilgili bütün bu hususları ele almaya çalıştık.

Çalışmamız ÖNSÖZ ve GİRİŞ kısımları dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm’de Eski Mezopotamya’da Mülkiyet Anlayışı, İkinci Bölüm’de Eski Mısır’da Mülkiyet Anlayışı, Üçüncü Bölüm’de Eski Anadolu’da Mülkiyet Anlayışı konuları daha ziyade hukuki metinlere dayanılarak ele alınmaya çalışılmıştır.

Tezimizin başlığı her ne kadar Eskiçağ toplumlarının tamamını kapsıyor gibi görünse de Eski Batı Dünyası’nın mülkiyet anlayışı, bu çalışmanın dışında tutulmuştur.

Çalışmamızın SONUÇ kısmında ise, ilk üç bölümde ele alınan konuların bir özeti yapıldıktan sonra ortaya çıkan sonuçlar ana çizgileriyle gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Bu tez konusunu bana vererek, beni çalışmaya sevk eden ve tezimin her aşamasında benden hiçbir yardımını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ’e minnettarım. Bu nedenle kendisine en içten saygılarımı ve sevgilerimi sunuyorum. Bu çalışmanın ileride buna benzer konular üzerinde çalışma yapacak olan geleceğin akademisyenlerine de rehberlik etmesini umut ediyorum.

Şeymanur CIDIRLI

17.06.2022

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL.....	ii
ETİK BEYANI	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	vi
TEŞEKKÜR.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA MÜLKİYET ANLAYIŞI

1.1. Mezopotamya'nın Tarihi Coğrafyası	2
1.2. Sümer Hukuku	4
1.2.1.Urukagina Talimatnamesi	7
1.2.2.Ur-Nammu Kanunları.....	8
1.2.3. Ana-İttuşu Kanunları.....	9
1.2.4. Lipit-İştur Kanunları.....	9
1.3.Sümer Hukukunda Mülkiyet	10
1.4. Sami Toplumlarda Mülkiyet Anlayışı.....	14
1.4.1. Samilerin Tarihine Kısa Bir Bakış	14

1.4.2. Sami Kavimlerde Hukuk.....	17
1.4.2.1. Eşnunna Kanunları	17
1.4.2.2.Hammurabi Kanunları.....	17
1.4.2.3. Orta Asur Kanunları	19
1.4.2.4. Yeni Babil Kanunları	20
1.5. Sami Hukukunda Mülkiyet	20

İKİNCİBÖLÜM

ESKİ MİSİR'DA MÜLKİYET ANLAYIŞI

2.1.Mısır'ın Tarihi Coğrafyası	35
2.2.Tarih Öncesi ve Tarihi Devirlerde Mısır	36
2.3. Eski Mısır'da Mülkiyet	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ ANADOLU'DA MÜLKİYET ANLAYIŞI

3.1.Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası	46
3.2.Hitit Toplumunda Mülkiyet	52
5. SONUÇ.....	63
KAYNAKLAR.....	65
ÖZGEÇMİŞ	69

GİRİŞ

Mülkiyet, hem maddi hem de manevi hayatın esas şartlarından biridir. Mülkiyet fikrini, teorisyenlerin servet kelimesine verdikleri anlamı göz önünde bulundurarak düşünmek gerekir. Bir ihtiyacı karşılayan her şey servettir.

Mülkiyet derken bir şeyi serbestçe kullanmak veya belirli bir servete sahip olmak hakkı akla gelir. Bir Roma hukuk formülüne göre mülkiyet hakkı bir şeyi iyi veya kötü, kullanma yetisidir. Sahip olunan şey, tüketilebileceği gibi, saklanabilir, başkasına verilebilir, başka bir şeyle değiştirilebilir, hatta tahrip bile edilebilir.

Ferdin hayatında önemli bir rol oynayan mülkiyet, aynı zamanda toplumsal bir olgudur. Mülkiyet, her şeyden önce ekonomik bir gerçektir. Servetle ilgili her şey ekonomi ile ilgilidir. Ekonomi hayatı servetin üretimi, el değiştirmesi, dağıtımı ve tüketiminden ibarettir.

Mülkiyet aynı zamanda hukuki bir olaydır. Bazı teorisyenlere göre eğer mülkiyet hayvanlar âleminde, tabiatta var olmasaydı, ferdi mülkiyet hukuku, devlet müdahalesi olsa bile meydana gelemezdi. Fakat her ne olursa olsun, tarihin erken dönemlerinden itibaren mülkiyet, her tarafta kanunlara uydurulmuş durumda olup, kamu gücünün koruyuculuğu altına konulmuştur. Mülkiyet hakkının çiğnenmesine yasalar kesinlikle izin vermemiştir.

Henüz yazılı kültüre sahip olmayan erken dönem toplumlarında şahsi mülkiyetten ziyade ortak mülkiyet anlayışı egemendi. Ortaklaşa mülkiyetin konusu sadece toprak değildi, çoğu zaman taşınabilir birtakım eşyalar da ortak mülkiyetin konusuna girerdi.

Zaman içerisinde ortak mülkiyet anlayışının yerini ferdi mülkiyet alacaktır. Fertler bir bahçeye, bir tarlaya, hayvanlara sahip olabilirlerdi. Ferdin kişisel malları yani kendisine ait olan şeyler arasında karısı da vardı. İlerleyen süreçte toplum yasaları yazılı hale getirildiğinde bu husus yani kadının erkeğe bağımlı hale getirilmesi daha belirgin hale gelmiştir.

Yazının keşfinden neredeyse sekiz asır sonra gelenek hukukundan yazılı hukuka geçildiği zaman, mülkiyet ile ilgili hükümler de kanun metinlerinde tüm ayrıntıları ile ele alınmıştır. Gerçekten Sümerlilerin egemen olduğu dönemde kaleme alınan Urukagina, Ur-Nammu, Ana-İttuşu ve Lipit-İştur kanunları başta olmak üzere, Akkad dilinde kaleme alınan Eşnunna, Hammurabi, Orta Asur ve Yeni Babil yasalarında da mülkiyet hukuku üzerinde uzun uzun durulmuştur. MÖ 2. binyıl Anadolu'sunun egemen gücü olarak karşımıza çıkan Hititlerin çıkarmış olduğu yasa metinlerinde de mülkiyet hukukuna özel bir ehemmiyet verildiği bariz bir şekilde görülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA MÜLKİYET ANLAYIŞI

1.1.Mezopotamya'nın Tarihi Coğrafyası

“Mezopotamya”, Antik yazarların Fırat ve Dicle nehirlerinin arasındaki bölgeye vermiş oldukları isimdir. İki nehir arası anlamına gelen kelime, mesos (orta) ve potamos (ırmak) kelimelerinin birleşmesinden türetilmiştir (Köroğlu, 2011, s.12). Mısırlılar da, bu verimli topraklar için aynı anlama gelen “Naharina” ismini kullanmışlardır. İslami devirlerde ise bölgeye “ada” manasına gelen “Cezire” denilmiştir (Memiş, 2015, s.5).

MÖ 4. binyıl ortalarında Mezopotamya'ya gelen Sümerliler ise, yerleştikleri Güney Mezopotamya topraklarına “Kengi” diyorlardı. Mezopotamya'nın farklı bölgeleri, zaman içerisinde değişik coğrafi isimler ile anılmıştır. Tarih boyunca, ev sahipliği yaptığı topluluklarla beraber topraklarının isimleri de değişen bölge, haritaya bakıldığında Asya kıtasının Akdeniz'e açılmış bir kapısı görünümündedir. Doğuda İran, kuzeyde ise Anadolu platolarını oluşturan yüksek dağlarla kuşatılmıştır. Üç taraftan dağlarla çevrili bölgenin güneyi ise Suriye ve Arabistan çöllerine açılmaktadır (Memiş, 2015a, s.5-6). Gerçekten Mezopotamya topraklarının sahip olduğu bu coğrafi konum, eski çağ tarihinde bölgeye gelen kavimlerin buraya yerleşmelerinde büyük rol oynamış ve bölgenin sakinleri sık sık bu bereketli vadiye sahip olmak isteyen kavimlerle mücadele etmişlerdir.

Fırat ve Dicle Nehirleri ile buradaki insanlara yaşam imkânı sunan bölge, Aşağı ve Yukarı Mezopotamya olarak ikiye ayrılır. Bunun nedeni bu iki bölgenin doğal koşullar ve iklim bakımından farklılık göstermesinden kaynaklıdır. Bununla paralel olarak iki bölgenin ekonomik hayatında da bir takım değişiklikler söz konusudur. Günümüzde Bağdat'tan Dicle ve Fırat nehirlerinin bataklık deltasına kadar uzanan kısım Aşağı Mezopotamya olarak bilinir. Bölge geniş, engebesiz, verimli ve alüvyonlu toprak yapısına sahip olduğundan, sulu tarıma son derece elverişlidir. Aynı zamanda hayvan sürülerinin otlatılması için de yeterli alana sahip olduğundan burada yaşayan kavimlerin temel geçim kaynaklarını temin etmekte oldukça verimli bir bölge konumdadır. Yukarı Mezopotamya ise, kuru tarıma imkân sağlayan kurak yaylalar ile çevrili geniş bir dağ eteği bölgesidir (Tekin, 2014, s.113). Dağlık bir arazi yapısına sahip olan Yukarı Mezopotamya'da, karasal iklimin etkileri hâkimdir. Arazinin

dağlık olması halkın geçim kaynağının daha çok hayvancılık olmasını zorunlu kılmıştır. Bölge taş, kereste ve maden kaynakları açısından da güneye kıyasla oldukça zengindir.

Kuzey kesimi, Aşağı Mezopotamya'dan ayıran bir özellik de budur. Gerçekten Güney Mezopotamya'da kereste, taş, maden gibi ekonomik etkileri büyük olan maddelerin olmaması büyük kayıptı. Bu durumun sonucu olarak Aşağı Mezopotamya ve Yukarı Mezopotamya'da mimari anlayıştan ticarete kadar belirgin farklar ortaya çıkmıştır (Gökçek, 2015 s.16).

Bölge halkının ekonomisini büyük ölçüde tarımsal faaliyetler oluşturmaktadır. Ancak sık sık yaşanan nehir sularının taşması hadisesi, toprağı tarıma uygun hale getirebilmek için büyük uğraşlar verilmesine neden olmuştur. Nitekim bölge sakinleri sürekli toprağı kazmak ve su kanalları açmak üzere zirai faaliyetlerin tehlikeye girmesini önlemeye çalışmışlardır (Gökçek, 2015 s.16).

Tarımsal üretim açısından gelişmiş bir durumda olduğu halde, doğal kaynaklar ve az önce sözünü ettiğimiz madenlerden yoksun olan Mezopotamya, bu ihtiyaçlarını karşılamak üzere komşu bölgelerle sık sık ticari ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Ticari faaliyetlerle başlayan bu münasebetler, Mezopotamya kültür ve medeniyetine katkı sağladığı gibi, bu uygarlığın yayılmasında da önemli rol oynamıştır.

Özetlenecek olursa, Mezopotamya bölgesini yerleşim yeri olarak seçen kavimler genellikle Fırat ve Dicle nehirlerinin geçtiği alanlarda toplanmışlardır. Güney kesimde yerleşenler ise sık sık vuku bulan su taşkınlarından olumsuz etkilenmiş olup, suların taşacağı zamanları belirleyerek, su kanalları açmak, ilkel tarzda baraj inşa etmek gibi önlemler almak zorunda kalmışlardır. Gerçekten bu taşmalar neticesinde meydana gelen sel felaketleri, halka zor zamanlar yaşatmıştır. Zaman içerisinde bu felaketlere karşı, insanlar bir araya gelerek küçük yerleşim yerleri oluşturmaya başlamışlardır. Özellikle, belirlenen verimli araziler etrafında kümelenen bu insanlar, kısa sürede ekonomik açıdan güçlenmiş ve bunun neticesinde siyasi ve kültürel hareketlilikler başlamıştır.

Eski Doğu'nun üç büyük medeniyet merkezinden biri olan Mezopotamya'da Sümerliler başta olmak üzere, Akkadlılar, Babilliler, Asurlular, Elamlılar ve Mitanniler gibi birçok kavim hüküm sürmüş ve bugün insanlık tarihini şekillendiren kültür unsurlarının bu coğrafyada meydana getirilmesine büyük katkı sağlamışlardır (Memiş, 2015a, s.1).

Mezopotamya'nın geçmişi ile ilgili bilgilerimizin büyük bölümü, 4. binyılın sonlarından itibaren yaklaşık 3000 bin yıl boyunca kullanılacak olan çivi yazısıyla yazılmış tabletlerden

öğrenilmektedir. Sümerlilerin icat ettiği çivi yazısı ile insanoğlunun kayıt tutmaya başlaması, uzun geçmişimizde önemli dönüm noktalarından birini oluşturur. Tabletlerde mal ve mülk miktarları, alınıp satılan eşyalar, ticari ilişkiler, siyasal gelişmeler, fal, büyü, dua ve mitolojik öyküler gibi içeriği gittikçe zenginleşen kayıtlar tutulmakta idi. Böylelikle bilgi birikiminin ve kültürün sonraki kuşaklara taşınması kolaylaşmış, uygarlık yolunda atılan adımlar da hızlanmıştır. Aynı zamanda yazıyla beraber tarih öncesi devirler bitmiş ve tarihi devirler başlamıştır (Köroğlu, 2011, s.21).

1.2.Sümer Hukuku

Mezopotamya uygarlığının oluşumundaki en önemli pay Sümerlere aittir. Sümerlerden önce Mezopotamya’da yerleşik hayata geçildiği ve burada topluluklar halinde yaşayan küçük gruplar olduğu bilinmektedir. Fakat henüz yazılı bir kültür ortaya çıkmadığından, “Presümerienler” ve “Proto-Fıratlılar” gibi isimlerle anılan bu kavimlerin, tarım ve hayvancılıkla hayatlarını idame ettirdikleri bilinmektedir (Memiş, 2015a, s.15).

MÖ 3500’lerde Mezopotamya’ya gelen Sümerliler, beraberlerinde bu topraklara birçok yeni kültür unsurları getirmişlerdir. Gerçekten Kalkolitik Devrin (MÖ ca 5000-3000) sonlarına doğru Mezopotamya’da çömlekçi çarkı, silindir mühür ve yüksek mabet gibi birtakım yeni kültür unsurlarıyla karşılaşılmalıdır ki, bunlar Sümerlere aittir. Ayrıca bu kavim, bataklık arazinin içinde yerleşmeye elverişli bölgelere ayrı ayrı gruplar halinde yerleşerek, birçok şehir devleti kurmuşlar, böylece mevcut köy kültürünü de şehir kültürüne dönüştürmüşlerdir (Memiş, 2015a, s.30).

Sümerlilerin kurmuş oldukları bu kentlerin öne çıkan özelliklerinden biri, her birinin belli bir tanrı ya da tanrıçaya ait olmasıydı. Örneğin, Nippur kenti baş tanrı Enlil’in, Eridu kenti sular ve okyanuslar tanrısı Ea’nın, Uruk şehri tanrı İnanna’nın kült merkezi idi. Sümer toplumu, kentlerin her birinin bu tanrılar ya da tanrıçalar tarafından kurulduğuna inanmış ve bu inançları çerçevesinde yüksek tepeler üzerine mabetler inşa etmişlerdi (Mieroop, 2018, s.47).

Sümer inancına göre, yeryüzündeki bütün varlıkların ve toprakların sahibi tanrı idi. Tanrıya ait olan bu toprakları işleyerek verimli hale getirmek gerekiyordu. Bunun için de kanallar inşa ederek bataklıkları kurutmak ve suları muhafaza edebilmek için bentler kurmak gerekiyordu. Sümer toplumu bu mühim ve güç işleri ancak müşterek emekle gerçekleştirebilirdi. Gerçekten

de şehir halkı hep beraber kanallar açmış, toprağı birlikte ekmiş ve yetişen ürünlerin hasadını yine birlikte yapmışlardır (Kınal, 1983, s.37).

Sümer kent devletlerinin oluştuğı sıralarda, kent merkezinin ortasında yer alan tapınak sadece dinin değil, kent ekonomisinin de merkezi idi. Bu kentlerde tüm işler emekte ve nimette müşterek esasına dayalı şekilde gerçekleşiyordu. Sümer toplumu yukarıda bahsi geçen işlerin gerçekleştirilmesi hususunda rahip memurlar tarafından organize ediliyorlardı.

Anlaşıldığı kadarıyla Sümerlilerin kurduğu bu küçük şehir devletleri, bir çeşit ilkel sosyalizm ile idare ediliyorlardı. Fakat bu sistem gücünü tanrıdan aldığı için, Mezopotamya’da Sümerler ile başlayan bu rejime Batılı tarihçiler tarafından “Mabet Sosyalizmi” veya “Teokratik Sosyalizm” gibi adlar verilmiştir (Memiş, 2015a, s.22).

Bu sisteme göre, Sümer inancında yeryüzündeki her şey tanrıya ait olduğu için, topraktan ve hayvanlardan elde edilen her türlü ürün mabede teslim edilmek zorunda idi. Mabede getirilen ürünler ise mabet ambarlarında depo edilir ve mabette görevli rahip memurlar tarafından her ailenin ihtiyacı oranında dağıtılırdı.

Kent hayatının getirdiğı bazı zorluklar ve mabet sosyalizmi sisteminin bir gereğı olarak, yazılı hayata geçmenin gerekliliğı ortaya çıkmıştır. Çünkü mabede getirilen ve dağıtılan ürünlerin kayıt altına alınması gerekiyordu. Başlangıçta resim ve şekillerle çözüm bulunmaya çalışılsa da, Güney Mezopotamya’nın nüfusları hızla artan kentlerinde, merkezi idarenin yürüttüğü inşaat projeleri çoğaldıkça, tapınak depolarında biriken ve buradan dağıtılan ürünlerin miktarı arttıkça basit işaretler, sayılar ve listeler, ihtiyacı karşılayamaz hale gelmişti (Köroğlu, 2011, s.54). İşte bu yüzden Sümerli rahipler daha anlaşılır bir kayıt şekli geliştirmişler ve Batılı bilim insanlarının çiviye benzettikleri için “çivi yazısı” adını verdikleri yazıyı icat etmişlerdi. Sümerler tarafından icat edilen çivi yazısı, Eski Yakındoğı coğrafyasında yaşayan muhtelif kavimler tarafından yaklaşık üç bin yıl kendi dillerini ifade etmek için kullanılmıştır. Hatta denilebilir ki, yazı tarihinde en uzun süre kullanılan yazı sistemi, çivi yazısıdır (Memiş, 2015a, s. 23).

Çivi yazısının icadını başaran Sümerler, hukuki bazı işlemlerini de tabletlere yazmışlar ve günümüze ulaşmalarını sağlamışlardır. Sümer hukuku, kendinden sonra Mezopotamya’da oluşturulan hukuk metinlerine örnek olduğu gibi, diğer coğrafyalardaki hukuki gelişime de katkıda bulunmuştur (Florioti, 2016, s.93).

Yazının icadından önce insanların hukuki problemlerini nasıl çözdüğünü tam olarak bilemiyoruz. Fakat tarih öncesi dönemlerde yaşamış olan toplumlar, hukuki problemlerini yazılı olmayan gelenek hukukuna göre çözmüş olmalıdırlar. Sümerliler de başlangıçta bu sisteme göre hareket etmişler, fakat MÖ 3200’lerde yazının icadından sonra zaman içerisinde bu sözlü hukuk geleneğini yazılı hale getirmişlerdir. Gelenek hukukundan yazılı hukuka ilk defa ne zaman ve hangi kentte geçildiği tam olarak bilinmemekle beraber, en eski Sümer kanunlarının MÖ 24. yüzyılda yaşadığı sanılan Lagaşlı Urukagina tarafından meydana getirildiği sanılmaktadır (Memiş, 2015a, s.173-174).

Sümer toplumunda yürürlükte olan hukuku incelemek için çeşitli vesikalar vardır. Çünkü Sümerliler, daha önce de belirtildiği üzere her çeşit alım-satım işlerini, mübadele, kira, ödünç verme ve faiz gibi ekonomik hayatın işlemlerini kil tabletler üzerine çivi yazısı ile kaydettikleri gibi, sosyal hayatın evlenme, boşanma, miras, evlatlık alma gibi olaylarını da ticari bir iş olarak kabul ettiklerinden bunları da belgeler üzerine yazarak kayıt altına almışlardır. Bunun nedeni, kuşkusuz gelişmiş bir ticaret zihniyeti ile izah edilebileceği gibi, Sümerlerdeki “adalete saygı” kavramını da gösterir (Kınal, 1983, s.133).

Sümerliler, adaletin koruyucusu olarak Güneş Tanrısını (Şamaş) kutsamakta idiler. Zira güneşin, karanlıkları aydınlattığı gibi faili meçhul gizli işleri (suçları) de öyle aydınlatacağına inanmaktaydılar. Adaletin yeryüzündeki temsilcisi hâkimlerdi. En büyük hâkim kral idi. Kralın mahkemelerde bulunmadığı durumlarda ise kralın vekilleri olarak Sukkailer davalara bakardı. Mahkemeler ise kapalı bir bina içerisinde değil, mabedin veya şehrin kapısında halka açık şekilde gerçekleştirilirdi (Kınal, 1983a, s.133). Bunun nedeni ise muhtemelen, cezaların diğer insanlar için caydırıcı olması ve verilen kararları vatandaşların da bizzat görmelerini sağlamak olmalıdır (Memiş, 2015a, s.174).

Günümüze kadar çeşitli bölgelerde ele geçirilen ve tercümesi yapılan çivi yazılı kaynakların bir kısmını hukuki ve iktisadi içerikli vesikalar oluşturmaktadır. Bu konular her topluluğun doğrudan günlük hayatı ile ilgili olduklarından metinlerde geniş yer tutması, doğal bir durumdur.

İlk hukuki- iktisadi vesikaları, günümüzde Güney Irak’ta bulunan Ur Mezarları’nda ortaya çıkarılmış hesap cetvelleri teşkil etmektedir. Bunun dışında Fara (Şuruppak)’da ele geçirilen ve geniş ölçüde iktisadi konuları ele alan tabletler de oldukça önemlidir. Bu tabletler arasında tarla, ev, esir satışına ait şahitlerin adlarının da kayıtlı olduğu vesikalarla beraber, tarla

sahiplerinin isimleri, hayvan, hububat, kereste, meyve, maden ve kurban listeleri vardır (Bilgiç, 1947, s.577).

Mezopotamya'nın çeşitli sitelerinde bulunan binlerce belge arasında kanunlarının yazılı olduğu tabletler ve steller bulunmuştur. Güney Mezopotamya şehirlerinde Sümerliler egemen oldukları sürece bu kanunlar, Sümerce olarak yazdırılmıştır. Fakat Sami Göçlerinden sonra, Mezopotamya kentlerindeki nüfus çoğunluğu Sami kökenli kavimlere geçtiği için kanunlar Akkadca olarak yazılmaya başlanmıştır (Kınal, 1983, s.134). Sümerce yazılmış olan kanunlar kronolojik olarak şu şekilde sıralanabilir; Urukagina Kanunları, Ur-Nammu Kanunları, Ana-İttuşu Kanunları ve Lipit-İştur Kanunları.

1.2.1 Urukagina Talimatnamesi

Er Sülaleler III Devri'nin sonlarına doğru, Lagaş kentinde hüküm süren Ur-Nanşe Sülalesini devirerek iktidarı ele geçiren Urukagina (MÖ ca 2375'ler), bozulan toplum düzenini yeniden kurmak amacıyla kendi adıyla anılan kanunları çıkarmıştır (Memiş, 2015a s,174).

Sümer siyasî tarihi içerisinde, Er Sülaleler Devri olarak adlandırılan dönemde, Güney Mezopotamya'da yaşayan Sümer şehir devletleri arasında en ön plana çıkan Lagaş'tır (Gökçek ve Akyüz, 2013, s.2). Lagaş'ın son kralı Urukagina, kendisinden önce iktidarı elinde tutan teokratik bir yapıya sahip olan Ur-Nanşe Sülalesinin egemenliğine bir halk ayaklanması sonunda son vererek, iktidarı ele geçirmiş ve Lagaş halkını bu kötü yönetimden ve halkı ağır vergilerle ezen iktidardan kurtarmıştır. Ardından da toplum düzenini yeniden sağlamak amacıyla kendi adıyla anılan talimatnameyi çıkarmıştır. Bunlar dünya hukuk tarihinin ilk yasaları olarak kabul edilir. Ancak bazı otoriteler bu düzenlemeleri yasa olarak kabul etmezler. Bunların hukuki bir reform paketi olduğunu öne sürerler (Memiş, 2021, s.12).

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Urukagina'nın eldeki metni doğrudan doğruya kanun olarak kaleme alınmış değildir. Bu metin esas itibarıyla bir "reform talimatnamesi" mahiyetinde olup, vergileri çeşitlendirmek, yükseltmek ve mabedin mallarını çoğaltmak amacı ile büyük suistimallere girişen zorba bürokrasiye karşı yapılan bir hareket olarak değerlendirilmektedir.

Anlaşıldığına göre Lagaşlılar, bu zorlama ve baskılara dayanamayarak Ur-Nanşe sülalesini bertaraf etmişler ve iktidarı Urukagina ele geçirmiştir. Urukagina, bir reform yaparak halkının

özgürlüğüne kavuşmasını sağlamıştır. Urukagina'nın tahta geçiş süreci ve yapmış olduğu icraatları hakkındaki bilgileri, yeni yapılan bir kanalın anısına yazılmış belgeden öğrenmekteyiz. Urukagina talimatnamesi, diğer Sümer kanunlarında olduğu gibi üç bölümden oluşmaktadır. Kralın Lagaş tanrısı Ningirsu ve tanrıça Bau ile tanrıça Nanşe'ye ithafen yaptırdığı mabetlerden, kanallardan ve şehir surlarından kısaca bahseden bir önsöz ve aynı mahiyette bir son sözü ihtiva etmekte, bu iki kısım arasında asıl talimatname metni bulunmaktadır (Bilgiç, 1963,s.107) .

Oval bir tablet üzerine yazılı olan Urukagina Talimatnamesinin maddeleri ise, mülkiyet ve aile hukuku ile ilgili hükümleri ihtiva ederler. Urukagina'nın bırakmış olduğu bu belge, insanın insana karşı her düzeyde –toplumsal, ekonomik, siyasal ve psikolojik- ne kadar acımasız olabileceğini göstermektedir. Belge dikkatlice incelendiğinde tapınak ile saray arasında süren, Lagaş halkının tapınağın yanında yer aldığı şiddetli iktidar mücadelesi hakkında da fikir sahibi olmamızı sağlar. Aynı zamanda bugünkü bilgilerimize göre “özgürlük” sözcüğünün, insanlık tarihinde ilk kez kullanıldığını da bu belgede görmekteyiz (Kramer, 2002, s.111).

1.2.2.Ur-Nammu Kanunları

Sümer kanunlarının ikincisi, III. Ur Sülalesi'nin kurucusu Ur-Nammu'nun (MÖ 21. yy) çıkarmış olduğu kanunlardır. Urukagina'nın talimatname metninden sonra, Mezopotamya'da tam olarak kanun formuna sahip olan belge, 1956 yılında Samuel Noah Kramer tarafından İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki çivi yazılı tabletler koleksiyonu arasında bulunmuş ve tercüme edilmiştir. Çok iyi korunamayan tabletlerin önemli bir bölümü hasar görmüş durumda olsa da, mevcut kısımdan da kanunun bütün hususiyetleri öğrenilmektedir (Bilgiç, 1963, s.108; Gökçek ve Akyüz,2013, Memiş, 2015a, s.177).

Ur-Nammu Kanunlarının uzun bir prologu vardır. Bu prolog, teolojik, tarihi ve ahlaki olmak üzere üç kısma ayrılabilir. Teolojik kısımda, Ur şehrinin tanrılar tarafından Sümer ve Akkad Devleti'nin merkezi olarak seçilmesinden bahsedilir. Tarihi kısımda, kral Ur-Nammu'nun Sümer ve Akkad memleketlerinde hâkimiyetlerini tesis etmek için giriştiği faaliyetlerden bahsedilmektedir. Uzun olan ahlaki kısımda ise, Sümer memleketindeki bürokratik suiistimallerden ve kralın yaptığı reformlar ile bunları nasıl bertaraf ettiği anlatılmaktadır. Ayrıca yine bu bölümde çeşitli tartıları ve ölçüleri ıslah ettiğinden, yetimleri ve fakirleri kötü

muamele ve haksızlıklardan koruduğundan söz etmektedir. Asıl kanun maddelerinden ise 22'si muhafaza edilip okunabilmiştir. Bu maddeler, yalan suçlamalara, büyücülüğe, kaçak asker ve kölelere, yaralanmaya, zinaya ve aile hukukuna ait hükümleri içermektedir (Bilgiç, 1963, s.108).

Ur-Nammu'dan sonra iktidara gelen haleflerinin yasa çıkarıp çıkarmadıklarını bilmiyoruz. Fakat Ur-Nammu'nun oğlu Şulgi'nin hükümdarlığının 32. yılından başlayıp, son hükümdar İbbi-Sin'in 3. iktidar yılına kadar uzanan dönemden kalma 300'ü aşkın mahkeme kaydından oluşan bir tablet grubu ele geçirilmiştir. Bu metinler, evlilik, boşanma, nafaka, armağan, satış, miras, teknelerin kiralanması, teminatlar, yargı öncesi soruşturmalar, celpler, hırsızlık, mala zarar verme ve görevi kötüye kullanma gibi konuları içermektedir (Memiş, 2021, s.13).

1.2.3.Ana-İttişu Kanunları

Sümerce ve Akkadca olarak iki dilde kaleme alınan ve çeşitli konular ihtiva eden metin, Ninive'deki Asurbanipal kitaplığında 11 tablet halinde bulunmuştur. Asurlu kâtiplere Sümerce öğretmek amacı ile iki dilli olarak kaleme alınan bu seriye, tabletin ilk kelimelerine istinaden “Ana-İttişu” (vadesi gelene kadar) adı verilmiştir. Kanun maddelerin ise aile hukuku, köle kiralaması, fiyat ve ölçü tespitlerini içermektedir (Memiş, 2015a, s.178).

Belsunlu isimli bir öğrenci tarafından kopya edildiği tahmin edilen bu serinin, aslında kim tarafından hangi şehirde ve ne zaman çıkarıldığı tam olarak bilinmemektedir. Fakat bu maddelerin Ur-Nammu kanunları ile mukayesesi sonucu, Ana-İttişu serisinin III. Ur sülalesi zamanında yazıldığı kanısına varılmıştır. Bu serinin düzenlenmesindeki amacın ise, öğrencilere hukuki belgelerin yazımında kullanılacak ifadeleri, yani hukuki ifade formüllerini öğretmek olduğu düşünülmektedir (Kınalı, 1983, s.137; Kılıç, 2018, s.50)

1.2.4.Lipit-İştur Kanunları

Mezopotamya topraklarında İsin-Larsa Devri olarak anılan zaman diliminde yaşanan Sami-Amurru göçleri yüzünden kentlerdeki kültür, ahlak ve geleneksel adetlerde büyük değişim yaşanmıştır (Kılıç, 2018, s.51). İsin hanedanına mensup Lipit-İştur isimli kral, bu nedenlerden ötürü MÖ ca. 1900'lerde İsin'de bazı reformlar yapılması gerektiğine karar vererek kendi adıyla anılan yeni bir yasa metnini yürürlüğü koymuştur. Yedi tablet üzerine yazılan bu

kanunlar, Lipit-İştar ve sülalesi Sami kökenli oldukları halde, Sümerce olarak yazılmıştı. Bunun nedeni ise son Sümer devleti olan III. Ur Sülalesinin henüz yeni kmş olması ve halkın büyük çoğunluğunun hala Sümerli vatandaşlardan meydana gelmesi idi (Kınal, 1983, s.138).

Lipit-İştar Kanunlarının prolog kısmı, Ur-Nammu Kanunlarının prolog kısmı ile kişi ve yer adları dışında hemen hemen aynıdır. Kral, iktidara tanrı tarafından memlekette idareyi ve adaleti tesis etmek amacıyla getirildiğini belirterek, hâkimiyetini meşru bir zemine yerleştirmektedir.

Yasa maddelerinde ele alınan konular arasında; gemi kiralama, gayrimenkul mülkiyeti ve kiralaması, köle mülkiyeti, amme hukuku, vergi ihmali, aile hukuku, hayvan kiralama, miras ve evlilik gibi sosyal hayatta düzeni sağlamayı amaçlayan maddeler yer almaktadır. Epilog kısmında ise, ülkede adaleti sağladığını ve halkına refah getirdiğini dile getirmekte, ardından kanunların yazılı olduğu taşi diktiğini belirtmekte ve bu taşa zarar vermeyecek olanlara dua ederken, zarar verecek olanlara da lanetler yağdırmaktadır (Kramer, 2002, s.122-123).

Sümerce olarak kaleme alınan son kanun metni Lipit-İştar kanunlarıdır. Bundan sonra meydana getirilen kanun metinleri, yöneticilerin dili olan Akkadca olarak yazılacaktır.

1.3. Sümer Hukukunda Mülkiyet

Eski Yakındoğu kavimlerinde mülkiyet kavramını inceleyebilmek için temel kaynak, dönemin yazılı hukuki vesikaları ve günlük hayata dair iktisadi, ticari münasebetleri içeren kişisel hukuk vesikalarından ibarettir. Toplu yaşamın getirmiş olduğu zorluklar içerisinde özellikle mülk edinme ve alım-satım ile ilgili problemler, hukuki vesikaların ortaya çıkmasında tetikleyici olmuştur.

Nitekim yukarıda ele alınan Urukagina Talimatnamesi vergileri çeşitlendirmek, yükseltmek ve mabedin mallarını çoğaltmak amacı ile büyük suiistimallere girişen bürokrasiye karşi yapılan bir reform hareketi olarak değerlendirilebilir. Gerçekten Urukagina, bahsi geçen hukuk reformu ile ilgili metninin önsözünde, Lagaş'ta kendi idaresinden önceki kötü durumu bütün çıplaklığı ile gözler önüne sermekte, Lagaş kralı ile din adamlarının iş birliği yaparak halkın her türlü sosyal işlerinden ağır vergiler aldıklarını, vergisini ödeyemeyenlerin mallarının ise tapınak görevlileri tarafından zorla ellerinden alındığını dile getirmektedir

(Kınal, 1983, s.136; Gökçek ve Akyüz, 2013, s.2). Urukagina ihtilali esasen mabet mülkiyetine karşı yapılmış bir harekettir demek oldukça yerinde olur.

Eski Sümer çağı kaynakları ve kanun metinleri incelendiğinde, şahsi mülkiyetten ziyade katı bir devlet mülkiyeti olduğu ortaya çıkmaktadır. Sümer şehirlerinde üç çeşit toprak mülkiyeti bulunmaktadır. Bunlardan “KUR. NİG. ENNA” tapınağın gereksinimlerinin karşılanmasına tahsis edilen topraklar; ”KUR. ENSİ” şehir beylerinin mülkiyetinde olan topraklar, aynı zamanda NİGENNA da çalışan çiftçilerle zanaatkârlara ve tapınağın yönetiminde çalışan personele hizmetlerinin karşılığında ödeme olarak verilen topraklardır (bu topraklar miras olarak bırakılamıyor ve tapınak yönetimi tarafından istendiği zaman başka bir toprakla değiştirilebiliyor ya da bütünüyle geri alınabiliyordu); ve “URU. LAL” ise ortakçı usulü ile işletilen köylere ait topraklardır. Sümer vatandaşları, URU. LAL topraklarından kendilerine gösterilen tarla ve bahçelerin işletilmesinden sorumlu tutulmuşlardır. Halk, yetiştirdiği tarım ürünü veya hayvansal gıdalardan ailesinin ihtiyacını ayırarak, geriye kalan miktarı tapınağa teslim etmek zorunda bırakılmıştır (Kınal, 1983 s.173; Kramer, 2002, s.107).

Sümerlilerde büyük çoğunluğu saraya ve tapınağa ait olan araziler, en önemli toprak kategorisini oluşturmaktadır. Bu tarım alanları hem büyüklüğü hem de verimliliği bakımından son derece önemlidir.

Tapınağa ait olmayan ve kent devleti arazisinin oldukça geniş bir bölümünü meydana getiren topraklara gelince; belgeler bunların çoğunun mülkiyetine “soyluların”, yani iktidardaki prensler, aileleri ile saray yöneticilerinin yanı sıra önde gelen rahiplerin sahip olduğunu göstermektedir. Bu soylu aileler, genellikle genişliği yüzlerce dönümü bulan, çoğu yurttaşlardan satın alma yoluyla edinilmiş büyük topraklara sahipti (Kramer, 2002, s.108)

Ancak hemen belirtmek gerekir ki, Lagaş’ta çıkan bir belgede, Lagaş krallarından ve Ur-Nanşe’nin seleflerinden biri olan Enhagel’e yapılmış bir toprak satışı kaydedilmekte ve bu belge bir kralın bile canı istediği zaman mülklere el koyamayacağını, bedelini ödemek zorunda olduğunu göstermektedir.

Toprağın geri kalanı –yani tapınağın ya da soyluların mülkiyetinde olmayan topraklar- toplumun sıradan yurttaşlarına, büyük bir olasılıkla nüfusun yarıdan fazlasına aitti. Çok erken zamanlardan beri ataerkil ailelerin mülkiyetindeki kalıtsal topraklar başkasına devredilebiliyor ya da satılabiliyordu; fakat bu yalnızca, aile topluluğunun seçilmiş üyesi olarak hareket eden bir aile üyesi ya da üyeleri –ailenin başı olması gerekmiyordu- yapabiliyordu. Genellikle

ailenin öteki üyeleri satış işlemine tanık olarak katılıyor, böylece rızalarını ve onaylarını göstermiş oluyordu; çoğunlukla sözde kalsa da, tıpkı satıcılara olduğu gibi bu tanıklara da bir ödeme yapılıyordu. Birçok durumda alıcı tarafın ödeme yapılmayan tanığı da kaydediliyor, satış işlemine bazen hükümet temsilcileri de katılıyordu (Kramer, 2002, s.109).

Tapınaklar ülke ekonomisinin önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. Örneğin MÖ 3. binyılın ortalarında Lagaş tapınakları, krallığın işlenen arazilerinin neredeyse yarısının mülkiyetini elinde bulunduruyordu. Tapınakların toprakları iki şekilde işletilmekte idi. Arazilerin bir kısmı özgür çiftçilere kiraya verilmiş ve çiftçinin ihtiyacı olan tohum ve hayvan tapınak tarafından karşılanmış, karşılığında da ürün alınmıştır. Toprakların geri kalanının denetimi doğrudan doğruya tapınak tarafından yapılarak, köleler ve özgür çiftçilere işletilmiştir. Bunlar, elde edilen hasadın tamamını tapınak ambarına teslim etmek zorunda idiler ve emeklerinin karşılığını da tahıl-yiyecek maddesi olarak alıyorlardı.

Görüldüğü gibi, Sümerlilerde toprak, sahibi tarafından veya onun belirlediği kişi tarafından işletilmiştir. Ayrıca, kira verme usulü de uygulanmış ve bu bazen ortaklık şeklinde gerçekleşmiştir. Araziyi işletme işini üstlenen kişinin, vazifesini iyi yapması gerekirdi. Aksi halde para cezası, ellerinin kesilmesi ya da idam edilmek gibi cezalara çarptırılırdı. Arazi kiraya verildiği takdirde, sözleşme yapılır ve genellikle bir veya birkaç sene için kiraya verilirdi.

Araziyi kiralayan kişi, hasat edilen ürünün yarısını veya üçte birini almaktaydı. Ayrıca toprağı kiralayan kişi, süresi dolduğu zaman araziyi işlemiş, hazırlamış, sürmüştü ve ekilmiş bir şekilde iade etmek zorunda bırakılmıştır. Kanun maddelerinden anlaşıldığına göre, kiracının hatası sebebiyle hasılat alınamamışsa, kiracı, komşu arazinin hasılatı göz önünde bulundurularak belirlenen tazminatı ödemeye mahkûm edilmiştir (Günaltay, 1987a, s. 385).

Mezopotamya kavimlerinde gayrimenkullerin yanı sıra, menkuller için de düzenlemeler yapılmıştır. Bu menkullerin başında köleler gelmektedir.

Köle kelimesi Sümercede LU. HUR. SAG (erkek köle) veya SAL. HUR. SAG (kadın köle) ideogramları ile ifade edilmekte idi. SAG kelimesi aynı zaman da Sümerce “dağ” anlamına gelmekte idi. Yani köleler için dağlı erkek ve dağlı kadın kelimeleri kullanılıyordu. Köleler, köle olarak doğanlar yani anne babaları köle olanlar ile muharebelerde esir edilmiş kimselerden oluşmaktadır. Aynı zamanda, hür insanlar da (Muşkenumlar) köle sınıfına indirilebiliyorlardı. Bu üç farklı şekilde gerçekleşirdi; ilk olarak aile reisi tarafından borç

sebebi ile köle olarak satılan kadın, erkek veya çocuklar, ikinci olarak anne ve babalarına isyan ettiği için satılan gençler, üçüncü olarak ise borç yüzünden mahkeme kararı ile köleliğe indirilmiş kimselerdir (Kınal, 1983, s.152). Kölelik durumu müebbet olmamakla beraber köle, belirli bir tutar karşılığında kendi özgürlüğünü satın alabilirdi.

Çivi yazılı kanunlarda kölelere ilişkin pek çok kanun hükmüne rastlanmaktadır. Ancak burada kölelerden ziyade onun efendisinin haklarının korunması fikri hâkimdir. Açıkçası, efendisi için bir ekonomik değeri olan kölenin, sahibine iadesi ya da kölenin bir başkası tarafından sahiplenilmemesi kanunlarla korunmaya çalışılmaktadır (Kılıç ve Akkuş, 2010, s.167).

Kölelik, Sümer toplumunda eski devirlerden itibaren görülmektedir. Çivi yazılı vesikalar ve özellikle kanun metinleri, kölelik, köleliğin kaynakları, kölenin hak ve sorumlulukları ile ilgili oldukça fazla bilgi vermektedir. Köle sınıfının varlığı ve köle bedelleri hakkında ilk bilgiler, bilinen en eski kanun koyucu Lagaş kralı Urukagina'nın yazdırmış olduğu hukuk metninden öğrenilmektedir. Yukarıda bahsedildiği üzere, bu dönemde halktan alınan ağır vergiler üzerine Urukagina bir ihtilalle iktidarı ele geçirmiş ve bozulan toplum düzenini sağlamak amacıyla birtakım düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Urukagina, kendisinden önceki iktidarın baskıcı tutumu nedeni ile çok fazla borçlanmış ve bu yüzden ailesi ile birlikte köle durumuna düşmüş halkın durumunun düzeltilmesi için, talimatnamesine şu maddeyi eklemiştir:

“Büyük adam onu satın alayım, gönlümün istediği kadar arpa tart, benim evimin değeri kadar arpa (ver) derse, satmadığı zaman büyük adam (amir) kralın altındakini küçük adamı zorlamayacaktır dedi. (Urukagina emretti) Ödemedikleri borçtan dolayı hapis olan Lagaşlıları (borçlu oldukları) arpadan, hırsızlıktan, (adam) öldürmeden dolayı hapis olan Lagaşlıları memnun etti (ve) yıkadı (affetti)”

Burada geçen “ödemedikleri borçtan dolayı” ifadesi, toplumda çeşitli nedenlerle borcunu ödeyemeyen kimselerin mevcut olduğunu ve bu yüzden bu insanların bir şekilde tutsak ya da köle durumuna düşürüldüklerini açıkça gözler önüne sermektedir (Dinçer, 2017, s.24).

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla köleler, en eski devirlerde yalnız dağ kavimlerinden yani yabancılardan oluşmaktaydı. Fakat daha sonra, siteler arası veya ülkeler arası savaşlarda esir düşen veya esir bir ana-babadan doğan esir çocuklar çoğaldıkça şehrin kanunlarına, asayişi muhafaza etmek, kölelerin hukuki haklarını belirlemek amacı ile kölelerle ilgili kanun maddeleri eklenmiş olmalıdır. Örneğin Ana-İttuşu Kanunları'nın 7. Tableti madde 13'te:

“Eğer bir adam, bir köle kiralarsa, fakat bu köle ölür, kaybolur veya kaçarsa, işi bırakır veya hastalanırsa, bir günlük emeği karşılığı 1 BAN verilecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.48).

Ur-Nammu Kanunları madde 14 ve 22’de;

“ Bir köle kadın şehrin sınırını aşarsa, bir adam onu geri çevirirse, kölenin sahibi onu geri getiren adama kadar gümüş tartacaktır” (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.41).

“Eğer bir kimsenin kadın kölesi, evin hanımı gibi davranırsa, küfrederse, onun ağız bir ölçek tuzla yakılır” denilmektedir (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.42)

Lipit-İştâr kanunları köleler için biraz daha tolerans gösterir. Nitekim madde 14’te:

“Eğer bir adamın kölesi, efendisine köleliğini ödemişse ve efendisine köleliğini iki misli ödemişse doğrulanırsa o köle serbest bırakılacaktır.” (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.65)

denilir. Gerçekten III. Ur Sülalesi zamanına ait bir vesikada “Nina isimli bir cariye (kadın köle) kendi satış bedeli olan 4 şekel gümüşü Lu-Ninurta’ya ödedi. Efendisi onu geri alamayacağına kralın yanında yemin etti.” denilmektedir. Böylece kölelere bedel karşılığında özgürlük hakkı verildiği teyit edilmiş oluyor. Madde 14 ve 15’te ise, “Eğer miqtum (borç yüzünden köleliğe düşmüş kimse) kralın hediyesi ise o alınmayacaktır. Eğer bir miqtum kendi isteği ile bir adama giderse o adam onu alıkoymayacaktır. Gönlünün istediği yere gidebilir.” denilmektedir.

1.4.Sami Toplumlarda Mülkiyet Anlayışı

1.4.1.Samilerin Tarihine Kısa Bir Bakış

Arabistan yarımadasından göç ederek Mezopotamya topraklarına gelen Sami kavimler, tarih sahnesine çıktıktan sonra Akkadlılar, Amurrular, Aramiler, Nebatiler, İbraniler gibi değişik isimlerle anılmışlardır. Toprak yetmezliği ve iklimsel nedenlerle Arabistan’ı terk eden bu Sami kökenli kavimler, tarih boyunca dört defa kuzeydoğu ve kuzeybatı yönünde göç hareketlerinde bulunmuşlardır. Yazılı ve arkeolojik kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla ilk göç hareketi, Mezopotamya’ya şehir kültürünü getiren Sümerler üzerine gelerek Dicle ve

Fırat boylarını istila etmek şeklinde gerçekleşmiştir (Memiş ve Bülbül 2014, s.18). Bu ilk göçmenler Akkadlılardır. İkinci göç dalgası Amurruların Filistin ve Suriye üzerine hareketleridir. Amurrular ilerleyen zamanda Mezopotamya kentlerini de ele geçireceklerdir. Üçüncü göç hareketi MÖ 11-9. yüzyıllar arasında gerçekleşen ve Asur krallarını uzun müddet uğraştıran Arami Göçleridir. Sami kavimlerin dördüncü büyük göçü ise, MS 7. yüzyılda vuku bulan Müslüman Arapların Mezopotamya dâhil olmak üzere, bir taraftan Filistin ve Suriye'ye, diğer taraftan da Mısır ve Afrika'ya yayılmalarıdır (Memiş 2015a s. 55-56).

Konumuza dâhil olan bu ilk göç hareketini gerçekleştiren Sami kökenli kavmin, yukarıda da ifade edildiği gibi, Akkadlılar olduğu kabul edilmektedir. MÖ 3. Binyıl başlarında Fırat kıyılarına ulaşan Akkadlılar, Sümer kentlerinin sınırlarını istila etmeye başlamış ve şehir içlerine girmek için mücadeleye girişmişlerdir. MÖ 2500'lerde ise ücretli askerler ve işçiler olarak Sümer kentlerine sızma yoluyla yerleşmeye başlamışlardır. Kentlere giren Akkadlar, zaman içerisinde nüfus çoğunluğunu ellerine geçirmiş ve MÖ 2350'lerde Sargon'un liderliğinde kendi devletlerini kurmuşlardır (Memiş ve Bülbül, 2014, s.23).

Sümer Kral Listesi'nin verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Kral Sargon, Agade (Akkad) kentini kurduktan sonra, Basra Körfezi ile Nippur arasındaki Sümer kentlerinden Ur, Uruk, Lagaş, Umma ve Larsa'yı ele geçirmiş ve Kiş Krallığı'nı da ortadan kaldırarak, Sümerlerin yapamadığını yapmış, Mezopotamya'da merkezi bir Akkad Devleti kurmuştur. Kurulan bu devlet aynı zamanda dünya tarihinin bilinen ilk sömürgeci imparatorluğu olarak kabul edilir (Memiş, 2015b, s.34).

Sümer şehirlerinde yürürlükte olan ve "emekte ve nimette müştereklik" esasına dayanan teokratik sosyalizm ise tamamen ortadan kalkmış, onun yerini şahsi mülkiyet esasına dayanan bir hukuk devleti almıştır (Memiş ve Bülbül, 2014, s.27).

Akkadlılar, zaman içerisinde Mezopotamya'daki Eski Sümer geleneklerinden birçoğunu değiştirmişlerdir. Devletin resmi dili artık Akkadça olmuş, yeni bir devlet ve yeni bir kral tipi ortaya çıkmıştır. Mezopotamya'nın siyasi, sosyal ve ekonomik yapısını büyük ölçüde değiştiren bu kavim, eskiden mevcut olan Sümer kanunlarını da üzerine eklemeler ve değişimler yapmak suretiyle kendilerine göre uyarlamışlardır.

İkinci göç hareketini gerçekleştiren Amurrular ise, uzun yıllar Sümer ve Akkad hâkimiyetinde ücretli işçi ve tüccar olarak çalışmışlardır. Daha sonra Akkad sitelerinde toplanarak buradaki Samilerle birleşmişlerdir. Yeni Sümer Devleti olarak bilinen III. Ur

Hanedanı'nın yıkılmasından (MÖ 1960) kısa bir süre sonra Mezopotamya sitelerine yayılan Amurrular, bölgede siyasi bir otorite kurmak büyük bir mücadeleye girişmişlerdir. Bu kıyasıya mücadele neticesinde, I. Babil Sülalesi'nin ünlü kralı Hammurabi, MÖ 1750'lerde merkezi bir devlet kurmuş, Sümer ve Akkad kentlerini tek bir yönetim altında birleştirmiştir. Küçük bir azınlık durumuna düşen Sümerler ise zaman içerisinde bu Sami gruplar arasında yok olmuşlardır (Bülbül, 2010, s. 36-47).

MÖ 13. yüzyıldan itibaren Mezopotamya toprakları, Sami kökenli başka bir halkın; Asurluların bölgede yayılımına sahne olmaktadır. Dönem dönem yavaşlayan bu göç dalgası, MÖ 8. yüzyılda hızlı bir şekilde yeniden başlamak üzere, Mısır'a kadar hemen bütün Ortadoğu'yu kapsamıştır.

Gerçekten, Eski Mezopotamya tarihinde "Doğu'nun Romalıları" olarak bilinen Asurlular, MÖ 2000'lerde önce Asur şehri ve çevresinde küçük bir devlet kurmuş, 1. Binyılın ilk yarısında ise Mezopotamya, Elam, Suriye ve bir süre Mısır'ı da içine alan büyük bir imparatorluk meydana getirmişlerdir (Sever,1987, s.420; Memiş, 2015a, s.209).

Kendilerinin Akkadlıların soyundan geldiklerini iddia eden Asurların tarihi, genel anlamda Eski Asur (MÖ 2000-1700), Orta Asur (MÖ 1700-1050), Yeni Asur (MÖ 1050-722) ve İmparatorluk (MÖ 722-612) dönemleri olmak üzere dört ana bölümde incelenmektedir (Gökçek, 2015, s.35).

Kuzey Mezopotamya'da Eski Asur Krallığı'nın siyasi olarak söz sahibi olması, I. Şamşi-Adad (1813- 1781) döneminde, Eşnunna Krallığı'nın baskısından kurtulmasıyla başlar. Bu dönemin en önemli gelişmesi, MÖ 1920'lerde başlayarak 1750'lere kadar devam eden Anadolu kervan ticaretidir (Koroğlu, 2011, s.102).

Gerçekten Asur'da Puzur-Aşşur Sülalesi'nin iktidarda olduğu dönemde, Mezopotamya ile Anadolu arasında yoğun bir ticaret söz konusudur. Yaşanan bu gelişme, Mezopotamya'da özel mülkiyet fikrinin gelişmesinin bir sonucu olarak görülmektedir (Gökçek, 2015, s.42).

İncelediğimiz bu Sami kavimlerin hukuk anlayışlarını kavrayabilmek için dönemin hukuki vesikalarını incelemek yararlı olacaktır. Adı geçen bu kavimlerin çıkarmış olduğu kanunlar kronolojik sırası ile şu şekildedir: Eşnunna Kanunları, Hammurabi Kanunları ve Orta Asur Kanunları.

1.4.2.Sami Kavimlerde Hukuk

1.4.2.1.Eşnunna Kanunları

MÖ. 19. Yüzyıl ortalarından itibaren Sümer kentlerinde kanunlar, yönetenlerin dilinde kaleme alınmaya başlanmıştır. Nitekim Akkad dilinde yazılan kanunların ilki Eşnunna Kanunları'dır. Ancak bu kanunların hangi Eşnunna kralları tarafından yazdırıldığı bilinmemektedir. Bununla beraber bu kanunların, Lipit-İştar Kanunlarından 50 yıl sonra çıkardığı sanılmaktadır (Memiş, 2015a, s.181).

Muhtemelen Eşnunna krallığının dördüncü kralı olan Dadusa (?-1780) zamanında yazılan bu kanun metni, kral Dadusa saltanatının bir yıllık olaylarını içermektedir. Bu kanun metnini içeren iki çivi yazılı tablet 1945-1947 yılları arasında Bağdat'a çok yakın olan Tell Abu Harmal'daki kazılarda bulunmuştur. Metnin prolog (önsöz) kısmı oldukça tahrip olmuş şekilde bulunduğundan tam olarak anlaşılamamaktadır. Sağlam olan kısmında ise, ekonomik ölçüler, fiyat ve kira bedelleri, gümüş ve hububat oranlarını içermektedir (Kılıç, 2018 s.41).

Kanun maddelerinin yer aldığı bölüm ise içerik bakımından Hammurabi Kanunları ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Bununla beraber iki kanun arasında bazı farklar da vardır. Eşnunna Kanunları daha çok zirai karakterden oluşurken, Hammurabi Kanununun aynı zamanda çeşitli sınıflara yer vermesi, Eşnunna Kanunlarında gayrimenkul malların müşterek aile mülkiyeti izlerinin daha kuvvetli olması ve tabii iktisattan para iktisadiyatına geçiş devrini daha çok temsil etmesi gibi (Bilgiç, 1963, s.112).

Eşnunna Kanunlarının ilk 11 paragrafı tamamen iktisadi meseleler olan fiyat ve kira bedellerinin düzenlemesi ile ilgilidir. Diğer bölüm ise, ziraat, hırsızlık, rehin, güvence, borç verme, kölelik, evlenme- boşanma davaları, mülkiyet, cinsel suçlar, evlatlık alma, yaralama, hayvan kiralama gibi hükümleri içermektedir (Kılıç, 2018, s.42).

1.4.2.2.Hammurabi Kanunları

Hammurabi, Eski Babil Krallığının 6. kralı ve hükümdarlarının en ünlüsüdür. Adı geçen kral, Mezopotamya'nın büyüklü küçüklü birçok şehir devletini zapt ederek Sümer ve Akkad ülkelerini bir imparatorluk haline getirerek, merkezi bir hükümet sistemi oluşturmuştur. Asıl

ününü ise, ülkesinde eskiden beri geçerli olan kanunları derlemek ve bunlar üzerinde reformlar yapmak üzere, yeni bir kanunname meydana getirmiş olmasından ötürü kazanmıştır (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.3).

Hammurabi Kanunları, siyah diyorit taşından bir stel üzerine yazılmış olup, Sus şehri kazılarında ele geçirilmiştir. Bu stelin Sus şehri kazılarında bulunması, Elam kralı Şutruk-Nahhunte'nin MÖ 12. yüzyılda Babil'i işgal ettiği zaman, söz konusu taş abideyi, ganimet olarak Sus'a götürmüş olabileceği şeklinde izah edilmekte idi. Fakat son zamanlarda, Hammurabi'nin hâkim olduğu bütün büyük şehirlerde bu kanunların yazılı olduğu birer stel diktirdiği şekilden yeni bir yorum yapılmıştır (Memiş, 2015a, s.182).

Hammurabi tarafından yazdırılmış olan kanun metni, 2,25 metre yüksekliğinde bir stel üzerine 49 sütun halinde çivi yazısı ile kazanmıştır. Başta prolog (önsöz) ve sonda epilog (sonsöz) olmak üzere, 282 kanun maddesinden oluşmaktadır.

Yasa maddeleri, mülkiyet ve ticaret hukuku başta olmak üzere, tarım, aile, evlenme-boşanma, kölelik, hırsızlık, ahlak dışı davranışlar gibi birçok konuyu kapsamaktadır. Hammurabi, adaleti ve hukuki işleri güvence altına aldığını kanıtlamak amacıyla yüzlerce davayı gözler önüne sermiş ve gelecekteki kralların da kendi örneğinden yola çıkarak adaleti sağlamaya yöneltmiştir (Köroğlu, 2011, s.113; Mieroop, 2018, s.141).

Hammurabi Kanunlarında, Sümer kanunlarından farklı olarak çarpıcı bir husus vardır ki bu, suçlara verilen cezaların son derece ağır ve şiddetli olmasıdır. Kanun maddeleri incelendiğinde, Amurru geleneği olan “lex talions” yani “göze göz dişe diş” ilkesi karşımıza çıkmaktadır (Oates, 2004, s.79). Bu ilkeye göre;

“ Eğer bir adam, bir adamın oğlunun gözünü kör ederse, onun da gözü kör edilecektir (madde 196). Eğer bir adamın kemiğini kırarsa, kemiğini kıracaklardır (madde 197).” (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.205)

denilmektedir. Amurrulara özgü bu cezalandırma yöntemi, Sami kökenli toplumlarda günümüzde hala varlığını sürdürmektedir.

Hammurabi Kanunlarında dikkat çeken bir diğer husus ise, toplumu oluşturan sınıfların adalet karşısında eşit olarak yargılanmamasıdır. Gerçekten, kanun maddeleri incelendiğinde hür bir insana verilen cezanın şiddeti ile köleye verilen cezanın şiddeti aynı değildir. Özgür bir insanı yaralamanın cezası, bir köleyi yaralamanın cezasından daha sertti. Örneğin az önce

ele aldığımız kanun maddelerinde talion prensibi uygulanıp ceza olarak, verilen hasarın aynısı uygulanırken, Madde 198’de:

“Eğer bir Muskenum’um gözünü kör eder veya kemiğini kırarsa bir MANA gümüş ödeyecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.205)

Madde 199’da:

“ Eğer bir adamın kölesinin gözünü kör eder veya kemiğini kırarsa, fiyatının yarısını ödeyecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.205)

denilmektedir.

Dönemin sosyal ve hukuki hayatı ile ilgili detaylı bilgi edinmemizi sağlayan metnin epilog kısmında, Hammurabi bu kanun metnini yazdırma amacını şu sözlerle dile getirir;

“... Kuvvetlinin zayıfı ezmemesi, öksüzün, yetimin (haklarının) adaletle yöneltilmesi için, baş tanrı Anu ve Enlil tarafından yükseltilen, Babil şehrinde Esagila’da, temelleri gök ve yer gibi sağlam duran mabette, memleketin kanunu yürütmek için, memleketin nizamını düzenlemek için, ezilenlerin hakkını aramak için, kıymetli sözlerimi stelimin üzerine yazdım, adaletin kralı (olan) benim heykelimin önüne onu diktim.” (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.212).

Hammurabi, yazıtında kendisini halkının babası olarak nitelemekte ve vatandaşlarının haklarını her şeyden üstün tutmaktadır Nitekim borçlar hukukunu ilk defa ele alan ünlü kral, halkını burjuvaziye karşı korumaktadır. Çeşitli meslek gruplarının ücretlerinin belirlenmesinden, alacaklılara karşı borçlunun korunmasına, köylünün malına ve özgürlüğüne tacizi önlemesinin altında esasen yine halkının korunması fikri yatar (Kınal, 1983, s.141).

1.4.2.3.Orta Asur Kanunları

Hammurabi Kanunlarından sonra Eski Mezopotamya’nın en önemli hukuk belgesi Orta Asur devrine ait (MÖ 1450- 1250) olduğu tahmin edilen Orta Asur Kanunlarıdır. 1903- 1914 yıllarında Asur’da yapılan kazılarda 14 tablet parçası şeklinde bulunmuş olup, bugün bu tabletler Berlin Müzesinde sergilenmektedir. Hemen belirtmek gerekir ki Asur Kanunlarını ihtiva eden bu vesikalar, aynı dönemde yazılmış değildir. Anlaşıldığı kadarıyla bu tabletler farklı kişiler tarafından farklı zamanlarda ve farklı yerlerde kaleme alınmışlardır (Tosun, 1973, s.576). Gerçekten, 1903-1904 yılları arasında Alman arkeologlar tarafından keşfedilen

bu kanun metninin 1100'lerde Asur Kralı Tiglat-Pileser tarafından kopya edilerek, birtakım eklemeler yapıldığı anlaşılmaktadır (Bilgiç, 1963, s.393).

Bulunan tabletlerden en iyi korunmuş olanı (A Tableti) 59 madde içermektedir. Bütün Asur kanunlarını temsil etmeseler de, başkent Asur'da bu kanunların yürürlükte olduğu anlaşılmaktadır. Kanunların başlıca konusu kadınlarla ilgili suçlar ve kadınların mülkiyeti hakkındadır. Diğer tabletler ise çok sağlam olmayıp, toprak mülkiyeti, gayrimenkul hukuku, köleler ve borçlar gibi çeşitli konuları ele almaktadır. Daha sonra ele geçirilen (1939) K ve L fragmanları bu kanunların giriş kısmını oluşturmaktadır. Fakat bu giriş daha önceki kanunlarda görülenden farklı olarak kralın, hâkimlere ve diğer devlet görevlilerine bir talimatnamesi mahiyetindedir (Memiş, 2021, s.17).

Bu metinlerde dikkati çeken diğer bir husus ise, maddelerin çoğunun aynı konuya bağlı olarak geliştirilen varsayımlarla zenginleştirilmiş olmaları, başka bir deyişle, bir konuda akla gelebilecek her ihtimali aynı madde içinde ele alarak, bir tür genelleme yapmaya çalışmalarıdır. Bu yasalar hazırlanırken, Hammurabi yasalarının yanı sıra Hammurabi öncesindeki Mezopotamya yasalarından da yararlandığı izlenimi uyanmaktadır. Orta Asur Kanunları, Asur'un bünyesine uygun sert yaptırımlar içermektedir (Memiş, 2017, s. 17-18).

1.4.2.4.Yeni Babil Kanunları

MÖ 625-539 yılları arasına tarihlenen Yeni Babil Devleti döneminde ait kanun metni, dönemin son hükümdarı olan Kral Nabonid tarafından hazırlanmıştır. Prolog ve epilog kısımlarına ulaşılamayan yasa metni oldukça tahrip olmuş bir şekilde bulunmuştur. Sağlam bir şekilde ortaya çıkarılan kısımda ise, kanun maddelerinin, evlilik, tarım, sulama işleri, köle satışları ve miras konularını ihtiva ettiği görülür (Bilgiç, 1963, s.113; Akyüz, 2020, s.9).

1.5.Sami Hukukunda Mülkiyet

Sümer toplumunda olduğu gibi, Sami toplumlar da mülkiyet hakkının kutsiyetine inanıyor ve bunu ihlal edenleri şiddetle cezalandırıyordu. Gerçekten Sami kavimler, hırsızlığa, gaspa, aldatmaya, mülke tecavüze son derece ağır cezalar vermekte idi.

Eski Sümer çağının ardından Babil'in kuzeyinde kurulan Sami Akkad Devleti döneminden sınırlı da olsa hukuki- iktisadi vesikalar günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu vesikalar içerisinde yazılı antlaşma yahut kanunname olarak nitelendirilebilecek tabletler oldukça azdır. Bulunan vesikaların önemli bir kısmı esir satışına ve tarla kiralanmasına dairdir. Daha çok iktisadi içerikli sayılabilecek bu vesikalar, kanal işlerine, çeşitli meslek grupları ve ücretlerine, tarla işlerine dair listeler halindedir. Kaynaklarda tarla satışına ve toprak mülkiyetine dair buluntular olmasına rağmen, dönemin mülkiyet anlayışına dair kesin hükümlere varmak oldukça zordur (Bilgiç, 1947, s.579).

III. Ur Sülalesi'nin yıkılışından Babilli Hammurabi'nin siyasi birliği tekrar kurmasına kadar geçen yaklaşık iki asırlık dönemde (İsin-Larsa Devri) Mezopotamya, siyasi egemenliği ele geçirmeye çalışan küçük krallıkların mücadelesine şahit olmuştur. Bu dönemde aralıksız devam eden savaşlar oldukça yıpratıcı olmakla beraber, memleketin insan kaynaklarını ve ekonomik yapısını da olumsuz anlamda etkilemiştir.

Mezopotamya topraklarına göç yoluyla gelen ve bölgede çeşitli devletler kuran Sami kökenli kavimler, genel itibariyle Sümer hukukunu esas almışlardır. Kendi oluşturdukları hukuki vesikalarda ve hukuki uygulamalarda da Sümer kanunlarından esinlendikleri göze çarpmaktadır.

Sami toplumlarında mülkiyet kavramının doğması ve kanunlara işlenerek koruma altına alınması, ilk kez ünlü Babil kralı Hammurabi döneminde (MÖ 18. yüzyıl ortaları) gerçekleşmiştir. Yukarıda belirttiğimiz üzere, Akkad İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Sami kavimler çeşitli kentlere ve küçük krallıklara bölünmüş, Sümerli kitleler III. Ur Krallığı çatısı altında yeniden canlanmaya çalışsa da başarısız olmuş, ardından İSİN ve LARSA krallıkları başta olmak üzere büyük bir egemenlik mücadelesi ortaya çıkmıştır.

Mevcut kargaşa ortamından istifade eden Amurrular, İsin-Larsa Devri'nde MÖ 1850'lerde I. Babil Sülalesi'ni kurmuşlardır. Sülalenin 6. Kralı Hammurabi'den önce iş başına gelen kralların icraatlarını vesikalardan öğrenmekteyiz. Fakat hukuki yapısı hakkında ne yazık ki bilgi sahibi değiliz. İş başına gelen bu krallar daha çok fetih hareketleri ve kendi krallıklarını muhafaza etmekle meşgul olmuşlardır. Kral Hammurabi de iktidara geldiği ilk yıllar Babil'in kalkınabilmesi için öncelikle gerekli ekonomik düzenlemeleri gerçekleştirmiş, çeşitli fetih hareketlerinde bulunmuş, ardından da şehrin sosyal düzenini sağlamak için büyük çaba harcamıştır (Memiş, 2015a, s.131).

Toprak mülkiyeti arkaik devirlerden itibaren mabet ile saray arasında el değiştirmek suretiyle bir tabu halinde varlığını sürdürmüştür. Bu sorunu ilk ele alan kişi Hammurabi olmuştur. Hammurabi'nin kurduğu devlet sistemi basit anlamda feodal bir yapıydı. Başta büyük kral olmak üzere, etrafında ona tabi küçük krallıklar yer almakta idi. Bu küçük krallıklar bir çeşit timar beyleri olarak görülmektedir. Büyük krala ait olan timar toprakları, savaşlarda yararlılık gösteren soylu beylere veriliyordu. Bu şehir beyleri de kralın bu hediyesine karşılık, kralın seferlerine askerleri ile beraber katılmakla mükellef tutuluyordu (Kınal, 1983, s.175).

Eski Babil devrine ait iktisadi içerikli yüzlerce anlaşma metni ve mektup, bu dönemde özel mülkiyet kavramının geliştiğini göstermektedir. Gerçekten arazi ve çeşitli gayrimenkuller üzerinde uygulanan işlemler, bu çağda şahsi servet ve özel mülkiyet fikrinin kökleştiğini, kral Hammurabi'nin de çıkarmış olduğu kanunla bu durumu desteklediği kanaatini güçlendirmektedir. Kanunnamenin birçok maddelerinde, şahsi servet ve mülk, mülkün satışı, kiralanması, işletilmesi, borç karşılığında verilmesi, faiz ve gelir hesapları, tüccar ve işçilerin vaziyetleri hakkında detaylı bilgi verilmektedir (Bilgiç, 1947, s.583).

Kanunların arazilerle ilgili maddeleri ve Larsa arşivinde ele geçirilen bir grup idari mektup, memleketin işlenebilir topraklarının büyük kısmının devlete ait olduğunu göstermektedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere devlet, arazinin mülkiyet hakkını elinde tutmak şartı ile sivil veya üst düzey kimselere hizmet veya kira karşılığı devredebiliyordu. Bu usul, Eski Babil toprak sistemin esasını oluşturmakta idi (Günbattı, 1991, s.1) .

Eski Babil zamanında timar veya zeamet anlamına gelen bu müessese “ilkum” olarak adlandırılmakta ve ilk defa bu dönemde karşımıza çıkmaktadır. Hammurabi Kanunlarının ilgili maddeleri incelendiğinde “ilkum”un hem kişiye verilen tarla, bahçe, ev gibi taşınmaz malları, hem de bunun karşılığında yapılan hizmeti ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Hammurabi döneminde, saraya bağlı kişilere maaş yerine toprak bağışı yoluyla ödeme yapılmaya başlanmıştı. Bunun nedeni, devlet görevlilerinin hizmetlerini layıkıyla yerine getirmesi ve toprağın işlenmesini daimi kılmak suretiyle ekonomiyi düzenlemek olmalıdır (Günbattı, 1991, s.3; Oates, 2004, s.77).

Kral, kişilere toprak tahsis ettiğini gösteren mühürlü bir belge hazırlatarak toprak dağıtımını gerçekleştiriyordu. Toprak sahibi olanlar çok çeşitli meslek gruplarından insanlardı. Bunlar, ordu üyeleri, maliye memurları, yargıçlar, kâtipler, kurban gözeticileri, tapınak arabası sürücüler, tapınak hizmetçileri ve personeli, ayrıca müzisyenler, çobanlar, kuş avcıları,

balıkçılar, çeşitli zanaatkârlardan oluşmakta idi. Hepsi kralın hizmetinde görev yapmakta ve buna karşılık toprak payı almakta idiler (Klengel, 2019, s.143).

Bu şekilde elinde toprak bulunduran kişiler yasa maddelerinde kategorilere ayrılmaktadır. Nitekim kanun maddelerinin tımar dağıtımı ve işlenişi ile ilgili kısımlarında redum ve ba'irum kelimelerine rastlanılmaktadır. Yasada isimleri sıkça geçen bu tımar sahiplerinden “redum”un askerleri “ba'irum”un ise balıkçıları ifade ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca çeşitli mektuplarda ve Hammurabi Kanunlarının maddelerinde bu tımar sahiplerinin hakları ve yükümlülükleri detaylı bir şekilde açıklanmaktadır:

Madde 26: *Eğer, kralın seferine gitmesi emredilen bir asker veya bir balıkçı (emredilen sefere) gitmezse ve bir bedel kiralayıp yerine yollarsa o asker veya o balıkçı öldürülecektir. Onun yerine kiralanan (bedel) onun malını mülkünü yüklenecektir (alacaktır).* (Tosun ve Yalvaç, 1989, s,187)

Madde 27: *“Eğer kral hizmetinde iken bir asker veya bir balıkçı esir alınırsa, ondan sonra tarla ve bahçesi diğer birine verilir, (bu kimse de) yükümlülüğünü yerine getirirse, fakat (esir) döner ve şehrine ulaşırsa tarlasını ve bahçesini ona geri verecekler, tımarını (sorumluluğunu) bizzat yerine getirecektir”* (Tosun ve Yalvaç, 1989, s,187)

28. ve 29. maddelerde yine herhangi bir esirlik veya kaçırılma söz konusu olan tımar sahibi toprağından ayrı kalırsa, mülkünün tımar hizmetini yürütebilecek bir oğlu varsa ona devredilebileceğini, fakat oğlunun henüz yaşı küçükse ve tımar sorumluluğunu yerine getiremeyecekse mülklerin 1/3'nün annesine verileceği hükümleri yer almaktadır. Tımar sahibinin ölmesi durumunda ise mülklerin ve tımarın aileye geçebileceğine dair açık bir hüküm yer almamaktadır.

30. ve 31. maddelerde ise tımarını terk eden bir redum veya ba'irum'un topraklarının bir başkasına devredileceğini, devir alan kişinin üç yıl boyunca tımar sorumluluğunu yerine getirirse mülkün o kişiye ait olacağı ve eski sahibi dönse bile tımarını geri alamayacağı belirtilmektedir. Burada üç yıl olarak zaman dilimi belirtilmesi önemlidir, çünkü 31. maddede eski tımar sahibinin bir yıl sonra geri dönmesi durumunda tımarını geri alabileceği dile getirilmektedir.

Kanunların 35-40. maddelerinde tımar satışı, tımar sahiplerinin vergi yükümlülükleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Ayrıca madde 35'te yer alan;

“Eğer bir adam, bir askerin elinden, kralın ona verdiği sığırları ve koyunları satın alırsa, gümüşten (eli) kalkar (parasını kaybeder).” (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.188).

ifadelerden, Babil döneminde kralın fertlere sadece toprak değil, bunun yanı sıra çeşitli hayvan ve belki de hububat tahsis ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kralın bahşettiği hayvanların satışının söz konusu olmadığı da bu kanun maddesinde görülmektedir. Bunları satın alma girişiminde bulunanlar ise ödedikleri parayı kaybediyorlardı. Bu uygulamanın sebebi, alacaklının baskısından mülk sahibini korumak olabilir (Tosun, 1963, s.139). Madde 37 ve 38’den anlaşıldığı kadarıyla tımar arazinin de satılması veya aile üyelerine devredilmesi yasaktı.

Madde 37: *“Eğer bir adam, bir askerin, bir balıkçının veya bir vergi mükellefinin tarlasını, bahçesini veya evini satın alırsa, tableti (satış sözleşmesi) kırılacaktır. Tarla, bahçe ve ev sahibine dönecektir.”* (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.189).

Madde 38: *“Bir asker, bir balıkçı veya bir vergi mükellefi tımarının (unsurlarını teşkil eden) tarla, bahçe ve evinden (bir kısmını) karısının veya kızının üzerine yapamaz veya borcu için veremez.”* (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.189).

Ancak kişi, arazisine satın alma yoluyla sahip olursa, bu mülkleri karısına, kızına devredebilir veya borcu karşılığında satabilirdi (madde 39). Demek oluyor ki, Eski Babil devrinde ferdi mülkiyet de mevcut olup, para karşılığı arazi satışı yapılabiliyordu.

Kanunnamenin 40. maddesine gelindiğinde, farklı bir uygulama ile karşılaşılmaktadır. Yukarıdaki maddelerde kral tarafından tahsis edilmiş toprakların satılması veya devredilmesi önlenirken, madde 40’ta şu ifadeler yer almaktadır:

“Bir naditum, bir tüccar veya yabancı bir tımar sahibi, tarlasını, bahçesini ve evini gümüşe (para karşılığı) verecektir (verebilecektir). Satın alan, satın aldığı tarlanın, bahçenin veya evin tımar sorumluluğunu yerine getirecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.169)

Burada geçen “naditum” kelimesi yüksek (soylu) bir rahibe sınıfını temsil etmektedir. Bu kadınlar genel olarak rahibe olarak tanımlansa da çok çeşitli işler yapar, ödünç gümüş ve hububat vermek, ticaret için sermaye sağlamak gibi faaliyetlerle Babil ekonomisinde önemli rol oynarlardı. Diğer tımar sahiplerine arazileri satma yasağı olduğu halde, burada belirtilen zümreye böyle bir imtiyaz tanınmasının, tımarlar arasındaki farklılıklar nedeniyle mi yoksa yapılan hizmetle mi ilgili olduğu tam olarak bilinmemektedir. (Oates, 2004, s.77).

Hammurabi ve ardılları zamanındaki Eski Babil hukukunu ve iktisadi yapısını incelerken, bu kralın çıkarmış olduğu kanun metni dışında, onlardan günümüze kalan mühim sayıdaki mektuplar, Rim-Sin dönemi Larsa belgeleri, Mari ve Sippar arşiv belgeleri oldukça önemli kaynaklardır. Özellikle mektuplar, kanunlarda ve diğer vesikalarda yer alan bilgileri teyit edip tamamlamaktadır. Ayrıca ortaya çıkarılan bu mektuplar, krallığın ve ekonomisinin çıkarlarına –özellikle de kralın geniş topraklarına ilişkin tüm sorunlara- gösterilen yoğun ilgiyi belgelemektedir (Klengel, 2019, s.141; Oates, 2004, s. 71).

Hammurabi dönemi mektuplarının önemli bir kısmı haksız yere tımar verilmediği ya da tımarlarından çıkarıldıkları için şikâyetle bulunan kiracıların başvurularıdır. Bazı mektuplar da ilkum bağışı, sınır belirleme ve arazinin işlenmemesi ile ilgili konuları içermektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz redum ve ba'irumlarla ilgili olarak, İran'ın Babil eyaletinde Tell İbrahim'de, arkeolojik sit alanı olan Kutha bölgesinde yapılan kazılarda zamanının çoğunu toprağını işleyerek geçiren bir askerin arşivi bulunmuştur. Bu arşivin sahibi redum Ubarrum ve kardeşi, sıralı olarak askeri görevlerini yerine getirmekte ve tarla işleri ile ilgilenmekte idiler. Ubarrum aynı zamanda kendi tarlası dışında başka tarlaları da kiralayarak işlemekte idi. Bu şahısın tarla dışında uzman çobanlar tarafından bakılan koyun ve keçileri de vardı. Metinlerin çoğu, Ubarrum'un günlük işleri ve yaşadığı muhitin sosyal hayatı ile ilgili bilgiler vermektedir (Oates, 2004, s.77).

Ayrıca birkaç mektuptan, şahıslara tahsis edilmiş tarlaların kral emirlerine rağmen satılmış olduğunu da öğrenmekteyiz. Üstelik bu mülkü satan veya değiştiren şahıslara ceza uygulanmaması dikkat çekmektedir. Hammurabi Kanunlarında, devletin sadece yukarıda bahsi geçen tımar sahiplerine ve soylu kimselere arazi tahsisinde bulunduğu ile ilgili hükümler yer almaktadır. Hâlbuki ilgili mektuplardan, krallık topraklarının tımar olarak verilmesinin dışında, “eqil kurummatim” (yiyecek tarlası) ve “eqil biltim” (kiraya verilmiş tarla) gibi isimler altında veriliş nedeni bilinmeyen, çeşitli meslek gruplarından birçok şahsa verildiği öğrenilmektedir (Günbattı, 1991, s.7).

Bu devirde fertlere özel mülkiyet hakkının tanındığından yukarıda bahsetmiştik. Kral Hammurabi, kendi tahsis ettiği tımar arazilerini muhafaza ettiği gibi, bu özel mülklerin muhafazasına da büyük önem vermiş ve kanunnamesinde bu konuyla ilgili maddelere de yer vermiştir.

Fertlerin arazi sahibi olabileceklerini kabul eden Hammurabi'nin kendi adıyla anılan yasa metninde gerek menkul, gerekse gayrimenkul mülkiyeti hakkında önemli hükümler yer almaktadır. Mülke karşı işlenen suçlar şiddetle cezalandırılmakta idi. Nitekim kanun metninin 6-25. maddeleri mülke karşı işlenen suçlara ayrılmıştır. Örneğin madde 7'de:

“Eğer bir adam ister gümüş, ister altın, ister erkek, ister kadın köle, ister öküz, ister koyun, ister eşek veya herhangi bir şeyi (hür) adamın oğlunun veya kölesinin elinden, şahitsiz veya senetsiz satın alır veya onu saklamak için alırsa, o adam hırsızdır, öldürülecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.186)

denilmektedir. Mülk sahibinden habersiz aile efradından veya başkası tarafından ona ait olan hiçbir şey satılamazdı. Bu durum hırsızlık olarak nitelendirilir ve cezası en ağır şekilde uygulanır yani bu suçu işleyen kişi ölümle cezalandırılırdı.

Bu gibi durumların önüne geçmek için, menkul veya gayrimenkul tüm satış veya kira işlemlerinde yazılı satış vesikası veya en az iki şahit bulundurulması gerekmekteydi.

Toprak mülkiyetinin satın alma yolu dışında çalışarak kazanılabildiği de görülmektedir. Mesela kendine ait olmayan arazi üzerinde hurma ağacı yetiştiren bir kimse, beş sene sonra üzerinde hurma yetiştirdiği toprağın bir kısmına sahip olabilmekteydi (Okandan, 1951, s.298).

Yazılı vesikalardan öğrenildiği kadarıyla, Eski Babil devrinde özel mülklerin kiralınması usulü oldukça yaygındır. Tarlayı işletmek üzere kiraya vermek veya tarla kiralamak, gemi kiralamak yahut kiraya vermek, hayvan kiralama, hayvan sürülerinin başına çoban kiralama, çiftçi kiralama gibi konular hakkında oldukça detaylı bilgiler vardır.

Arazinin bakımı için kiralanan bir çiftçinin yıllık ücreti 8 GUR arpa olarak ödenmekte idi (1 GUR yaklaşık olarak 300 litreye tekabül etmektedir). Toprağın işletmesini alan kimse, arazinin korunmasından ve her türlü bakımından sorumlu tutulurdu (Okandan, 1951, s.299). Tarlanın başında durması için kiralanan bu kişilerin suç teşkil edecek davranışlarda bulunması durumunda kanunlarda cezai işlemler uygulandığı görülmektedir. Örneğin madde 253'te:

“Eğer bir adam, bir adamı tarlasının başında dursun diye kiralarsa, tohumluk ve yemliği önceden verirse (ve) ona sığır emanet eder, tarlayı işlemek üzere onunla sözleşme yaparsa ve eğer o adam tohumu veya yemi çalarsa, elinde yakalanırsa bileği kesilecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.209)

denilmektedir. Devam eden maddelerde de farklı suç teşkil eden davranışlar hakkında bilgi verilmekte ve karşılığında uygulanacak cezalar belirtilmektedir.

Bu devirde özel mülklerin içerisinde gemi ve hayvanlar da oldukça mühim yer tutmaktadır. Kanun metninden ve diğer vesikalardan, gemicilik, hayvancılık, gemi ve hayvan kiralama, kira bedelleri, hayvan ve gemiye verilen hasarın cezaları hakkında detaylı bilgi edinmek mümkündür.

Kiralanan bir gemi, kiracı tarafından batırılır veya ihmal edilip kaybolmasına neden olursa, verdiği tüm hasarı geminin sahibine aynı şekilde ödemek zorunda idi. Bunun yanı sıra, gemi tadilatı yapan kimsenin kusurlu iş yapması halinde (madde 235’de) şu hükümler yer almaktadır:

“Eğer bir gemici, tahtadan yaptığı bir gemiyi bir adam için ziftlerse, fakat işini güvenilir şekilde yapamadıysa, o yıl içinde o gemi yan yatarsa, kusur çıkarsa gemici o gemiyi sökecek, kendi malından onu sağlamlaştıracak, sağlam gemiyi gemi sahibine verecektir.”(Tosun ve Yalvaç, 1989, s.208).

Kanunda kiralanan hayvanlar için de detaylı hükümler vardır. Özellikle kiraya verilen hayvanların sahiplerinin hakları, yasa maddeleri ile koruma altına alınmıştır. Nitekim madde 245’te:

“Eğer bir adam, bir öküz kiralayıp, ihmal veya dayakla ölümüne sebep olursa, öküz sahibine, öküz yerine öküz ödeyecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.208)

Madde 246’da:

“Eğer bir adam, öküz kiralayıp ayağını kırar, boyun liflerini keserse, öküz sahibine, öküz yerine öküz verecektir.”(Tosun ve Yalvaç, 1989, s. 208)

denilmektedir. Burada, Amurru geleneği olan “lex talions” yani “kısasa kısas” ilkesinin uygulandığı göze çarpmaktadır. Zarar görenin yerine aynısı tanzim edilmektedir. Hayvana kalıcı hasar verilirse, yerine yeni bir öküz verilmesi gerekmektedir. Kısmi hasarda ise ceza uygulaması farklılık göstermektedir. Örneğin, kiralanan hayvanın boynuzu kırılır, kuyruğu kesilir veya derisi sıyrılırsa cezai işlem olarak, hayvanın fiyatının 1/4 ü gümüş olarak ödenirdi.

Hayvanların bakımı için kiralanan çobanların sorumlulukları da kanun metninde yer almaktadır. Sığır veya koyun sürüsü için kiralanan bir çobanın yıllık ücreti 8 GUR olarak belirlenmiştir. Çoban, hayvan sahibine ihanet ederek hayvanları çalması durumunda ceza olarak çaldığının 10 katını hayvan sahibine ödemek zorundadır. Eğer çobanın ihmali neticesinde hayvanlar zarar görür ve sakatlığa uğrarsa, hayvanın iyileşmesi için tüm sorumluluğu çoban üstlenecek ve hayvanı sağlam bir şekilde sahibine verecektir. Buradan anlaşılacağı üzere, mülk sahibinin tüm hakları korunma altına alınmıştır.

Eski Babil döneminde menkuller ve bunların sahipleri hakkında da dikkat çeken hususlar yer almaktadır. Menkullerin başında, Sümer toplumunda olduğu gibi köleler gelmektedir.

Eski Babil yazılı vesikalarından ve kanun metinlerinden öğrendiğimiz kadarıyla toplum üç tabakadan oluşmakta idi. Bunlar Awilum, Muskenum ve Wardum adlarını taşımakta idi. Mezopotamya’da toplumsal yapı, her devirde ekonomik yapılanmaya göre sınıflandırılırdı. Toplum, esas itibarıyla iki gruba ayrılmakta idi; üretim araçlarının sahipleri ve ona bağlı olanlar. Ayrıca Babil toplumunda, asker ve rahipler için özel bir sınıf yer almamakta idi.

Babil devrinde öne çıkan sınıflardan “Awilum” özgür, soylu sınıfı temsil etmektedir. Doğuştan hür olan bu sınıf, özgür vatandaşlara tanınan tüm haklara sahip olmakla beraber, diğer sınıflardan her zaman önde tutulmuş, işlenen suçlarda en az cezayı ödemiş, kendisine karşı işlenen suçlarda ise suç işleyen kimseye en şiddetli cezalar uygulanmıştır (Tutkaoğlu, 2020, s.213).

“Muskenum” olarak adlandırılan sınıfın ise, toplum içerisindeki konumu hakkında farklı görüşler vardır. Kelime anlamı olarak saraya bağlı, fakir ve muhtaç olarak tanımlanan bu sınıfın, Babil toplumunda orta sınıfı temsil ettiği söylenebilir. Hammurabi Kanunlarına göre bir Muskenum köle, hayvan, gemi gibi menkullere sahip olabilirdi, fakat gayrimenkul (arazi, toprak, bahçe) edinme hakları yoktu. Yani awilum sınıfına göre, daha düşük haklara sahip olabildiği söylenebilir (Tutkaoğlu, 2020, s.218).

Konumuza dâhil olan sınıf ise “wardum” olarak adlandırılan köle sınıfıdır. Bu sınıf, hiçbir hakka sahip olmayıp, yaşantısını da tamamen kendisine sahip olan kişinin tasarrufuna bağlı olarak sürdürürdü. Mezopotamya’da kölelerin çoğunluğu yerli halktan gelmekte idi. Mezopotamya’da kölelik bir kast sistemi şeklinde değildi. Özgür vatandaşlar da köle statüsüne düşebilirlerdi. Borcunu ödeyemeyen kimseler, kendilerini veya çocuklarını köle

olarak satarlardı. Bunun dışında savaşlardan esir olarak ülkeye getirilen yabancılar da köle olarak kullanılırdı.

Akkadça yazılmış ilk yasa metni olan Eşnunna Kanunlarında, köle sınıfının Sami toplumlarında eski zamanlardan itibaren var olduğunu görmekteyiz. Adı geçen yasanın 15. maddesinde:

“Bir tüccar ve bir meyhaneci kadın, bir erkek kölenin ve bir kadın kölenin elinden gümüşü, arpayı, bitkisel yağı tüketinceye kadar almayacaktır.” (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.81)

ifadeleri yer almaktadır. Köleliğin varlığını açık bir şekilde ortaya koyan bu maddede aynı zamanda köle haklarının korunduğu da görülmektedir. Kanunun 23. maddesinde ise:

“Eğer bir adamın bir adamdan hiç alacağı yoksa (buna rağmen) adamın kadın kölesine haciz kor ve haczettğini evinde alıkor ve ölümüne sebep olursa, kölenin sahibine iki kadın köle ödeyecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.81)

denilmektedir. Burada, kölelere borç karşılığında haciz konulabildiği gibi, haksız yere köleyi hacedip zarar görmesi durumunda, cezai işlem uygulanacağı da belirtilmektedir.

Diğer yandan bir sonraki kanun maddesinde sosyal sınıflar arasındaki bir eşitsizlik göze çarpar. Aynı kanunun 24. maddesinde, bir adamın alacağı olmadığı halde Muskenum 'un (hür insanın) karısını veya oğlunu hacedip, ölümüne sebep olması durumunda, bunun bir kan davası olduğu ve alıkoyan adamın öldürüleceği belirtilir. Burada, verilen cezaların kurbanın veya suçlunun statüsüne göre değiştiği açıkça görülmektedir. Aynı maddeden, daha önce ifade ettiğimiz gibi, hür insanların da borç mukabilinde köle olarak verilebileceği teyit edilmektedir. Bu durum Hammurabi Kanunlarında da aynı şekilde işlenmektedir.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, Eski Babil devrinde kölelerin durumu oldukça zordu. Bu devirde köle ve cariyeler eşya gibi satılır, rehin edilirdi. Kölenin sahibi, onun hakkı olan her şeyi kullanırdı. Kölesi başka biri tarafından yaralanan adam, köleye verilecek tazminatı bizzat alırdı. Esaretini inkâr eden kölenin –köleliğini hatırlayıp kabul etmesi için- kulağı kesilirdi. Fakat köle sahibi, kölesini kesinlikle katledemezdi (Günaltay, 1987a, s.364).

Babil hukukunda, köle damgalama uygulaması da vardır. Damga kelimesi, Babil dilinde “abbuttum” olarak ifade edilir ve bu damgalama genellikle kölelerin saçları tıraş edilerek uygulanır, böylelikle Babilli hür vatandaşlardan ayırt edilmesi sağlanırdı. İlk devirlerde sadece suçlu köleler ya da ana babaya karşı gelerek köle olanlar damgalanırdı, Orta Babil

belgelerinden artık köleleri efendilerden ayırmak için damgaladıkları anlaşılmaktadır. Yeni Babil devrinde ise köleler kol ya da ellerinden efendilerine özgü bir işaret vurularak, efendilerinin kimliğinin anlaşılması için damgalanmaya başlanmıştır. Damgalar, yıldız, çapa gibi şekiller ya da efendinin adı kızgın demirle dağlanarak ya da iğneyle döğme yapılarak vurulurdu. Ama dağlama şeklindeki damgalar genellikle kaçma teşebbüsünde bulunan ya da kaçtıktan sonra yakalanarak geri getirilen köleler için geçerliydi. Bazen de kölenin elinin tersine iki ayrı dilde efendinin adı yazılırdı (Bozkurt, 1981, s.77).

Köleler bir mal olarak kabul edildiği için, ticarete de konu olmuştur ve Eski Mezopotamya toplumlarında köle ticareti oldukça yaygın olarak yapılmıştır. Hammurabi Kanunları madde 280’de yabancı memleketten gelen kölelerle ilgili şu hüküm yer almaktadır:

“Eğer bir adam, yabancı bir memlekette (diğer) bir adamın erkek köle veya kadın kölesini satın alırsa, kendi memleketine (yaşadığı şehre) döndüğü zaman, erkek kölenin veya kadın kölenin sahibi, kendi erkek kölesini veya kadın kölesini tanırsa (açıklarsa) ve bu erkek veya kadın köle (döndüğü) memleketin evladı (yerlisi) iseler (satın alan) para ödemedi, onların özgürlükleri verilecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.211).

Burada, ticaret yapıldığı teyit edilmekle beraber, başka memlekette köle olarak satılan bir kişinin, kendi memleketine döndüğünde kölelik statüsünden kurtulabileceği belirtilir.

Bu devirde köleler, sahiplerine kesinlikle itaat etmek zorunda idi. Efendisinin izni olmadan hiçbir yere gidemez ve şehrin dışına çıkamazdı. Böyle bir durumun yaşanma ihtimaline karşı madde 15’te:

“Eğer bir adam sarayın bir erkek veya bir kadın kölesini yahut bir Muskenum’um bir erkek veya bir kadın kölesini şehir kapısından (kaçırtırsa) o adam öldürülecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.186)

denilmektedir. Diğer ilgili maddelerde yine kaçak kölelerin bahsi geçmekte ve yakalanan kölelere karşı ağır cezalar yer almaktadır.

Köleler, mülk konumunda olduğundan kölelerin kiralanmaları da söz konusudur. Nitekim Hammurabi Yasalarında bu konu detaylı bir şekilde işlenmiştir. Gerçekten, madde 118’de;

“ Eğer bir erkek veya kadın köle hizmet için verilirse ve tüccar onu başkasına devreder ve gümüş karşılığında (kadın veya erkek köleyi başkasına) verirse (o kadın veya erkek köle üzerinde) hak iddia edemeyecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.196)

denilmektedir. Kölelerin tüm bu vahim durumlarına karşılık, kölelere özgür insanlarla evlenme hakkı verilmiştir. Özgür bir kadınla evlenen kölelerin, çocukları hür sayılırdı ve mülk edinme hakları olurdu.

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre, Sami toplumlarında kölelerin hiçbir hakkı ve hukuku yoktu. Suç işledikleri takdirde en ağır cezalara çarptırılıyorlardı. Her konuda efendisine bağımlı yaşamak durumunda olan kölelerin, toplum nazarında da hiçbir itibarlarının olmadığı kanun maddelerinden anlaşılmaktadır.

Asur Devletleri zamanına gelinecek olursa; MÖ. 14. yüzyıldan itibaren, Asur Devleti'nin aralıksız devam eden fetih hareketleri neticesinde toplumun sosyo-ekonomik yapısında yaşanan büyük değişimler göze çarpmaktadır. Gelişen ticaret, savaşlardan elde edilen ganimetler ve vergiye bağlanan kavimler, ülke ekonomisinin inanılmaz bir zenginliğe ulaşmasını sağlamıştır. Bu zenginlik beraberinde açgözlü memur sınıfında yolsuzluk, rüşvet, soygun ve ahlaki bozukluk meydana getirmiştir. Toplumda meydana gelen bu değişim, Asur Devleti'nde hukuki düzenlemeler yapılması ihtiyacını gündeme getirmiştir (Gökçek, 2015, 234).

Eski Asur döneminde yoğun ticari faaliyetler devam ettiğinden olsa gerek, dönemin vesikalarının neredeyse tamamı Anadolu'da yapılan ticari faaliyetleri içermektedir. Yukarıda bahsettiğimiz hukuki düzenlemeler ise Orta Asur devrinde yapılabilmektedir. Orta Asur Kanunları olarak adlandırılan belgeden ve içeriğinden daha önce söz etmiştik.

Orta Asur Yasaları, toprakta özel mülkiyetin yerleşmesini meşrulaştıran ilk Asur yasası olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanun maddeleri incelendiğinde, mülklerin diğer Sami kavimlerde olduğu gibi, eşitlik ilkesinden yoksun bir şekilde dağıtıldığı görülmektedir. Üst düzey yöneticiler, memurlar, rahipler ve ordu mensupları, kolay bir şekilde toprak sahibi olabiliyorlar ve üstelik bunlar için herhangi bir vergi de ödemiyorlardı. Bu zengin grup çok sayıda köleye de sahipti.

Gerçekten yazılı kaynaklar incelendiğinde, üst düzey görevlilerin çok fazla gümüşe ve araziye sahip oldukları görülür. Bu zümre, hizmetleri karşılığında kraldan yeni topraklar almak suretiyle mülklerini devamlı genişletmekte idiler. Ayrıca, krallar bu mülklerin sahiplerine çoğu zaman vergi muafiyeti tanımak suretiyle zenginliklerini arttırmalarına vesile oluyordu (Mieroop, 2018, s.274).

Asur'un merkezindeki tarım arazilerinin büyük bölümü saraya aitti. Bu topraklar, az önce belirttiğimiz üzere, hizmet karşılığında şahıslara veya ailelere veriliyordu. Tımar olarak verilen bu topraklar, aslında özel mülkten çok farklı değildi. Araziler babadan oğula miras yoluyla geçebiliyor ve bu nedenle kraliyetin müdahalesi olmadan başkasına satılabiliyordu. Fakat araziye elinde bulunduran kişi, görevlerini ihmal ederse yahut toprağı satmışsa ve devredebileceğı bir evladı yoksa satış işlemine rağmen toprak saraya iade edilmek zorunda idi (Mieroop, 2018, s.218).

Yukarıda bahsedildiğı üzere, Asurlularda arazi dağıtımında eşitlik gözetilmemektedir. Orta Asur Kanunlarında yer alan maddelerden anlaşıldığı kadarıyla miras dağıtımında da bu eşitsizlik yer almaktadır. Nitekim adı geçen kanunun Tablet B Kol. II madde 1'de şu ifadeler yer almaktadır:

“Eğer kardeşler, babalarının evini bölüşürlerse, büyük oğlan mülkten (bahçelerden, kuyulardan) iki hisseyi (kendi hissesi gibi) seçecek ve alacaktır. Kardeşleri birer birer sonradan seçecek ve alacaklardır. İşlenmiş (?) her bir tarlanın ve emeklerinin ürününü küçük oğlan seçip, bölecek, büyük oğlan bir hisse seçip alacaktır; fakat ikinci hisse için kardeşleri ile birlikte kur'a çekecektir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.256).

Bu maddeden anlaşıldığı kadarıyla, büyük oğul mirastan iki hisse alırken, geri kalan mülk diğer kardeşler arasında paylaştırılıyordu. Bu küçük kardeşlerin payına genellikle kötü araziler veya bahçeler kaldığından, bu toprakları satarak hayatlarına devam etmeye çalışıyorlardı. Bu durum Asur toplumunda yoksul bir kesim oluşmasına neden oluyordu. Asur kralları da savaş için gerekli asker teminini tam olarak bu yoksul kesimden sağlıyordu (Tanilli, 2020, s.143-144).

Orta Asur Kanunlarının B tableti, arazilerin, bahçelerin ve otlak alanların mülkiyetine dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Mülkiyet hakkını ihlal eden kimselere şiddetli cezalar uygulanıyor, satış işlemlerinde de satın alan kişinin hakları ön planda tutuluyordu.

Adı geçen kanun metninin, Kol. III madde 6 çevirisinde; tarla ve ev satın alacak bir kimsenin, satış işlemi gerçekleşmeden bir ay önce bir tellal tutup şehrin ortasında bağırması gerekmekte idi. Burada tutulan tellal, “şu kişi, bu tarlayı yahut evi, gümüş karşılığında alacaktır, itirazı olan var ise vesikası ile birlikte gelsin ve hak iddia edebilsin” şeklinde ifadeler kullanılır. Bir ay içerisinde itiraz eden kimse olmazsa satış işlemi gerçekleşir, bu süre

zarfindan sonra ise hak iddia edenlerin şikâyetleri kabul edilmezdi. (Tosun ve Yalvaç, 1989, s.257)

Orta Asur Kanunlarında sınır ihlallerinin de şiddetle cezalandırıldığı göze çarpmaktadır. Bir adamın, komşusunun bahçe sınırını ihlal ettiği ve komşunun arazisini kendi arazisine kattığı fark edilirse, ihlal ettiği tarlanın 1/3 fazlasını verecek, bir parmağı kesilecek, yüz sopa atılacak ve bir ay boyunca kralın işlerini yapacaktır.

Asur Devlet yapısı detaylı bir şekilde incelendiğinde aslında “sömürgeci bir imparatorluk” olduğu göze çarpar. Gerçekten, asıl gücünü fethettiği şehirlerin mevcut tüm imkânlarını sonuna kadar sömürmek suretiyle elde eden Asur, zengin ve güçlü bir devlet haline gelmiştir. Bu sömürü hareketi “insan gücü” alanında da kendisini büyük ölçüde hissettirmiştir.

Asur Devletleri zamanında toplumu hürler ve köleler olmak üzere iki sınıfa ayırmak mümkündür. Hür kesim daha önce ele almış olduğumuz üst düzey memurlar, rahipler, tüccarlar ve ordu mensuplarından oluşan zengin sınıftır. Halkın çoğunluğu ise oldukça yoksul durumda olduğundan, sürekli tüccara ve çeşitli yerlere borçlanmakta, borcunu ödeyemediği durumlarda ise bu borç yüzünden köle durumuna düşmektedir. Köleliğin bir diğer kaynağını ise, savaşlarda esir düşen insanlar oluştururdu. Bu insanlar Asur’a getirilerek çeşitli işlerde çalıştırılırlardı (Bozkurt, 1981, s.79).

Mezopotamya topraklarında gerek Sümerlilerin gerek Sami kavimlerin egemen olduğu tüm süre boyunca, borç köleliği olgusu karşımıza çıkmaktadır. Kanun maddeleri ve diğer yazılı belgeler incelendiğinde, insanların borç yüzünden geçici olarak köle durumuna düştüğü ve alacaklı kişinin hizmetinde bulunduğu görülür.

Hafaca (Tutub) ekonomik vesikaları, III. Ur Sülalesi devrinde büyük bir ekonomik kriz yaşandığını göstermektedir. Bu devirde ailelerin kölelerini, hatta öz evlatlarını borç karşılığında sattıklarına, rehin olarak verdiklerine şahit olunur. Öyle ki, mabedin muhtaç insanlara arpa, yağ ve yün gibi temel gıda maddeleri için yardım yaptığı görülür. İsin-Larsa Devri’nde de devam eden bu mali krizin temel nedeni, esasen Amurru Göçleri’dir (Kınal, 1983, s.142-143).

İlerleyen süreçte Eski Babil Devletini kuracak olan Amurrular, hızla Mezopotamya kentlerine yayılmışlar ve bir anda tüketimin ziyadesiyle artmasına neden olmuşlardı. Bu kriz atmosferi, Eski Babil Devleti kurulduktan ve bölgede siyasi egemenliği temin ettikten sonra da bir müddet devam etmiştir.

Ekonomik kriz neticesinde borç batağına düşen halk için ilk yasal düzenlemeyi Hammurabi yapmıştır. Kral Hammurabi, idaresinin 12. ve 22. yıllarında birer “şimdat-şarim” çıkarmıştır. Devletin borçları kaldırmasını ifade eden bu faaliyetle, ekonomiyi düzenlemeyi hedefleyen kral, ne yazık ki bu uygulama neticesinde bile başarı elde edememiştir (Kınal, 1989, s.144).

Eski Babil’de halkın ekonomik yönden düştüğü kötü durumu yansıtan birçok vesika vardır. Bunların en önemlisi borçların affı ile ilgili fermanlardır. Bu fermanlar içerisinde ise en dikkat çekici olanı, Ammi-Saduqa Fermanı’dır. Hammurabi’nin ardıllarından olan Babil kralı Ammi-Saduqa, bu fermanla özellikle üreticilerin ayakta kalabilmesi için tüm borç sözleşmelerini feshetmiştir. Aynı zamanda kölelere de özgürlüklerini tekrar vermiştir. Nitekim fermanın 18. maddesinde şu ifadeler yer almaktadır:

“Eğer bir Numhia’lı, bir Emut-balum’lu, bir İda-maraz’lı, bir Uruk’lu, bir İsin’li, bir Kisura’lı veya bir Malgum’lu hür adam, bir borçla yükümlü ise ve (bundan dolayı) kendisini, karısını veya (çocuklarını) gümüş (para) için, hizmete ve hizmetkârlığa vermiş ise, kral memlekette adaleti tesis ettiği için, serbesttir. Özgürlüğü (tekrar) verilir.” (Tosun ve Yalvaç, 1989, s. 270).

Yukarıda Sami kavimlerin mülkiyet anlayışına dair verdiğimiz bilgiler ışığında, bu dönemde özel mülkiyet kavramının var olduğunu ancak devletin sıkı denetimi ve toprak mülkiyetinin çoğunluğunu elinde bulundurmak suretiyle işleme verdiği, bu yöntemle de ekonomik gelirleri arttırmaya çalıştığı görülmektedir. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanan Eski Mezopotamya devletlerinin özellikle toprak, hayvan ve köle gibi mülklere son derece önem verdiği de kanun maddelerinde ve çeşitli vesikalarda yer alan düzenlemelerden ve bilgilerden anlaşılmaktadır.

İKİNCİBÖLÜM

ESKİ MISIRDA MÜLKİYET ANLAYIŞI

2.1.Mısırın Tarihi Coğrafyası

Mısır, Eski Yakındoğu'nun üç büyük medeniyet merkezinden biridir. Afrika'nın kuzeydoğusunda yer alan bu memleket, özel bir konumda bulunmadığı halde, yüzünü doğuya dönmüş ve bağlı olduğu kıtadan farklı olarak gösterdiği gelişim sayesinde öne çıkan bir uygarlık yaratmıştır (Tanilli, 2009, s.75).

Mısır, coğrafi konum itibariyle kuzeyde Akdeniz, doğuda Kızıldeniz, güney ve batıda ise çöllerle çevrelenmektedir. Toprakların büyük bölümü Nil Nehri'nin oluşturduğu vadi alan ve uçsuz bucaksız çöllerden oluşur. Fakat Mezopotamya'ya Dicle ve Fırat nehirleri nasıl hayat verdiyse, Mısır'a da Nil nehri öyle hayat vermiştir (İnan, 1956, s.1). Mısır uygarlığı varlığını Nil Nehrine borçludur demek oldukça yerinde bir ifade olur. Bu geniş çöl arazisinde tarıma elverişli alanların oluşmasında ve buraya yerleşime sebep olan başlıca etken de Nil Nehri'dir.

6500 kilometrelik uzunluğu ile Nil, dünyanın en büyük nehirlerinden biridir. Nehrin akışı iki farklı koldan gerçekleşip, bunlardan ilki Habeşistan'dan gelen Mavinil (Göknıl), diğer kolu ise Viktorya-Alber gölleri mıntikasından gelen Aknil'dir. Güneyden Kuzeye doğru akan Nil Nehri, Mısır'a girmeden önce toplamda altı adet şelale oluşturmaktadır. Bu şelaleler Asuvan, Vadi Halfa, Amara, Napata, Meroe ve Moreo ile Hartum arasındadır. Bu çağlayanların sonu kuzeyde Asuvan'dadır. Asuvan'dan sonra Nil, Akdeniz'e doğru gider ve birçok kola ayrılarak, bir deltayla son bulur. Esasen bütün Mısır bu Delta ve Nil vadisinden oluşmaktadır. Bu geniş delta ovasına Aşağı Mısır, Nil'in güneyinde yer alan bölgeye ise Yukarı Mısır denilmiştir (Memiş, 2015, s.70; Gündüz, 2002, s. 69).

Özel bir coğrafya içinde yer alan Mısır toprakları, Akdeniz'e yaklaştıkça genişleyen uzun ve verimli kıyı bölgeleri ve de Sahra'nın doğuya doğru uzantısı olan geniş ve kurak bir tür iç alandan oluşmaktadır (Desplancques, 2006, s.11). Bu özelliği ile Mısır, olası her türlü tehlike ve saldırılara karşı kapalı bir yapı arz etmektedir.

Her türlü doğal sıkıntıdan arınmış olan bu bölgede; kanallar, toprak parçaları ve deniz kıyılarının birbirine karıştığı görülür. Burada berrak sema yerine sisli bir gök görünür, sıcaklık, rutubetle karışık bir serinlik arz eder. Yani Aşağı Mısır'da tamamen bir Akdeniz

iklimi hâkimdir. Akdeniz'in bir yol uğrağıdır. Görülüyor ki tabiat iki Mısır yaratmıştır: Biri Akdeniz Mısır'ı diğeri Afrika Mısır'ı. İşte bu doğal şartların, Mısır tarihi üzerinde önemli etkileri olmuştur. Bu iki bölge arasında denge o şekilde sağlanmıştır ki Yukarı Mısır'da uzunluğuna, Aşağı Mısır'da ise Delta genişliğine aynı arazi büyüklüğüne, aynı ekonomik duruma ve aynı iskân şartlarına sahiptir. Genellikle bu iki Mısır bölgesi için hayati unsur Nil ve Güneş'tir (İnan, 1956, s.3).

Çöl kıyısında bir vaha gibi olan Mısır memleketi, çok az yağış alması ve kavuran sıcaklarına rağmen, nehrin sağladığı olanaklar sayesinde yaşanabilir bir bölge olmuştur. Her yıl Temmuz ortalarında yükselmeye başlayan Nil Nehri'nin suları, Kasım ayına dek tüm vadiye yayılır ve geri çekilmeye başladığında ardında işlenebilir ve ekilebilir bir toprak bırakırdı. Bu sayede Mısır, Eskiçağ tarihinin verimli bölgelerinden biri olmuştur. Gerçekten bölgede Nil'in geri çekilmesinin ardından işlenen toprakta bir yıl içerisinde iki hatta üç defa hasat yapıldığı oluyordu. Buğday, arpa, darı ve çeşitli hububatların yanı sıra sebze, muhtelif meyve ağaçları Mısır'da bol miktarda mevcuttu. Bakla, nohut ve mercimek ise Mısır'ın verimli arazilerinde kendiliğinden yetişirdi (Memiş, 2015b, s.72).

2.2.Tarih Öncesi Ve Tarihi Devirlerde Mısır

Eski Mısır tarihi hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan kaynaklar çok çeşitli olmakla beraber, bu döneme ait kaynaklar üç grupta tasniflenebilir. Birinci sırada klasik kaynaklar yer almaktadır. Mısır coğrafyasında ele geçirilen vesikaların henüz çözümlenemediği dönemde, Eski Mısır tarihi ile bilgiler bu klasik kaynaklar etrafına şekillenmekte idi. Bu grupta yer alan kaynakların başında; Hekateous'un (MÖ 520) "Genealogie (Şecere)"si, Herodotos'un 9 kitaptan oluşan "Historia" adlı eseri, Manethon'un MÖ 3. yüzyılda Mısır sülaleleri hakkında yazdığı "Aegyptica"sı, Strabon'un "Geographika"sı gelmektedir (İnan, 1956, s.15).

İkinci grup kaynakları ise, eski eserleri tasvir eden yakın tarihli yazılar oluşturmaktadır. İslamiyet'in Türkler arasında kabul edildiği dönemlerden itibaren, müslüman yazarlar Mısır hakkında duyduklarını ve Mısır'ın eski dönemlerinden kalan eserleri hakkında çeşitli bilgiler toplamak üzere bunlarla ilgili yazılar yazmışlardır. Bu kaynaklar Mısır hakkında epeyce bilgi vermenin yanı sıra, Mısır tarihini mukayeseli bir şekilde inceleme imkânı da sunar (İnan, 1956, s.15-26).

Son olarak Mısır'da bulunan çeşitli hiyeroglifler, dönemin yaşantısına ışık tutan arkeolojik buluntular, papirüslere yazılan çok sayıda mektup, hesap cetvelleri, edebi metinler ve bölgenin coğrafyasına ait yazılar, Mısır medeniyetinin ana kaynaklarını teşkil etmektedir.

Mısır'ın tarih öncesi devirleri ile alakalı olarak yapılan arkeolojik çalışmalar, Paleolitik devirden (MÖ 8000-7500) itibaren insanların bölgede yaşadıklarına dair ipuçları vermektedir. Bu devirde insanlar küçük gruplar halinde avcılık ve toplayıcılık yaparak geçimlerini sürdürmüşlerdir. Alt Paleolitik devirden Orta ve Üst Paleolitik'e geçiş döneminde yaşanan iklim değişikliği nedeniyle, yüksek rakımlı alanlarda yaşayan insanlar yavaş yavaş vadilere yayılmışlardır (Yıldırım, 1996a, s.98). Mezolitik Dönemde (MÖ 7500-5000) de bu yaşam tarzını devam ettiren prohistorik dönem insanları, Neolitik devire (MÖ 5000-3500) dek bu şekilde hayatlarını idame ettirmişlerdir.

Neolitik devre gelindiğinde ise yeni kültür unsurları ile karşılaşırız. İnsanların Nil Nehri'nin kıyılarında toplanarak küçük çapta köyler ve kasabalara yerleştikleri görülmektedir. Gerçekten, Neolitik devirde gerçekleşen ziraatın keşfi, yerleşik hayata geçilmesi ve seramik imali gibi devrim niteliğindeki yenilikler, Mısır medeniyetinin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Mısır Neolitik devrinin insanları, Nil kıyılarında oluşan şerit arazileri ekip biçerek kendilerine yetecek kadar üretim yapmak suretiyle geçimlerini sağlıyorlardı. Ancak zaman içerisinde yaşanan nüfus artışıyla bu araziler yetersiz kalmaya başlamıştı. Bunun neticesinde insanlar yavaş yavaş kanallar ve havuzlar açarak, toprakları verimli kılmak için farklı sistemler geliştirmişler ve Mısır'ı muazzam bereketli bir alan haline getirmişlerdir. Mısır'ın Neolitik devirde kurulan en eski köyü Orta Mısır'ın batısında bulunan Fayyum Gölü'nün kıyısında keşfedilmiştir. Fayyum'dan yüzlerce kilometre uzaklıkta bulunan Delta bölgesindeki Merimde'de ve yine Delta'nın alt kesiminde yer alan El Omari'de başka Neolitik yerleşme merkezlerinin keşfedilmesi, bize Kuzey Mısır'ın Neolitik Devirden itibaren iskân edildiğini açıkça göstermektedir (Memiş, 2015b, s.74).

Yukarıda belirtildiği üzere Mısır'da ilk yerleşik hayat MÖ 5000- 3500 yılları arasına tarihlenen Neolitik devirde başlamıştır. Neolitik devirden sonra Mısır, taş aletler yanında az miktarda madenin de kullanıldığı Kalkolitik devre girmiştir. Kalkolitik devirde köylerin yerini kasaba benzeri daha büyük yerleşim merkezleri almaya başlamış ve bu devrin sonlarına doğru Mısır'da birtakım küçük şehirler ortaya çıkmıştır. Bu küçük şehirler de gruplar halinde birleşmek suretiyle Yunanlıların "Nom" adını verdikleri eyaletlere evrilmişlerdir. Bu Nomların her birinin ayrı bir totem hayvanı, kendine has bir dili, mitosu ya da mitosları vardı.

Nomların başında Nom başkanları bulunurdu. Nom başkanının fiziki açıdan olduğu kadar maddi açıdan da güçlü olması önemli bir kriterdi. Çünkü ilerleyen dönemde bu Nom başkanları arasında (MÖ 4. Binyılın sonlarına doğru) kıyasıya bir hâkimiyet mücadelesi başlayacaktır (Memiş, 2006, s.58).

Bu dönemde Mısır'ın, yirmi ikisi Aşağı Mısır'da Delta bölgesinde, yirmisi de Yukarı Mısır'da Vadi bölgesinde olmak üzere kırk iki Nomdan oluştuğu tespit edilmiştir. MÖ 3400'lerde bu Nomlar kendi aralarında birleşmek suretiyle, Aşağı ve Yukarı Mısır krallıklarını meydana getirmişlerdir. Yukarı Mısır'ın koruyucu tanrısı Seth, başkenti Hierakopolis'dir, Aşağı Mısır'ın koruyucu tanrısı Horüs, başkenti ise Buto'dur (Gündüz, 2002, s.90- 92).

Bu krallıklar arasında meydana gelen egemenlik mücadelesinin sonunda Horüs'e Tapanlar Sülalesinden Menes, MÖ 3200'lere doğru öteki Nom beylerini bertaraf ederek Aşağı ve Yukarı Mısır'ı tek bir yönetim altında birleştirmeyi başarmıştır. Mısır aynı zaman dilimi içerisinde hiyeroglif yazıyı da keşfetmek suretiyle tarihi devirlere de kucak açmıştır (Memiş, 2006, s. 58-59).

Mısır tarihi, genellikle beş ana döneme ayrılmaktadır. Bu ayrım şu şekilde yapılmaktadır; Tinitler Dönemi (I. ve II. Sülaleler – MÖ 3200-2800), Eski İmparatorluk Dönemi (MÖ 2800-2400), Orta İmparatorluk Dönemi (MÖ 2050-1580), Yeni İmparatorluk Dönemi (1580- 1085) ve Mısır Tarihinin Son Dönemleri (MÖ 1085-30).

MÖ 3. yüzyılda yaşadığı bilinen Mısır tarihçisi Manetho, ilk Mısır firavunun Aşağı ve Yukarı Mısır'ı birleştiren Menes olduğunu bildirmektedir. Manetho'nun bu bilgisini destekleyen Herodotos da, ilk firavunu Menes olarak gösterir ve bu firavunun Memphis şehrini kurarak, burayı yönetim merkezi yaptığını belirtir (Memiş, 2006, s.59). Tinitler Döneminde yukarıda da ifade edildiği üzere Aşağı ve Yukarı Mısır birleştirilerek, ilk birleşik Mısır Krallığının temelleri atılmıştır. Bu dönem, I. ve II. Sülalelerin egemen oldukları dönemdir. Delta'yı ve Vadi'yi birleştirmeye muvaffak olan Tinitler Dönemi kralları zamanında Mısır'da uzun süreli bir barış atmosferinin hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Bu sülalenin son devirlerine doğru, Delta'da iç karışıklıkların ve ihtilallerin ortaya çıktığı görülür, ardında Tinitler Devri sona erer (İnan, 1956,s. 60-63).

Tinitlerden sonra Mısır'da III. Sülale ile birlikte Eski İmparatorluk Devri başlamıştır. Bu sülaleyi kuran Memfisli prensler, hâkimiyeti ele geçirmek için daha II. Sülale zamanında

uğraş vermeye başlamışlardı. Bu sülale firavunları zamanında Mısır ülkesinde birlik ve beraberlik tesis edilmiş olup, Mısır egemenliği kuzeyde Akdeniz'den güneyde I. Şelale'ye kadar yayılmıştı. Ayrıca bu sülalenin başında bulunan firavunlar, askeri seferlerin yanında imar faaliyetlerine de büyük önem vermişlerdir. Sakkarada yaptırılan piramitler ve önemli şahsiyetler için inşa edilen mastabaların mevcudiyeti, ülkenin ekonomik açıdan da oldukça iyi durumda olduğunu göstermektedir (Memiş, 2015b, s.77-78).

MÖ 2700-2500 yılları arasına tarihlenen IV. Sülalesi zamanında, Mısır en parlak dönemini yaşamıştır. Bu sülale firavunları "Ehram Kuranlar" olarak da adlandırılmaktadır. Gerçekten, bugün Mısır'da tüm dünyanın hayranlıkla izlediği görkemli piramitler dünyanın yedi harikasıdan biri olarak kabul edilmektedir. Söz konusu piramitler Keops, Kefren ve Mikerinos adına inşa edilmişlerdir. Bu sülalenin son zamanlarında dini meselelerle ilgili birtakım problemler yaşanmaya başlanmış, siyasi nüfuz kazanan Heliopolis rahiplerinin baskılarıyla IV. Sülale'nin iktidarı son bulmuştur (İnan, 1956, s.69).

V. Sülale ile birlikte Aşağı Mısır'ın dini merkezi Heliopolis olmuş ve devlet tam anlamıyla teokratik bir hüviyete bürünmüştür. Bu sülale firavunlarının tamamı başarılı siyasetleri sayesinde Mısır'ın hudutlarını koruma altına almış ve ticari faaliyetlerinin sekteye uğramaması için komşularına güçlerini hissettirmekten çekinmemişlerdir (İnan, 1956 s.70). Ayrıca bu sülale döneminde kutsal kral olarak görülen firavunlar ile sıradan halk arasına belirgin bir sınır konulduğu görülür. Artık, günlük hayatta olduğu gibi, ölümdede kral ile sıradan halk ayrı tutulmaya başlamıştır (Wilkinson, 2019, s.130).

VI. Sülaleden XI. Sülale devrine kadar olan yaklaşık üç asırlık zaman ise Mısır'ın I. Ara Devri olarak kabul edilmektedir. V. Sülale zamanında gerçekleştirilen reformlar, istenmeden yüksek maaşlı, baskıcı ve bağımsız hareket eden bir bürokrasi ortaya çıkarmıştı (Wilkinson, 2019, s.137). Bu durum merkezi yetkinin çökmesine ve büyük karışıklara sebebiyet vermişti. Bu büyük boyutlu iç sarsıntı, çiftçilerin tarım faaliyetlerini durduracak seviyeye gelmiş ve ülkede kıtlık felaketi vuku bulmuş bunun neticesinde de Eski İmparatorluk Devri sona ermiştir.

MÖ 2050-1580 yılları arasında XII. Sülale'nin kurulmasıyla Orta İmparatorluk Devri başlamıştır. Bu devrin firavunları, tarımsal faaliyetlere son derece önem vermiş, su işlerini düzene koymuş, birçok bataklığı kurutarak tarım alanlarını genişletmişlerdir. Ayrıca ticari faaliyetleri geliştirmek için Fenike başta olmak üzere Ege bölgesiyle ticari bağlantılar kurmuşlardır. Fakat bu gelişmeler, devrin sonlarına doğru ortaya çıkan birtakım iç

karışıklıklar ve 18. yüzyılda Hiksosların Mısır topraklarına girerek, bölgeyi istila etmeleriyle son bulmuştur (Memiş, 2015b,s.81).

Hiksosların istilasıyla başlayan Mısır tarihinin II. Ara Devri (MÖ 1788-1580), XVIII. Sülalenin kurulması ve Hiksoslar'ın Mısır'dan kovulması ile son bulmuştur. Ardından Yeni İmparatorluk Dönemi (MÖ 1580-1085) başlar. Mısır bu devirde Eski Önasya'nın en güçlü devleti haline gelmiş ve siyasi ilişkilerini kuvvetlendirmiştir. Yaklaşık 500 yıl iktidarda kalan bu dönem firavunları, Mısır tarihinin en istikrarlı kralları olmuş ve Mısır hem maddi hem de kültürel bakımdan oldukça zenginleşmişti. Mısır'ın bu etkisi Kızıl Deniz'den Ege adalarını ve hatta Anadolu kıyılarını da kapsayacak şekilde yayılmıştı (Wilkinson, 2019, s.207).

Yine dönem dönem baş gösteren iç karışıklıklar bu devirde de yaşanmış olmakla beraber genel olarak kontrol altında tutulmuştur. Bu sülale firavunlarından IV. Amenofis (MÖ 1370-1350) dini bir reform yapmak istemiş ve tüm enerjisini bu konuya ayırmıştır. Bu durum, başarılı bir siyaset takip eden seleflerinin icraatlarına büyük zarar vermiştir. Öyle ki bu firavun döneminde fetih hareketleri durmuş, hazinenin tamamı dini harcamalara aktarılmıştır. Bu durum karşısında iç huzursuzluklar meydana gelmiş ve bir ayaklanma başlamışsa da çok ağır bir şekilde bastırılmıştır. Bu ayaklanmadan kısa süre sonra adı geçen firavun ölmüş ve yeniden iç karışıklıklar baş göstermiştir. Mısır'ın bu durumundan istifade ederek Anadolu'da güçlenen Hititler, Kuzey Suriye'yi ele geçirmişlerdir (Memiş, 2015b, s.84).

Mısır'ın yaşadığı bu kargaşa ortamı, XIX. Sülale kuruluncaya kadar devam etmiştir. Bu sülalenin firavunları, egemenliklerini daha geniş bir alana yaymak için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Mısır ekonomi ve ticaretinin kilit noktalarından biri olan Kuzey Suriye'nin Hitit Devleti'nin kontrolü altında bulunması Mısır Devleti'ni Hititler üzerine yürümek zorunda bırakmıştı. Gerçekten, bu dönemin en mühim hadisesi, MÖ 1296'da Mısır ve Hitit Devletleri arasında vuku bulan Kadeş Meydan Muharebesi'dir. Kesin bir zaferden söz edilemeyen savaş uzun yıllar devam etmiş ve nihayet MÖ 1280 tarihinde iki devlet arasında eşit şartlara dayalı bir barış antlaşması imzalanmıştır (Memiş, 2015b, s.84).

MÖ 12. yüzyıla gelindiğinde, Mısır'ın siyasi otoritesini ve ekonomik gücünü büyük ölçüde yitirdiğini görürüz. Bunun başlıca sebebi ise, MÖ 13. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın başlarında vuku bulan Ege Göçleri'dir. Bu göçler sonucunda Mısır güçlüklerle de olsa ayakta kalmayı başarmıştır. Ancak gerek ekonomik yönden gerekse insan kaynakları bakımından büyük bir çöküşün eşiğine gelmiştir. MÖ 11. yüzyıldan itibaren siyasi anlamda da büyük sorunlar yaşayan Mısır, neredeyse bin yılı aşkın bir süre yabancı kavimlerin istilasına maruz

kalmış ve MÖ 30 yılında Roma hâkimiyetine girinceye kadar yabancı sülaleler tarafından idare edilmiştir.

2.3. Eski Mısır’da Mülkiyet Anlayışı

Firavunlar tarafından yönetilen Mısır topraklarında, tek hâkim güç bu tanrı-kral yöneticilerdir. Bu durum, ülkenin siyasi ve iktisadi kaderinin de tek bir kişi tarafından belirlenmesi anlamına geliyordu. İlk Mısır sülalesinin kurulup, devlet idaresinin tesis edilmesinden itibaren, ülkede merkezi teşkilatlanmayı düzene koymak isteyen kralların ilk işi ekonomik faaliyetler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu amaçla zirai ve iktisadi hayatın gelişimi için gerekli birtakım önlemler alınmıştır. Su kanallarının planlanması ve denetimi, hayvan sürülerine otlak alanı temini, tarıma elverişli alanların işlenmesi, yeraltı kaynaklarının saptanması ve değerlendirilmesi, köleler ve yerli nüfusun sayımı, kırsal bölgelerden kente gelen insanlar için yerleşim merkezlerinin oluşturulması, alınan bu önlemlere örnek olarak gösterilebilir.

Zirai faaliyetleri düzenlemek ve bu suretle krallığın hazinesini zenginleştirmek isteyen kralların aldığı bu önlemlerden tarla, hayvan ve madenlerin sayımları, özel mülkiyetin Mısır’ın eski devirlerinden itibaren mevcut olduğunu göstermektedir. Bunların yanında bir de krallığa ait arazi ve yüklü miktarda servet vardır ki, ilk dönem Tanrı-Kralları tarafından firavunlara miras olarak kalmıştır. Bu mirası devralan firavunlar, merkezi otoriteyi güçlendirdikçe, buna paralel olarak bu zenginliği de arttırmışlardır (İnan,1987, s.169).

Yukarıda belirtildiği üzere Mısır’da ülkenin tek sahibi firavundu. Firavunlar memleketteki bütün toprakların sahibi olduğu gibi, kendilerini insanların da sahibi olarak görürdü. Bu yüzden Mısır toplumunu oluşturan tüm insanlar, esasen kral için çalışan köleler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Herodotos, “Historia” adlı eserinde Mısır toplum yapısı ile ilgili olarak, “Mısırlılar yedi sınıfa ayrılırlar” demektedir ve bu sınıfları din adamları, savaşçılar, sığırtmaçlar, domuz çobanları, tüccarlar, tercümanlar ve gemiciler olarak sıralamaktadır. Herodotos’un verdiği bilgiler çok kıymetli olmakla birlikte, bu liste Mısır’ın daha eski dönemlerindeki toplumsal yapıya pek uygun gözükmemektedir (Valbelle, 1992, s.13). Çünkü yukarıda siyasi tarihini incelediğimiz Mısır’da dört belirgin grup göze çarpmaktadır ve toplumsal sınıflandırmayı buna göre yapmak daha doğru olacaktır. Toplumun en tepesinde, diğer tüm Eskiçağ kavimlerinde olduğu gibi

kraliyet ailesi ve soylular gelmektedir. İkinci olarak, zaman zaman siyasi gücü elinde bulunduran ve kral kararlarına ortak olmaya çalışan din adamları gelmektedir. Üçüncü grup ise, angarya hizmetlerde daimi çalışmak zorunda olan hür insanlardan oluşmaktadır. Toplumun en alt tabakası ise, kölelerdir.

Eski Mısır'ın ekonomik yapısı incelendiğinde, Anadolu ve Mezopotamya topraklarında olduğu gibi bu bölgede de ekonominin tarım ve hayvancılığa dayandığı görülmektedir. Bilindiği üzere Neolitik dönemde gerçekleşen tarım devrimi ile beraber Mısır'da zirai faaliyetler başlamıştır. Tinitler devrinden itibaren ise bu faaliyetler sistematik bir görünüm kazanmıştır.

Firavunlar, Mısır arazisinin tamamına sahip olup, çeşitli gruplardan insanlara bu toprakları işletmek üzere vermiş, arazilerden elde edilen hububatlar ise saray depolarını ve ambarları doldurmuştur. Tüm mülkiyet hakkı kralın elinde bulunan bu toprakların bazen memurlara maaş karşılığı olarak verildiğine şahit olmaktayız. Yukarıda varlığına temas ettiğimiz özel mülkiyet fikri, kralların şahıslara verdiği mülklerin varlığıyla teyit edilmektedir. Gerçekten krallığa ait bu araziler, çoğu zaman sadece işletme hakkı tanınsa da bazı durumlarda şahıslara mülk olarak verilmiştir. Buna ek olarak, Mısır'da özel olarak muhafaza edilen ve etrafı duvarlarla çevrili bahçelerin varlığına da şahit olmaktayız (İnan, 1987, s.195).

Mısır'da bulunan çeşitli dönemlere ait belgelerde bina inşaatı ve yerleşim alanlarının kurulmasına dair kayıtlar yer almaktadır. III. Sülale zamanına kadar eskiye dayanan bu belgelerde, mülklerle ilgili de bilgiler bulunmaktadır. Ortaya çıkarılıp tercümesi yapılan bir metinde şu bilgiler yer almaktadır:

“200 arış eninde ve 200 arış boyunda –yaklaşık 4 Ha- bir arazi. Çevresi duvarlı ve donanımlı, (içine) güzel ağaçlar dikilmiş ve büyük bir havuz yapılmış (ve havuzun etrafında) incir ağaçları ve bağlar var” (Valbelle, 1992, s.71).

XVIII. Sülale zamanında toprak ağası olduğu düşünülen bir kişinin kâhyasına yazdığı bir mektup ise şu şekildedir:

“...depoların ve evin arka kısmının pertellerini ve hasırlarını yerleştirt. Duvar 6 arış yüksekliğinde olacak. Depoların kapı yüksekliğini 5 arış, evinkini 6 arış yaptırt. Sonra duvarcıya aynen hareket etmesini ve evi bitirmekte acele etmesini söyle. (...) Binanın toplam yüksekliğini ve enini daha sonra bildireceğim. (...) Bir şey daha var: arazi sahibine arazinin bedelini ödet. Geldiğim zaman bana saldırmaması için gerekeni yap.” (Valbelle, 1992, s.72).

Arazinin bedeli maalesef belirtilmemiştir. Fakat bu belgelerden hareketle sanıldığıının aksine Mısır ülkesinde bir mülkiyet kavramının varlığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Her şey Tanrı-Kral olan firavunun malı sayılsa bile, kişilere mülk edinme hakkı verilmiştir.

Eski devirlerden itibaren bu gibi birçok mektup, ev ve arazi satış vesikaları günümüze ulaşmıştır. Takas usulü ile ticaret yapan Mısırlılar, ev satışlarını da bu usul ile yapmış, satın alan kişiden kumaş, yatak, maden gibi eşyalar ve tahıl ürünleri gibi ödemeler alınmıştır.

Yeni İmparatorluk Devri'nde saray soyluları ve rahiplerin çok fazla zenginleştiği görülmektedir. Gerçekten bu dönemde tapınakların geniş arazilere ve mülklere sahip olduğu göze çarpar. Özellikle Amon Tapınağı, siyasi konular başta olmak üzere birçok alanda Mısır'da etkin rol oynamış önemli dini merkezlerden biridir (Memiş, 2015a, s.90).

Gerçekten kralların çoğu zaman devlet idaresi için yardıma başvurdukları Amon rahipleri, kendilerine tahsis edilen özel vergiler, kralın bonkör hediyeleri ve bağışlarıyla gittikçe zenginleşmiştir. Karnak Mabedi'nin depoları daima çeşitli mallar ile doldurulmuştur. Devlet içinde hükümet kuran Amon Tapınağı'nın bir diğer gelir kaynağı ise, mabede ait olan ve işleme verilen geniş arazilerden sağlanan gelirlerdir.

Mısır'da gayrimenkullerle ilgili bilgilerin oldukça sınırlı olması nedeniyle ne yazık ki burada daha ayrıntılı bilgiler aktaramıyoruz. Buna karşılık menkullerle ilgili bilgiler biraz daha ayrıntılı gibi görünmektedir.

Mısır'da menkullerin başında hayvanlar gelirdi. Mısırlılar, tarihinin ilk devirlerinden itibaren hayvanlara büyük ilgi duymuşlar hatta dini ilahlarının sembollerini hayvan motifleri ile tasvir etmişlerdir.

Eski imparatorluk devrinden itibaren zirai faaliyetlerin başlamasıyla, hayvanlara olan ilgi artmış ve insanlar hayvanları ehlileştirmek üzere birtakım uğraşlar içine girmişlerdir. Bu devrin hemen bütün duvar resimlerinde hayvanlar konu edinilmiştir. Sürü halindeki büyük baş hayvanlar, çobanların idaresinde henüz tarla olarak ekilmemiş otlaklarda gezdirilerek besleniyordu. Çobanların baktıkları bu hayvan sürülerinin sahipleri, zaman zaman hayvanlarını kontrol eder ve sayım yaparlardı (İnan, 1987, s.191).

Doğrusunu söylemek gerekirse, hayvan sayıları hükümet tarafından da her iki yılda bir kere olmak üzere yapılır ve kral adına bu hayvanlar üzerinden vergi alınırdı. Bu sayımlara büyük

önem verildiği vesikalardan öğrenilmektedir. Ayrıca bu sayımların yazıldığı belgeler kronoloji açısından da büyük önem taşımaktadır (İnan, 1987, s.191).

Eski Mısır'da büyükbaş hayvanlardan başka, keçi ve koyun gibi küçükbaş hayvanlar ile kümes hayvanlarının da beslendiği ve bunlardan çeşitli şekillerde yararlanıldığı bilinmektedir. Bu cümleden olmak üzere, şunu da belirtmek gerekir ki, bu sürülere sahip olan büyük servet sahibi kişilerin devlete yüksek miktarda vergiler ödedikleri vesikalarda dile getirilmektedir (İnan, 1987, s.192).

Orta İmparatorluk Devri'ne gelindiğinde hayvan listelerindeki sayıların azalmaya başladığı görülmektedir. Bunun nedeni, söz konusu dönemde tarımsal faaliyetlerin giderek yoğunlaşması ve otlak yerlerinin tarlalara dönüştürülmesi olsa gerektir.

Orta İmparatorluk Devri'nin sonlarında yaşanan Hiksos istilasını, Manetho'nun aktardığı bilgilere bakılacak olursa, Mısır ülkesine büyük zararlar vermiştir. Ancak Hiksosların Mısır medeniyetine kazandırdıklarını da burada ifade etmekte fayda vardır ki, bu da savaş arabalarının çekilmesinde kullanılan iyi cins atlardır. Bahsi geçen atlar hem iktisadi hayatta hem de ordu teşkilatında önemli bir rol oynamışlardır.

Yeni İmparatorluk Devri'ne bakıldığında hayvan sayılarının daha da azaldığına tanık olunmaktadır. Artık duvar resimlerinde çobanlar ve hayvanlar görülmediği gibi, çoğu zaman hayvan sayımlarının da kayıt altına alınmadığı gözlemlenmektedir. Tarla işlerinde de hayvan kullanımı azalmış, daha ziyade insan gücünden yararlanma yoluna gidilmiştir. Söz konusu dönemde en çok önem verilen hayvan attır. Öyle ki, devlet kontrolünde at yetiştiriciliği başlamıştır (İnan, 1987, s. 193).

Menkuller içerisinde, ne yazık ki bugünkü anlayışımızla bağdaşmayan köle mülkiyeti de vardır. Eski İmparatorluk Devri'nden itibaren kölelerin mevcut olduğu bilinmektedir. Fakat bu ilk dönem köleleri büyük bir olasılıkla yerli halktan oluşmakta idi. Bunlar, kanalların açılması, yerleşim merkezlerinin, piramitlerin ve yüksek memurlara ait anıt mezarların inşasında iş gücü olarak kullanılmışlardır.

Orta İmparatorluk Devri'nde, Eski İmparatorluk Dönemi'ne oranla kölelere ilişkin bilgi aktaran belge sayısı bir hayli fazladır. Bu vesikaların ayrıntılı bir şekilde incelenmesi şu gerçeği ortaya koymaktadır ki, bu dönemde Mısır'da köle sayısında belirgin bir artış yaşanmıştır. Gerçekten, bu dönemde yerli kölelerin yanı sıra savaş esirleri ve büyük suçlardan

yargılanan insanların da köle statüsünde muamele gördükleri anlaşılmaktadır (Memiş, 2015b, s.89).

Nitekim yargı kararıyla özgürlüklerinde yoksun bırakılan mahkûmların durumu hakkında bu döneme ait vesikalardan bilgi edinmekteyiz. Kölelerden çok farkı olmayan bu suçlular tıpkı köleler gibi satılabiliyor ve işçi olarak çalıştırılabiliyorlardı. XIII. Sülale dönemine ait bir vesikada hapisanede tutulan 95 mahkûmun Senebtis’li soylu bir kadın tarafından çıkarılarak, işçi olarak kullanıldıkları ve bu mahkûmların artık bu soylu kadının mülkü olduklarına vurgu yapılmaktadır. Başka bir vesikada ise Haankef arazilerinin sorumlusunun, erkek ve kadınlardan oluşan bir grubu istediği gibi kullanabilme hakkına sahip olduğu ve kölelerin mülkiyetinin bu şahsın karısına devredildiği bildirilmektedir (Valbelle, 1992, s.68).

Yeni İmparatorluk döneminde savaş esirleri daha da artmış, köleleştirilen bu esirlerin çoğu saray ve tapınaklara dağıtılmıştır. Saray soyluları ve askeri aristokrasinin elinde çok sayıda köle bulunuyordu. Belgelerden öğrenildiğine göre sıradan askerlerin, çiftçilerin ve zanaatçıların bile en az iki veya üç kölesi vardı. Bahsi geçen bu köleler tarlalarda ya da inşaatlarda çalıştırılıyorlardı. Özgürlüklerinden tamamen yoksun olan bu insanlar, ait olduğu kurumun veya şahsın idaresinde sadece gıda ihtiyaçları karşılanmak suretiyle elde tutuluyorlardı. Köleleştirilmiş olan bu insanlar miras olarak bırakılabiliyor, başkasına devredilebiliyor, satılabiliyordu (Memiş,2015b, s.89; Valbelle, 1992, s.34).

Elde edebildiğimiz yazılı ve arkeolojik kaynaklar çerçevesinde sınırlı da olsa Eski Mısır’da mülkiyet anlayışını aktarmaya çalıştık. Görüldüğü üzere Mısır’da sanılanın aksine bir mülkiyet anlayışı var olup, her şeyin ve herkesin sahibi olan firavun dışında şahıslara da bir takım haklar tanınmıştır. Ayrıca Eski Mezopotamya kavimlerinde incelediğimiz gibi, Eski Mısır’da da ekonominin temeli tarım ve hayvancılığa dayanmakta olup, firavunların bu konulara önem verdiği göze çarpar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESKİ ANADOLU'DA MÜLKİYET ANLAYIŞI

3.1. Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası

Coğrafi konumu dolayısıyla Asya ve Avrupa kıtaları arasında bir köprü görevi üstlenen Anadolu toprakları, tarihin erken dönemlerinden itibaren birçok kavmin istilasına uğramış ve pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca, üç taraftan denizlerle çevrili bir yarımada olan Anadolu, yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından da son derece zengindir. Anadolu değişik iklim türlerinin yaşandığı, akarsuları bol bir ülke olup, insan yaşantısı için oldukça olumlu şartlar taşımaktadır. Sözü ettiğimiz bu özelliklerden dolayıdır ki Anadolu toprakları Neolitik Çağdan itibaren yerleşik hayata kucak açmış ve ilk tarım toplumları bu topraklar üzerinde ortaya çıkmıştır. Kalkolitik devrin ortalarından itibaren şehir kültürüne adım atan Anadolu toprakları Eski Tunç Devrinden itibaren kent devletlerinin egemen olduğu yeni bir sürece girmiştir. Yazı ile tanıştığı Orta Tunç devrinden itibaren ise merkezi anlamda büyük devletler Anadolu'nun tarih sahnesinde boy göstermeye başlayacaklardır.

19. yüzyıl ortalarına kadar Anadolu'nun eski tarihi Yunan tarihçilerin verdiği efsanevi nitelik taşıyan dağınık bilgilerden ibaretti ve bu bilgiler ancak MÖ 1. binyıla dek uzanıyordu. Fakat bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlatılan bir dizi arkeolojik çalışma, Eski Anadolu'nun tarihini yavaş yavaş aydınlatmaya başlamıştır (Günaltay, 1987b, s.47).

Anadolu topraklarında başlatılan arkeolojik çalışmalara, Charles Textier'in 1830'larda burada yaptığı geziler vesile olmuştur. İlk arkeolojik araştırmalar ise 1906 yılında H. Winckler'in Boğazköy'de yaptığı kazı ile başlar. Hemen ardından Friedrich Hrozny'nin Kaneş'te (Kayseri/Kültepe) başlattığı kazı çalışmalarında, çivi yazılı tabletler bulmuştur (Günaltay, 1987b, s. 47-48). Eş zamanlı olarak İngiltere, Fransa ve Amerika'dan gelen bilim insanları tarafından da Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde arkeolojik araştırmalar başlamış, kazılar neticesinde Anadolu'nun Neolitik Çağlarından Asur ve Hitit Devletleri zamanına kadar uzanan çok sayıda kültür unsuru bir araya getirilmiş ve Anadolu'nun Eskiçağ Tarihi yazılmaya başlanmıştır.

Fakat yapılan bu kazılar sistematik olmayıp, sadece tablet bulmak amacıyla gerçekleştirilmiş, belgelerde geçen bilgiler arkeolojik buluntularla desteklenmemiştir. Bir süre

sonra, Türk Tarih Kurumu tarafından Tahsin Özgüç başkanlığında oluşturulan bir komisyonla 1948’de Kültepe’de yeniden kazı faaliyetleri başlamıştır. T. Özgüç bölgede farklı dönemlere ait 18 yapı katı tespit etmiş olup, bu katmanlar Erken Tunç çağından Geç Hitit Devletleri ve Hellenistik döneme kadar uzanmaktadır (Günbattı, 2012, s.33).

Bilindiği üzere tarihi devirler yazının keşfi ile başlar. Eski Ön Asya dünyasının diğer iki büyük medeniyeti Mısır ve Mezopotamya takriben MÖ 3200’lerde yazıyı icat etmeye muvaffak olmuşlar ve tarihi devirlerin başlamasına önyak olmuşlardır. Fakat Anadolu’da yazılı kayıtlara ilk defa MÖ 2. Binyılın başlarında rastlamaktayız (Memiş, 2020, s.73).

MÖ 2. Binyıla ait Anadolu’nun ilk yazılı vesikaları, günümüzde Kayseri’ye 24 km uzaklıkta bulunan Kültepe’de ele geçirilmiştir. Arkeolojik kazılar neticesinde Kültepe’de gün yüzüne çıkarılan bu vesikalardan yazının, Asur’dan ticaret yapmak amacıyla gelen tüccarlar tarafından Anadolu’ya getirildiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca bu vesikalar, Anadolu’da prohistorik devirlerin sonunda yaşayan yerli kavimleri ve onların kültürünü, ekonomik ve sosyal hayatını da yakından incelememizi mümkün kılmaktadır. Zira Asurlu tüccarlar yerli halkla olan ilişkilerine dair de kayıtlar tutmuşlardır. Gerçekten Kültepe Tabletleri ticari ve hukuki içerikli vesikalar olmasına rağmen, bu çağda yaşayan Anadolu halkı hakkında mühim bilgiler vermektedir. Nitekim vesikalarda çok sayıda şehir, tanrı ve şahıs isimleri yer almaktadır (Kınal, 1987, s.60-61).

Anadolu tarihinde “Asur Ticaret Kolonileri Çağı” olarak adlandırılan bu dönemde (MÖ ca 2000-1750), Asurlar sistematik bir teşkilatlanmayla Asur ile Anadolu arasında bir ticaret ağı oluşturmuşlardır. Bunun sebebi, Mezopotamya’da var olan özel mülkiyet esasının Asur’da egemen olması ve ekonomik anlamda hızlı bir kalkınma yaşayan Asur Devleti’nin dışarıya açılma ihtiyacından kaynaklanmaktaydı. Gerçekten bu manada Anadolu yer altı ve yerüstü zenginlikleri bakımından alış-veriş yapmak için oldukça uygun bir pazardı (Sever, 1991, 248).

Bu ticari yapılanmanın merkezi Kültepe olmak üzere, Asurlu tüccarlar Anadolu’nun çeşitli bölgelerine yayılmışlardır. Bu devirde Anadolu, Asurlu tüccarların yoğun ilgisine maruz kalmıştır. Küçük büyük çok sayıda alış-veriş merkezi kuran bu Asurlu tüccarlar, elbette bağımsız değillerdi. Tüccarların kurduğu alış-veriş merkezlerinin, yerel beylerin izni ile kurulduğuna dair çok sayıda kayıt vardır. Nitekim bu tüccarlar ticaret yapabilmek için bölgenin yerel beyinin hâkimiyetini tanımak ve hiçbir konuda ona sadakatsizlik etmeyeceğine dair yemin etmek zorunda idiler (Gökçek ve Abacı, 2019, s.80).

Anlaşıldığı üzere bu dönemde Anadolu’da merkezi bir devlet olmayıp her şehir ayrı bir krallık olarak kent beyleri tarafından yönetiliyordu. Gerçekten, Hitit Devleti’nin kurulmasına kadar, Anadolu’da herhangi bir siyasi birlik sağlanamamıştır.

Koloni Çağının sonuna doğru, bu şehir devletleri arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmış ve büyük bir iktidar mücadelesi yaşanmıştır. Bu mücadelede karşımıza Hititler ’in ataları olarak kabul ettikleri Kuşşara Kralları çıkmaktadır. Gerçekten, şehir devletleri arasında cereyan eden bu mücadelede Kuşşara Kralı Anitta, diğer kent devletlerini teker teker yenilgiye uğratarak Anadolu’da ilk defa olarak siyasi birliği sağlamış ve Anadolu’nun tüm zenginliklerini sömüren Asurlu tüccarları buradan göndererek, Asur Ticaret Kolonileri Çağına son vermiştir (Memiş, 2015b, s.117).

Kuşşara Krallığı’nın Anitta’dan sonraki durumu bilinmemektedir. Ancak yukarıda ifade edildiği üzere, Hitit kralları kendilerini Kuşşaralı adamın soyundan gelmiş olarak gösterirler ve bununla övünürler.

Hitit Devleti kurulmadan önce Anadolu’da yaşayan kavimlerle ilgili bilgileri ise Mezopotamya kökenli kaynaklar ile Hititler’in kendilerinden önce Anadolu’da yaşayan kavimlere ilişkin verdikleri bilgilerden öğrenmekteyiz. Gerçekten bu vesikalarda, Hitit öncesinde bölgenin siyasi ve etnografik yapısı, hangi kavmin nerede oturduğu ve sosyal yaşantısı ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Buna göre MÖ 3. Binyıl’da Anadolu’da, Kızılırmak çevresinde Hattilerin, Akdeniz ve Batı Anadolu kesimlerinde Luwi kavminin, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da ise Hurrilerin yaşadığı anlaşılmaktadır (Memiş, 2020, s.27-28; Gökçek ve Abacı, 2019, s. 71).

Anadolu’nun prohistorik devir kültürünün yaratıcısı olarak Hattiler görülmektedir. Anadolu’nun bilinen ilk yerli halklarından biri olan Hattiler, Hititlerle çok uzun süre birlikte yaşamışlardır. Öyle ki Hititler büyük oranda bu kavmin kültürünü benimsemiş ve krallar kendilerini belgelerde “Hatti ülkesinin insanları/ oğulları” olarak göstermişlerdir. Hattiler dönemine ait yazılı vesika mevcut olmadığı için bu kavim hakkında çok fazla bilgi sahibi olamasak da krallıkla idare edilen ve kültür seviyesi oldukça yüksek bir kavim olduğu sonucuna varabiliriz.

Anadolu’nun yerli halklarından biri olarak kabul edilen Luwiler ile ilgili bilgilerimiz ne yazık ki oldukça sınırlıdır. MÖ 3. Binyıl’da Anadolu’nun ağırlıklı olarak batısında ve güney sahil kesimlerinde oturan bu kavmin, filolojik çalışmalar neticesinde Hint-Avrupa kökenli

halklardan olduğu sonucuna varılmıştır. Luwi dili ve Luwilerin kökeni üzerine yapılan araştırmalar, Luwice ve Hititçenin benzer özellikler taşıdığını ve bu iki dilin akraba olduğunu ortaya çıkarmıştır. Hitit kültüründe de izleri görülen Luwiler'in MS 6. yüzyıla kadar Anadolu'da yaşadıkları anlaşılmaktadır (Gökçek ve Abacı, 2019, s.73).

MÖ 3. Binyılda Anadolu'da varlığı bilinen bir diğer kavim ise, Mardin merkez olmak üzere Güneydoğu Anadolu'da oturan ve sonradan Doğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya bölgelerine de sirayet eden Hurrilerdir. Akkad vesikaları başta olmak üzere, Hitit, Ugarit ve Mısır kaynaklarından bu kavim ile ilgili bilgi edinilebilmektedir. Hurri dili üzerinde yapılan araştırmalar, bu kavmin dilinin Asya kökenli dillerden olduğunu ve Urartuca ile benzerlikler gösterdiğini ortaya koymuştur (Memiş, 2020, s.39).

Hitit dini ve kültürü incelendiğinde MÖ 2. Binyıl Anadolu'sunun bu güçlü kavminin, Hurri dini ve kültüründen epeyce etkilendiğini ortaya koymaktadır. Hitit devrinden kalma çivi yazılı dini içerikli bazı vesikaların Hurri diliyle yazılmış olması ve Hititlerin çok sayıda Hurri tanrılarını benimsemesi bunun bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Hurriler III. Ur Sülalesi'nin yıkılmasından sonra uzun süre Sami kökenli kavimlerin hâkimiyetinde yaşamışlardır. Ayrıca Kültepe'de bulunan Asurlu tüccarlara ait vesikalarda geçen Hurri şahıs adları, Koloni Çağında Hurrilerin Anadolu nüfusunun önemli bir kısmını oluşturdukları izlenimini uyandırmaktadır. Hurriler Anadolu'da en parlak çağlarını Mitannilerle beraber vücuda getirdikleri Hurri-Mitanni Devleti zamanında yaşamışlardır (Gökçek ve Abacı, 2019, s.74; Memiş, 2015b, s.113).

Özetlenecek olursa, MÖ 3. Binyıl Anadolu'sunda yani Eski Tunç Çağı Anadolu'sunda Hattiler, Luwiler ve Hurriler başta olmak üzere birçok kavim oturuyordu. Gerek Akkad vesikaları gerekse daha sonraki dönemde Anadolu'nun önemli bir kısmına hükmeden Hititlerin vesikalarında yukarıda isimleri zikredilen MÖ 3. Binyıl kavimleri hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Bu kavimler, MÖ 2. Binyıl Anadolu'sunda da hem siyasi hem de kültürel anlamda varlıklarını devam ettirmişlerdir.

MÖ 2. Binyıl başlarına gelindiğinde Anadolu'da ticaret yapmak amacıyla Mezopotamya'dan gelen Asurlu tüccarlarla karşılaşmaktadır. Kültepe tabletleri başta olmak üzere, onlardan günümüze binlerce vesika kalmıştır. İçerik olarak incelendiğinde bu tabletlerin neredeyse tamamına yakınının ticari belgeler olduğu görülmektedir. Çok az miktarda evlenme, boşanma ve evlatlık alma hadiselerine ilişkin hukuki içerikli vesikalara da rastlanmıştır. Ayrıca bu dönemin siyasi olaylarına ışık tutan iki önemli vesikamız daha vardır ki, bunlardan biri Mama

Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya gönderdiği mektup (Kemal Balkan) diğeri de Kuşşara Kralı Anitta'nın tabletidir. Ancak her şeye rağmen şu hususun altını çizmekte fayda vardır ki, Asur Ticaret Kolonileri Çağına ait metinler, büyük ölçüde ticari içerikli olsalar da bunlar dolaylı olarak MÖ 2. Binyılın ilk çeyreğinde Anadolu'da yaşanan siyasi hadiseler başta olmak üzere, o dönem Anadolu'sunun sosyal, ekonomik, dini ve kültürel yapısı hakkında da önemli bilgiler aktarmaktadırlar.

Bu dönemde Anadolu'da üç farklı sosyal sınıftan söz edilebilir. Kraliyet ailesi, saray halkı ve memurlar birinci sınıfı teşkil etmektedir ve bunlar her türlü hakka sahip bulunmaktadır. Diğer iki grup ise mülk sahibi hürler ile toplumun en alt tabakasını oluşturan kölelerdir (Gökçek ve Horunlu, 2018, s.214). Fakat henüz yazılı kültür tam olarak gelişmediğinden, Asur vesikalarının da sınırlı bilgi içermesinden kaynaklı, bu sınıfların hak ve hukuklarına dair bilgi sahibi değiliz. Yine Kültepe tabletleri arasında bulunan ve yukarıda da temas ettiğimiz üzere az sayıdaki evlilik ve boşanmaya dair vesikalar, dönemin aile hukuku hakkında da bilgi sahibi olmamızı sağlar (Kinal, 1987, s.73).

Hitit siyasi tarihi hakkında da kısaca bilgi verecek olursak; Hititler, Anadolu'da MÖ 2. Binyılda siyasi dengeyi tümüyle değiştiren ve yukarıda ifade edildiği üzere Kuşşara Krallığı'nın devamı olan bir kavim olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Hititlerin kökeni konusunda yapılan araştırmalar onların, Hint- Avrupalı bir kavim olduğunu göstermektedir. Anadolu'ya nereden geldikleri konusunda ise muhtelif görüşler ortaya atılmıştır. Bir kısım bilim insanı onların Anadolu'ya dışarıdan geldiklerini öne sürerlerken, Prof. Dr. Ekrem Memiş, Hititlerin Anadolu'nun yerli halkı olabileceğini, çünkü Hitit dilinde yer alan birçok kelimenin Hattice, Hurrice, Luwice ve hatta Sümerce'den Hitit diline geçtiğini, böyle bir etkinin ise bu kavimlerin çok uzun yıllar birlikte yaşayarak gerçekleşebileceğini belirtmektedir (Memiş, 2020, s.45). Nereden gelirlerse gelsinler, Hititlerin Anadolu'da meydana getirdiği medeniyetin yüksek bir medeniyet olduğu ve kendisinden önceki Anadolu kültürlerini de içinde barındırdığı, dolayısıyla karmaşık özellikler taşıdığı söylenebilir.

MÖ 1700'lerde kurulduğu bilinen Hitit Devleti'nin başkenti, bugün Çorum il merkezine 82 kilometre uzaklıkta bulunan Hattuşaş'tır. Hitit siyasi tarihi Eski, Orta ve Yeni Devlet olmak üzere üç ana bölümde incelenmektedir. Eski Hitit Devleti krallarının öncelikli faaliyetleri dış politika üzerinde şekillenmiştir. Bu dönemin ön plana çıkan güçlü ve yetenekli krallarından I. Hattuşili ve I. Murşili, gerçekleştirdikleri fetih hareketleri ile Hitit Devleti'nin sınırlarını genişletmişlerdir (Memiş, 2018, s.271-272). Hitit Devleti'nin Anadolu'da kısa sürede merkezi

bir yapı oluşturmasında, bu devirde kendilerine karşı koyabilecek güçte bir devlet bulunmamasının byk bir payı olduğu sanılmaktadır.

Hititlerin yukarıda adı geçen güçlü krallarının ardından, Mö 1550- 1500 yılları arasında devlet bir anda karanlık bir döneme girmiştir. Gasıp Krallar Devri olarak da bilinen bu dönem I. Muşşili'nin bir saray entrikası neticesinde öldürülmesiyle başlayıp, Telepinuş'un iktidarı ele geçirmesine kadar devam etmiştir. Bu dönemde Hitit tahtına sırasıyla Hantili, Zidanza, Ammunaş ve Huzzia isimli krallar geçmişlerdir. Bu kralların hepsi, tahtı ya selefini öldürerek ya da başka türlü hilelerle ele geçirmişlerdir. Dolayısıyla meşru yollardan iktidara gelmedikleri için hepsi birer gasıp kral olarak kabul edilmektedir. Bu kaos dönemi Telepinuş'un tahta çıkmasıyla sona erecektir (Kınal, 1987, s.89).

Söz konusu dönemde bir taraftan taht kavgaları ile yıpranan devlet, diğer taraftan bu kriz ortamından yararlanmaya çalışan dış glerin saldırılarına maruz kalmış ve fethedilen toprakların byk bölümü Hitit egemenliğinden çıkmıştır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi M 1500'lerde tahtı ele geçiren Kral Telepinuş, yeni bir anayasa yazdırmak suretiyle bu taht kavgalarına son vermiş ve devlete eski gücünü yeniden kazandırmak için yoğun bir çaba içine girmiştir (Memiş, 2018, s. 273).

Telepinuş'tan Yeni Hitit Devleti'nin kurucusu sayılan II. Tuthalya dönemine kadar geçen zaman dilimi içerisinde neler yaşandığını tam olarak bilmiyoruz. Zira bu iki kral arasındaki dönemde sadece Anadolu değil, tüm n Asya karanlık bir çağa girmiştir. Bu dönemde, kral listeleri dışında yazılı hiçbir belge bulunmamaktadır. Tüm n Asya'nın bir anda böyle bir görüntü arz etmesinin gerçek sebebinin, M takriben 16. yüzyıl ortalarında vuku bulan Mitanni Gleri olduğu anlaşılmıştır. Gerçekten karşı konulması neredeyse imknsız bir güç sahibi olan Mitanni'ler, tüm n Asya'nın uzun süre sıkıntılı günler geçirmesine sebep olmuşlardır (Memiş, 2014, s.99).

M 1425'lerde Hitit tahtında II. Tuthalya'yı görmekteyiz. Adı geçen kral döneminde Hitit Devleti toparlanma sürecine girmiş ve kısa zamanda Mısır ve Mitanni gibi dönemin güçlü krallıkları ile eşit seviyeye ulaşmıştır. Ancak bu kralın ölümünden sonra yerine geçen I. Arnuvanda zamanında, Anadolu toprakları Gaşkalar'ın taarruzuna uğramış ve adı geçen Hitit kralı iktidarı boyunca bu barbar kavmin saldırılarını bertaraf etmekle uğraşmıştır. Gaşka saldırıları, M 1380- 1335 seneleri arasında hüküm süren ve Hitit Devletini imparatorluk haline getiren I. şuppiluliuma devrine kadar devam etmiştir. Adı geçen Hitit kralı, Gaşka tehdidi başta olmak üzere Anadolu'daki tüm yerel siyasi kargaşaları sona erdirmiş ve

ardından da Mitanni Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesine zemin hazırlamıştır (Memiş, 2018, s.273).

Hitit Devleti'ne en parlak dönemini yaşatan I. Şuppiluliuma'nın iktidarının son dönemlerinde Anadolu'da veba salgını baş göstermiştir. Bu salgın dolayısıyla ölen kralın yerine en küçük oğlu II. Murşili tahta geçmiş ve devletin siyasi otoritesini sağlamlaştırmıştır.

II. Muvattali döneminde ise Şuppiluliuma'nın iktidarının sonlarına doğru gerginleşen Hitit-Mısır ilişkileri kopma noktasına gelmiş ve Kuzey Suriye egemenliği yüzünden iki devlet arasında, MÖ 1296 yılında Kuzey Suriye'deki Kadeş mevkiinde bir meydan savaşı yaşanmış fakat bu mücadelede kesin bir netice alınamamıştır. İki taraf arasındaki çatışmalar belirli aralıklarla 16 yıl kadar daha devam etmiş, III. Hattuşili'nin iktidarı sırasında MÖ 1280 yılında iki devlet arasında eşit şartlara dayalı bir barış antlaşması imzalanmıştır. Bu barış, yaklaşık 50 yıl Ön Asya dünyasına huzur getirmiştir. III. Hattuşili'den sonra başa geçen Hitit kralları zamanında Anadolu'da yeniden yerel isyanlar baş göstermiş, özellikle Gaşkaların ve Arzawalıların tehditleri artmış, Asur ve Ahhiyava devletlerinin de her geçen gün çoğalan tazyikleri ile Hitit Devleti tam bir çıkmazın içerisine girmiştir. MÖ. 13. Yüzyılın sonları ile 12. Yüzyılın başlarında olmak üzere iki aşamada gerçekleşen Ege Göçleri sonucunda ise Hitit Devleti tarih sahnesinden çekilmiştir (Memiş, 2018, s.27).

3.2.Hitit Toplumda Mülkiyet Anlayışı

Anadolu'da Hititlerin egemen oldukları dönemde mülkiyet kavramını inceleyebilmek için başvurulması gereken birincil kaynak, dönemin kanunları ve hukuki içerikli vesikalarıdır. Diğer Eskiçağ kavimlerinde olduğu gibi, Hititlerde de sosyal ve idari düzeni temin etmek amacıyla birtakım hukuki düzenlemeler yapıldığı, yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde ortaya çıkarılan vesikalardan öğrenilmektedir.

Hititlerin başkenti olan Hattuşa'nın bulunduğu bölgede (Boğazköy) ilk olarak H. Winckler ve T. Macredi (1906-7, 1911-12), daha sonra ise 1931'den II. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar K. Bittel tarafından yapılan kazı çalışmaları neticesinde bulunan Hitit çivi yazılı belgeler arasında, yasa maddelerinin bulunduğu çok sayıda tablet ele geçirilmiştir. Bu tabletlerin çoğu oldukça hasar görmüş olup, parçalar halinde bulunmuştur. Ortaya çıkarılan bu belgeler, yazıldıkları dönemlere göre farklılık göstermekle beraber, içerik bakımından büyük ölçüde benzer konuları ihtiva etmektedirler (İmparati,1992, s.1).

Kanun maddelerinin yer adlığı çok zarar görmemiş olan bazı tabletler, vasiyetname ve fermanlar, mahkeme tutanakları, talimatnameler, toprak bağışı vesikaları, vassal ve bağımsız devletlerle yapılan antlaşma metinleri bir araya getirilerek, bir koleksiyon elde edilmiştir. 200 maddeden oluşan bu “Hitit Yasaları” koleksiyonu iki büyük seriden oluşmaktadır. İlk seri “eğer bir kimse” ikinci seri ise “eğer bağlar bahçeler” olarak adlandırılmışlardır (Doğan, 2008, s.71; Orhun, 2010, s.36).

Hitit Yasalarının ilk kez ne zaman ve hangi kral tarafından yazdırıldığı kesin olarak bilinmese de, çıkarmış olduğu fermanla Hitit kraliyet ailesinin veraset hukukunu belirli bir sisteme oturtan Telepinuş’un, Hitit yasalarının ilk düzenleyicisi olduğu düşünülmektedir. Gerçekten farklı dönemlere tarihlenen belgelerden oluşan bu yasa metinleri, Eski Krallık Dönemi’nden itibaren (MÖ 1750-1450), ihtiyaç duyulan ilaveler yapılmak üzere mevcut kanunların krallar tarafından güncellenmesi neticesinde ortaya çıkmıştır (Orhun, 2010, s.36). Hitit Yasaları, prolog ve epilog bölümleri olmayan, ancak belirli bir düzenlemeye göre, açık ve belirgin ifadelerle oluşturulmuş hükümleri ihtiva etmektedirler.

Yukarıda ifade edildiği gibi iki seriden meydana gelen Hitit Kanunlarının ilk serisinde, fertlerin birbirine karşı hak ve sorumlulukları dile getirilirken, bireylerin hukukunu ve mülkiyetini koruyan konular da ele alınır. İkinci seri ise mülk edinme, tarım araç-gereçleri, tarım alanları ve ürünlerine karşı işlenen suçlar, kira bedelleri ve cinsel suçlarla ilgili cezaları içermektedir (Kılıç, 2018, s.169).

Hitit ceza hukuku, Sami kavimlerin kanunlarında görülen kısasa kısas prensibini benimsememiştir. Suçlara verilen cezalar, intikam almaktan ziyade, daha insancıl hükümler içermektedir. Verilen bu cezalar genellikle caydırıcı nitelikte maddi cezalardır. Ölüm cezası birkaç özel durumla sınırlıdır, sakatlama cezası ise yine nadir olmak üzere sadece kölelere uygulanırdı (İmparati,1992 s.3; Taş, 2008, s.75).

Hitit kralları adalete ve adalet dağıtımına büyük önem vermişlerdir. Öyle ki toplum içerisinde adaletin sağlıklı bir şekilde yerine getirildiğinden şüphe edilmemesi için tüm fertlere temyiz hakkı tanınmıştır. Gerçekten vatandaşlar, adaletsiz olduğuna inandıkları her karara itiraz için krala başvurabilirlerdi. Düzenlenen bu temyiz mahkemelerinde, kral yahut kralın yerine atadığı vekilin verdiği karar esas alınır ve uygulanırdı (Doğan, 2008, s.74). Kralın veya vekil olan yargıcın kararının dikkate alınmaması durumunda, ölüm cezası dâhil olmak üzere en ağır cezalar uygulanırdı. Nitekim Hitit Kanunları madde 173a’da bu durum ele alınmıştır.

“Eğer bir kimse kralın kararına karşı çıkarsa evi (harabe) olsun. Eğer bir kimse sulh yargıcının yargısına karşı çıkarsa, onun başı (kesilecektir).” (İmparati, 1992, s.161).

Hitit Devleti’nin ekonomisi büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayandığından, bu konularla ilgili hukuki düzenlemelere son derece önem verilmiş ve kanun metinlerinde bu konular detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Hitit Devleti toplumun tüm üyelerine, kişinin şahsına veya mülklerine karşı yapılan tecavüzlere karşı tazminat hakkı da tanımıştır. Bu tazminat hakkı, verilen zararın büyüklüğüne, kasıtlı olup olmamasına, zararın geçici ya da kalıcı olmasına, suçlu ve mağdurun statüsüne göre değişkenlik göstermektedir (Orhun, 2010, s.36).

Hitit Yasa metinlerinde, menkul ve gayrimenkule zarar vermeye dair çok sayıda kanun maddesinin bulunması ve bu suçlara verilen cezalar, Hitit Devleti’nde özellikle tarım bağlamında mülkiyet hakkının korunmasına verilen önemi açıkça göstermektedir. Hitit ekonomisinin toprağa dayalı olması sebebiyle, kişilerin ihmal neticesinde veya kasıtlı olarak araziye ve hayvanlara zarar vermesi, bu kişilerin ceza almasına neden olurdu. Çünkü bu mülklerin zarara uğraması, doğrudan doğruya ekonominin de bozulmasına neden olurdu (Bryce, 2020, s.137).

Dönem vesikaları incelendiğinde, Hitit Devleti denetimindeki arazilerin üç ana gruba dağıtıldığı görülür. Toprakların birincil ve en büyük bölümü saraya aittir. İkinci grup tapınaklara ait olan topraklardır. Üçüncü grup ise, genellikle kral tarafından bağış yoluyla verilen vatandaşlara ait arazilerdir.

Hitit kralları, kendilerine ait olan geniş arazileri, bağış yoluyla ya da mülkiyet hakkını elinde bulundurmak koşuluyla işletmek üzere bazı kişilere verebiliyordu. Gerçekten vesikalar üzerinde yapılan incelemeler sonucunda, ele geçirilen tabletlerin önemli kısmını bu arazi bağış belgelerinin oluşturduğu görülür. Söz konusu metinlerden, devlete ait toprakların işletim hakkının kral tarafından bazı kurumlara yahut görevlilere verildiği anlaşılmaktadır. Devlet tarafından gerçekleştirilen bu toprak tahsisinin en önemli nedeni, savaşa her daim hazır durumda bulunması gereken ordunun ihtiyaçlarının bu topraklardan gelen gelirlerin ve gıda ürünlerinin temin edilmesi ihtiyacından kaynaklanıyordu (Reyhan, 2017, s.80; Pelvanoğlu, 2021, s. 273-274).

Krallık tarafından işletilmek üzere tımar olarak verilen araziler, büyük tımar ve küçük tımar olarak ikiye ayrılmaktadır. Hitit krallarının mülkiyetinde olan bu topraklar, büyük çiftlikler halinde bölümlere ayrılarak prenlere, şehir beylerine ve üst düzey saray memurlarına

verilirdi. Bunlar büyük tımar sahipleri idi. Küçük tımarlar ise, çiftçilere ve kölelere verilirdi. Bu tımar sahipleri, kralın bu bağışına karşılık “Sahhan” adı verilen bir vergi ile yükümlü olurlardı. Arazi sahipleri sorumluluklarını yerine getirdiği sürece ömür boyu bu toprakları işleyebilirlerdi. Ayrıca bu kişiler öldüğü zaman, işledikleri topraklar kendilerinin önceden belirlediği kişilerin işletimine verilebiliyordu (Günaltay, 1987b, s.142-143).

Yukarıda belirtilen büyük arazi sahibi üst düzey görevliler için Hitit krallarının birtakım önlemler aldığı gözlerden kaçmamaktadır. Bu kişilerin, kraliyete tehdit oluşturabilecek şekilde servet sahibi olmalarına yahut görevleri vesilesiyle nüfuz sahibi olmalarına engel olmaya çalışılmıştır. Çünkü hâlihazırda yüksek rütbe sahibi olan bu kişilerin, ekonomik ve siyasi olarak güçlenmesi, potansiyel bir tehdit olarak algılanmaktaydı (Reyhan, 2017, s.46-49).

Yazılı vesikalar incelendiğinde, tapınakların da oldukça geniş arazilere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten tapınaklar dini bir merkez olmanın yanı sıra, sahip oldukları geniş araziler, üzüm bağları, bahçeler, ormanlar ve hayvan sürüleri ile ekonomik anlamda güçlü bir yapı oluşturmaktadır (Reyhan, 2009, s162).

Hititler dini vecibelerine son derece bağlı bir toplumdur. Dini bayramları kutlamak, tanrılara adaklar sunmak ve kurban kesmek onlar için oldukça önem arz etmekte idi. Bu törenlerde/merasimlerde her detay en ince ayrıntısına kadar düşünülür ve harfiyen yerine getirilirdi. Çünkü tanrıların öfkelenmesi Hititlerin asla istemeyeceği bir durumdu. Bu törenlerde halk, tanrıya bağlılıklarını ne kadar samimi ve çok yansıtabilirse, tanrıların lütuflarından ve merhametinden o kadar çok yararlanabileceklerine inanıyorlardı. Ülkenin başına gelen her türlü felaket, bu özel günlerde yapılan eksiklikler veya yanlışlıklar sonucu tanrıların laneti olarak görülürdü (Akdağ, 2018, s.31-33).

Tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomik sistem kuran Hitit kralları, zirai faaliyetlerin sekteye uğramaması ve devlet tarafından denetim altına alınarak korunmasına büyük özen göstermişlerdir. Kanun metinlerinin tarım alanlarının korunması ile ilgili çok sayıda hüküm içermesi bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Hitit kanunlarının “Eğer bağlar bahçeler” isimli ikinci serisini teşkil eden bölümün tamamı, doğrudan tarımsal üretimi düzenlemeye ayrılmıştır. Bu maddelerde tarlaların muhafazası, kişilerin mülkiyet hakları, doğal kaynakların kullanımı, ürün fiyatları, koşum hayvanları, kira bedelleri başta olmak üzere iktisadi hayatla ilgili hemen her konuya değinilmiştir.

Hitit toplumunun önemli bir bölümünü, tarımla uğraşan kırsal kesim insanı oluşturmaktadır. Esasen bunun nedeni devletin halka yüklediği sorumluluklardan kaynaklanmakta idi. Gerçekten Hitit Devleti, vatandaşlarını üç çeşit mükellefiyetle yükümlü tutmuştur. Bu mükellefiyetlerin başında erkekler için her sene düzenli olarak askerlik görevini yerine getirmeleri gelmektedir. Diğer mükellefiyetler ise “Sahhan” (tımara) ve “Luzzi” (angarya) hizmetleri idi (Kınalı, 1989, s.142-148). “Sahhan”, devlet tarafından şahıslara tahsis edilen araziye karşılık alınan bir çeşit vergidir. “Luzzi” ise surların inşası, mabetlerin inşa ve tadilatı, yol ve köprü onarımı, askeri tesislerin bakımı gibi toplumun ortak çıkarlarına dayalı angarya hizmetlerinde çalışmaktı (Yıldırım, 2004, s.109; Reyhan, 2009, s.159). Tımara yükümlülüğü zorunlu olduğu gibi, Luzzi de halka zorunlu tutulmuş ve devlet, dört gün tımara arazisinde çalışan bir kişinin dört gün de Luzzi yükümlülüğünü yerine getirmek üzere çalışmasını mecbur kılmıştır. Bunun nedeni, iktisadi faaliyetlerin ve çeşitli tadilat işlerinin sürekliliğini belirli kurallar çerçevesinde daim kılmak olmalıdır.

Gerçekten Hititlerde sahhan yükümlülüğü, tarım alanlarının işletimi, elde edilen ürünlerin muhafazası üzerinde en çok durulan konulardan biriydi. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, kanun metinlerinde bu konuya ilişkin olarak çok sayıda hüküm mevcuttur. Bu hükümleri örneklendirecek olursak, madde 166’da şöyle denilmektedir:

“Eğer bir tohum üzerine biri <başka> bir tohum serperse onun ensesi saban üzerine koyulsun, iki koşum bağlansın, birinin (onun) yüzü bu tarafa doğru, diğerinin (onun) yüzü o tarafa doğru çevrilsin; adam ölsün ve öküzler ölsünler ve alana daha önce ekin ekmiş olan kimse, o zaman o kendisi için <onu> alsın. Eskiden böyle yapılmıyordu ve şimdi bir koyun adamın (onun) yerine çekilsin.” (Imparati, 1992, s.155-157).

Hitit kanunlarında çok daha ağır suçlara ölüm cezası verilmezken, tarımsal faaliyetlerin işleyişinin bozulması söz konusu olduğunda ölüm cezasının uygulamaya konulması, yaşanan aksiliklerin önüne geçmek için alınmış bir önlem olarak değerlendirilebilir.

Yasaların muhtelif maddelerinde arazilerin boş kalmaması için alınan tedbirler yer almaktadır. Örneğin 39. maddede, bir başkasının ekin alanını alan bir kimsenin, sahhan görevini yerine getirmesinin gerektiğini, ihmal ederse arazinin devlet tarafından o kişiden alınarak bir başkasına verileceği ve bu araziye satamayacağı belirtilmektedir (Imparati, 1992, s.59).

40. ve 41. maddelerde ise, ortakçı usulü ile işletilen bir arazide, ortaklardan birinin ölmesi durumunda, diğerinin arazinin sorumluluklarını tam olarak yerine getirirse, ölen kişinin topraklarına yasal olarak sahip olabileceğinden bahsedilir. Aksi halde, yani hayatta olan kişinin, ortağının arazisini istememesi veya yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda, arazi işletiminin devlet tarafından belirlenen başka bir kişiye verileceği yine aynı maddede belirtilmektedir.

Kanun maddelerinde sorunlar titizlikle ele alınmış ve çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bunun nedeni esasen, arazinin boş kalmasını engelleyerek vergilerin azalması önlemek ve üretimin sürekliliğini korumak istemeleridir. Daha da önce de belirttiğimiz üzere, devlet bu amaçla toplumun tüm üyelerine mülkiyet hakkı tanımıştır. Tabi bu arazilerin tasarrufunu tamamen şahıslara da bırakmamıştır, devlet kendi mülkiyet hakkını ve varlığını vatandaşlar üzerinde her zaman hissettirmiştir.

Yasalarda sınır ihlallerine dair hükümlerin de mevcut olduğu görülmektedir. Hititlerde arazi sınırlarına dikkat etmek ve ihlal etmemek oldukça mühim bir konu idi. Bilindiği gibi Hititler siyasi, sosyal her alanda olduğu gibi iktisadi ve zirai konuları da ideolojik olarak ele almayı ihmal etmemiş ve dini inanışları çevresinde şekillendirmişlerdir. Yani sınır ihlali sadece mülki bir suç olarak değil, aynı zamanda kutsal alanı da kapsayan bir suç olarak görülmüştür (Imparati, 1992, s.265).

Gerçekten sınırlara riayet edilmemesi gökyüzünün ve toprağın Fırtına Tanrısı'nın öfkelenmesine sebep olurdu ve bu Hititlerin hiç istemeyeceği bir durumdu. Hitit inanışına göre, tarla ve bahçe sınırları, Fırtına Tanrısı'nın dizleri ve bağı olarak kabul edilirdi. Sınırlar ihlal edildiği takdirde, adı geçen tanrıya zarar verildiği düşünülürdü (Doğan, 2008, s.144). Yasaların 168 ve 169. maddelerinde de bu konu ele alınmıştır:

Madde 168: *“Eğer bir ekin alanının sınırını biri ihlal ederse, bir aggala götürsün; ekin alanının sahibi bir gipessar alan kessin, ve onu kendisi için alsın. Ve sınırı ihlal eden kimse bir koyun, on ekmek, bir kap iyi cins bira versin ve yeniden alanı arındırsın.”* (Imparati, 1992, s.157).

Madde 169: *“Eğer bir ekin alanını biri satın alırsa ve <onun> sınırını ihlal ederse iri bir ekmek alsın ve Güneş Tanrısı için <onu> parçalasın ve desin: ‘ey Güneş Tanrısı, ey Fırtına Tanrısı, karışıklık sebebi yoktur.’* (Imparati, 1992, s.159).

168. maddede belirlenen tazminatın çok makul ve küçük bir miktar olması dikkat çekmektedir. Fakat bu suç kutsala yapılan bir saygısızlık olarak değerlendirildiğinde, suçu işleyen kişinin koyun, ekmek, bira temin etmek üzere toprağı yeniden temiz kılmak adına bir ritüel gerçekleştirmesi, dini boyutta daha anlamlı bir cezai işlemdir (Imparati, 1992, s.266).

Gayrimenkulleri detaylı bir şekilde ele alan Hitit Yasaları, menkuller için de düzenlemeler yapmayı ihmal etmemiştir. Tarım alanlarının himayesi için yapılan bu hukuki düzenlemelerin yanında hayvanlar, ziraatta kullanılan aletler, yetiştirilen ürünler, ağaçlar ve arazilerde çalıştırılan işçiler/köleler için de gerekli önlemler alınmıştır (Bülbül, 2021, s.1814).

Kanunname hayvanların satış fiyatları, kira bedelleri ve korunmasına dair hükümler yer alırken, hayvanlarla cinsi münasebetlerde bulunulması ile ilgili maddelerin varlığı oldukça dikkat çekicidir. Gerçekten, kanunların 187- 200a arasındaki hükümleri, bu tarz değişik cinsel suçları ihtiva etmektedir.

Bir adamın koyunla, öküzle, domuzla veya köpekle cinsel ilişkiye girmesi lanet edilecek bir eylem olarak nitelendirilir ve bu kişinin kral tarafından ölüm cezasına çarptırılacağı belirtilir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bu ölüm cezası kralın tasarrufuna bağlı bir cezadır. Bu konuya ilişkin yasa maddesinin son satırında ‘kral onu öldürür, kral onu yaşatır, ama o kralın önüne çıkmasın’ ifadesi yer almaktadır. Ancak her ne olursa olsun, bu kişilerin kraldan/saraydan uzak durması ve din adamı olamayacağı, yine kanun maddelerinde belirtilmiştir (Imparati, 1992, s.173-273-274).

Maddelerde yer alan diğer çelişkili bir durum ise koyun, öküz, domuz ve köpeğe karşı işlenen bu suça cezai işlem uygulanırken, madde 200a’da at ve katırla yaşanan bu cinsi münasebetin cezaya değer bir eylem olmadığı ve suç sayılmadığı görülür (Imparati, 1992, s.183). Bu çelişkinin nedeni, farklı dönemlere ait vesikaların derlenmesiyle meydana getirilen yasa metninin bu maddelerinin farklı tarihlerde yazdırılmış olduğu ve önceden suç sayılan bu cürmün ileri bir tarihte cezaya değer olmadığına karar verilmesi olabilir.

Yasaların 57. ve 92. maddeleri arasındaki hükümler, hayvanlara zarar verilmesi ve çalınmasına dair suçları içermektedir. Bu hükümlerde çalınan hayvanın cinsine ve yaşına göre verilen cezaların oranının değiştiği görülmektedir. Nitekim madde 57’de şu ifadeler yer almaktadır:

“Eğer cins bir öküzü biri çalarsa <eğer süttten kesilmiş öküz ise, cins bir öküz değildir, eğer bir yaşında bir öküz ise cins bir öküz değildir, eğer iki yaşında bir öküz ise, o cins bir

öküzdür>, eskiden otuz öküz veriliyordu ve şimdi on beş öküz versin: beşi iki yaşında beşi bir yaşında, beşi süttten kesilmiş öküz versin, ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır.” (Imparati, 1992, s.77).

Yine bu maddeler aralığındaki hükümlerde, bir öküzün başka birinin ekin alanında ölmesi halinde, öküzün sahibine tazminat olarak iki öküz verileceği belirtilmiştir.

Madde 72: “Eğer bir öküz birinin ekin alanında ölürse, alanın sahibi iki öküz versin ve böylece suçu evinden uzaklaştırır.” (Imparati, 1992, s.82).

Burada, büyük ihtimalle kiraya verilmiş bir hayvandan bahsedilmektedir. Hayvanın ölüm sebebi belirtilmemekle beraber, kiralayan kişiden kaynaklı olmasa bile ikili arasında oluşabilecek olası bir düşmanlığın önü kesilmek istenmiştir. Ayrıca bu hükümle, hayvan kiralayan kişilerin, hayvanlara kötü muamele etmeleri ve hor kullanmalarını engellemek amacıyla caydırıcı nitelikte bir ceza öngörülmüştür.

Hititlerde hayvanlar, mühim bir iktisadi üretim aracı olarak görülmektedir. Bu sebeple yasa maddelerinde hayvanlarla alakalı olarak; hayvanın çalınması, kiralanan hayvanın ölmesi, başkasının mülkü olan damgalı hayvanın bir başkası tarafından kendisine mal edilmesi, hayvanın uzuvlarına zarar verilmesi, alıkonması veya gebe hayvanlara zarar verilmesi gibi öngörülebilien tüm suçlar ve cezaları ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir (Reyhan, 2010, s.69-70).

Daha önce ifade edildiği gibi Hititler, tarım arazileri ve hayvanların yanı sıra zirai aletleri ve yetiştirilen ürünleri de menkul mülk olarak kabul etmiş ve bunları da yasa maddeleri ile koruma altına almışlardır.

Kanun metninden ve çivi yazılı çeşitli mahkeme tutanaklarından öğrenildiği kadarıyla Hititlerde en mühim tarım aracı sabandı. Güz mevsimi geldiğinde, çiftçilerin tarımsal faaliyetleri toprağın sabanla sürülmesi ve tohumların atılmasıyla başladılar. Bu çağda henüz makineleşme söz konusu olmadığından, toprağı sürmek ve ekilecek hale getirmek için başlıca tarım aleti sabandı. Bu nedenle krallar, kanun metinlerinde sabana dair hükümlere de yer vermiştir. Kanun metninin 121. maddesinde mühim bir zirai alet olan sabanın çalınmasına dair bir hüküm mevcuttur.

“Eğer bir sabanı özgür bir adam çalarsa, <onun-sabanın> sahibi ...-ın üstüne onu <hırsızı> koysun ve öküzler aracılığıyla (onu?) ... Eskiden böyle yapılıyordu ve şimdi <suçlu> altı

şekel gümüş versin, ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır. Ve eğer bir erkek köle <ise>, üç şekel gümüş versin.” (Imparati, 1992, s.131).

Ekinleri de menkul olarak kabul eden Hititler, ekinlerin çalınması veya ekin alanlarına zarar verilmesine karşı da önlemler almışlardır. Gerçekten bir Hititli için arazisi ve arazisinden elde ettiği ürün her şey demektir. Krallar da Anadolu’da zaman zaman meydana gelen kıtlık hadisesine karşı ekinlere büyük önem vermiş, kanunlarla koruma altına almış ve hatta muhtelif alanlarda kıtlık hadisesine karşı ekin depolamak için “sidon” adı verilen yapılar oluşturmuşlardır.

Yasa maddelerinde, bir kimsenin ekin çalmasının cezası, çaldığı ekinin arazisini yeniden ekmek ve bir şekel gümüş ödemek olarak belirlenmiştir. Ayrıca Hititlerde ekin alanına zarar vermek de büyük bir suçtur. Kanun metninde yer alan hükümlere göre, ateş yakarak tarlanın yanmasına neden olan bir kişi, yanan her ağaç için 6 şekel gümüş ödemek ve zarar gören alana yeniden ekim yapmak zorunda bırakılmıştır. Hayvan sürülerinin bir araziye girerek ekili alana zarar vermesi durumunda ise, sürünün sahibi bahçe meyveli ise 10 şekel gümüş, bahçe boşsa 3 şekel gümüş öderdi.

Hititlerde bir diğer menkul mülk ise kölelerdir. Mezopotamya kavimlerinde olduğu gibi Anadolu’da da kölelik müessesesi mevcut olup, köleler toplumun en alt tabakasını oluşturmaktadırlar. Fakat Hititlerde köleler iki ayrı grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Hitit toplumunda normal köle statüsündeki insanlar dışında, NAM.RA adı verilen bir grup daha yer almaktadır (Fidan, 2015, s. 227).

Anadolu topraklarında ilk defa merkezi otoriteyi temin eden Hitit Devleti, kuruluş evresinden itibaren askeri seferlerini ve elde ettikleri ganimetleri kayıt altına almaktaydılar. Bu ganimetlerin listelendiği belgelerde, sefer yapılan ülkelerden elde edilen değerli eşyalar, hayvanlar ve madenlerin yanı sıra “NAM.RA” olarak adlandırılan insanlardan da söz edilmektedir (Tiro, 2018, s. 98).

Düzenlenen seferler neticesinde yurtlarından alıkonularak Hitit ülkesine getirilen bu insanlar, devlet tarafından işçi olarak tapınaklara, tarım arazilerine veya orduya çalıştırılmak üzere yerleştiriliyorlardı. Hitit kralları tarafından belirli arazilere tımar görevlisi olarak tayin edilen NAM.RA’ların üretime katkı yapması amaçlanırdı. Yeteneklerine ve mesleklerine göre gruplara ayrılan bu insanlar, ihtiyaç halinde diğer Hitit kentlerine veya kentlerin tapınaklarına da gönderilebiliyorlardı. Bir nevi “devlet kölesi” olarak görülen bu insanların, yaşamları

boyunca devletin kontrolü altında çalışmakla yükümlü olup, çalıştıkları bölgeleri terk etmeleri ve başka bir yere gitmeleri kesinlikle yasaktı (Sevinç, 2008, s.28; Tiro, 2008, s.109; Kılıç ve Akkuş, 2010 s.166).

Hitit Devleti'nin ekonomik yapısını güçlendirmek üzere işgücü olarak kullanılan NAM.RA'ların, bazen de nüfusu arttırmak ve sınır bölgelerinin güvenliğini sağlamak amacıyla, bu bölgelere yerleştirildikleri görülmektedir.

Hitit kanunlarında kölelerden farklı bir sosyal sınıf olarak ele alınan NAM.RA'lara uygulanan cezaların, kölelere verilen cezalara mı yoksa hürlerle verilen cezalara mı benzedikleri hususunda tam bir netlik yoktur. Ancak Sedat Alp, NAM.RA'lara uygulanan cezalarla hürlerle uygulanan cezalar arasında herhangi bir fark bulunmadığını, bir başka ifade ile onlara da hürler gibi muamele edildiğini düşünmektedir (Alp, 1949, s.253).

NAM.RA'lar dışındaki köleler ise, yasa maddelerinde ele alınan menkul mülkler arasında yer almaktadırlar. Fakat Hitit toplumunda köleler, Mezopotamya kavimlerinde olduğu gibi tüm haklardan yoksun bırakılmış, hayatını tamamen sahibinin tasarrufuna bağlı olarak yaşamak zorunda değillerdi. Hititler devrinde Anadolu'da kölelere devlet tarafından mülkiyet edinme, miras, evlilik gibi haklar verilmiştir. Ayrıca köleler maddi durumlarını düzelttikleri ve bedelini ödedikleri takdirde özgürlüklerini elde edip, hür insan statüsüne geçebiliyorlardı (Sevinç, 2008, s.85-86).

Kölelere tanınan bu haklar, kanun maddeleri ile güvence altına alınmış ve meşruluğu açıkça ortaya konulmuştur. Yasaların 31- 36. maddeleri aralığında kölelerin evliliği ilgili hükümler yer almaktadır. Örnek verilecek olursa madde 34'te:

“Eğer bir erkek köle, (hür) bir kadın için başlık öderse ve onu kendisi için karısı olarak alırsa o zaman onu (kadını) hiç kimse dışarı çıkaramaz.” denilmektedir (Imparati, 1992, s.57).

Burada, kölenin ödeyeceği başlık parasından söz edilmektedir. Hitit toplumunda “kuşata” olarak adlandırılan bu başlık parasının köleler için de geçerli olması, kölelerle ilgili diğer maddeler de tetkik edildiğinde kölelerin, hür insanlara tanınan hak ve sorumlulukların çoğuna sahip olduklarını göstermektedir. Gerçekten bu dönemde kölelerin durumlarının oldukça son derece iyi olduğu ve hatta neredeyse hür insanlarla eşit seviyede tutuldukları görülmektedir (Kılıç ve Akkuş, 2010, s. 179).

Kölelerin evlilik meselesi, yasa metninde detaylı bir şekilde işlenmiştir. Bu maddelere göre, erkek bir köle ile hür bir kadının evliliğinde, erkek kadının baba evine içgüvey olarak gidebilirdi. Ayrıca, köle ile evlenen hür kadının kanun maddelerinde açık bir şekilde belirtilmese de, yüksek ihtimalle sosyal statüsü de düşüyordu. Yine kanun metinlerine bakıldığında kölelere boşanma hakkı da verilmiştir. Özgür bir adam ve köle statüsündeki bir kadının anlaşamayıp boşanmaları halinde, ortak mülklerin eşit paylaşılacağı, fakat çocukların yalnızca bir tanesinin köle olan annede kalabileceği belirtilir (Imparati, 1992, s. 55).

Köleler her ne kadar hür insanlara yakın haklara sahip olsalar da, Hitit ceza hukukuna bakıldığında, özgür bir insanla köleye verilen cezaların farklı olması, köleye karşı işlenen bir suçla hür insana karşı işlenen suça ödenen bedelin değişikliği, statü farkını ortaya koymaktadır. Nitekim Hitit Kanunlarının 94. ve 95 maddelerinde, özgür bir adamın hırsızlık yapması, aldıklarını geri vermek ve 12 şekel gümüş ödemekle cezalandırılırken, bir köle hırsızlık yaptığında aldıklarını geri verip maddi tazminat ödemenin yanı sıra burnunun ve kulaklarının kesileceği belirtilmektedir.

Eski Mezopotamya kavimlerine nazaran daha iyi durumda olan köleler, Hitit krallarının meydana getirdiği insancıl nitelikte kanunlardan ötürü belirli haklara sahip olup, bu dönemde birazda olsa insan gibi hayat sürdürebilmişlerdir.

SONUÇ

Eskiçağ toplumlarında mülkiyet anlayışı hakkında aktardığımız bu bilgiler ışığında “mülkiyet” kavramının en eski devirlerden itibaren var olduğunu ve yerleşik hayatla beraber ortaya çıkan ilk sorunların menkul ve gayrimenkullerden kaynaklandığını görmekteyiz. Tarihin ilk devirlerinden itibaren mülkiyetle ilgili ortaya çıkan çatışmalar, tarih boyunca devam etmiştir ve hala da devam etmektedir.

Çalışmamızda mülkiyet anlayışlarını incelediğimiz Mezopotamya, Mısır ve Anadolu memleketlerinin, bilinen en eski devirleri Paleolitik ve Mezolitik çağlardır. Bu devirlerden itibaren insanoğlunun bu topraklar üzerinde avcılık ve toplayıcılıkla hayatlarını idame ettirdikleri bilinmektedir. Paleolitik ve Mezolitik devir insanları arasında henüz mülkiyet kavramı oluşmamıştı. Çünkü bu devir insanları henüz tarım ile tanışmamış ve yerleşik hayat söz konusu olmadığından mağaralarda hayatlarını sürdürmüşlerdir.

Neolitik devre gelindiğinde devrim niteliğinde yeniliklerle karşılaşmaktadır. Bu devirde ziraat keşfedilmiş ve bunun neticesinde insanlar yerleşik yaşam tarzına geçiş yapmışlardır. Bu süreçte insanlar küçük topluluklar halinde bir araya gelmeye ve ortak işler yapmaya başlamışlardır. Neolitik devrin ilk dönemlerinde, tarım yapılan alanlar, hayvanlar, evler ve hatta kadınlar bile ortaklaşa kullanılmaktaydı. Ortada bir mülk vardı fakat insanlar arasında ilkel bir sosyalist sistem olduğundan bu mülklerin paylaşımı veya dağıtımı söz konusu değildi.

Fakat ilerleyen süreçte, nüfus artışına paralel olarak toplumsal yapı değişmiş, insanlar gruplar halinde örgütlenmeye başlamıştır. İnsanlar arasında bir şeylere sahip olma arzusu ortaya çıkmış ve bunun neticesinde “özel mülkiyet” anlayışı doğmuştur. Bu anlayış, gruplara ayrılmak üzere örgütlenen insanlar arasında çatışmaların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu çatışmalar sonunda, artık insanlar tarlalarının etrafını çitlerle çevirmiş, ev ve aile yapısı şekillenmeye başlamıştır. Her şeyden önemlisi toplumda liderlik vasfı taşıyan bazı kimselerin ortaya çıkması ve topluma önderlik etmesi neticesinde hukuk ve devlet kurumlarının da temelleri atılmıştır.

Bu dönemden itibaren insanlar arasında mülkiyet kavramı iyice yerleşmiş ve ortaya çıkan tüm sorunların ana nedenlerinden birini oluşturmuştur. Nitekim yazının icadıyla başlayan tarihi devirlerde meydana getirilen hukuki vesikaların önemli bir kısmında, üzerinde en çok durulan konu mülkiyet olmuştur. Bunun nedeni de az önce belirttiğimiz üzere Neolitik devirde ortaya çıkan özel mülkiyet kavramından kaynaklanmaktadır.

Mezopotamya topraklarına MÖ 3500’lerde göçmen olarak gelen ve bu topraklarda büyük bir medeniyet kuran, mevcut köy kültürünü şehir kültürüne dönüştüren Sümerliler, MÖ 3200’lerde yazıyı icat ederek tarihi devirlerin başlamasına önayak olmuşlardır. Arkeolojik çalışmalar neticesinde ortaya çıkarılan Sümer vesikalarının, bir kısmının hukuki-iktisadi içerikli olduğu görülmektedir. Çivi yazılı bu belgelerde, ele alınan konular tarım arazileri, hayvanlar, bir çeşit menkul sayılan köleler, mülk edinme ve satma işlemlerine dairdir. Bu dönemde, bu konuları işleyen yazılı vesikaların oluşturulmasının sebebi, kökeni Neolitik devre kadar geriye giden özel mülkiyet edinme kaygısından ileri gelmektedir.

Çalışmamızın birinci bölümünde yer alan ve tek tek incelenen Mezopotamya’da meydana getirilen yasa metinlerinde, devletin sürekli olarak kişilerin mülkiyet hakkını teminat altına almaya çalıştığı görülmektedir. Bunun nedeni, devletin hem kendi otoritesini güçlendirmek hem de mülkiyetle alakalı ortaya çıkabilecek sorunların ülkede karışıklığa yol açacağını düşünmeleridir. Bu yüzden de bu konuda ortaya çıkabilecek tüm sorunlar öngörülerek yasa metinlerine suç sayılan cürümler olarak eklenmiştir. Bu suçların önünü kesmek için de caydırıcı nitelikte çok ağır cezalar yine yasa metinlerinde belirtilmiştir.

Eski Mısır’da herhangi bir yasa metni yoktur. Hukuki nitelik taşıyan vesikalar ise oldukça azdır. Fakat buna rağmen, mülkiyet kavramının bu topraklarda da var olduğunu görmekteyiz. Kendisini Tanrı-Kral olarak gösteren firavunlar, tüm memleketin sahibi idiler. Ancak sahibi olduğu ülkede kendisinin ve halkının refahı için üretim yapmak ve bu toprakları işletmek üzere dağıtmak zorunda idi. Bazı durumlarda firavunların, arazilerin mülkünü şahıslara devrettiğini de çalışmamızın ikinci bölümünde incelemiştik. Ayrıca firavunların Mısır ilahlarını memnun etmek için bir kısım mülkü tapınaklarla paylaştığı da bilinmektedir.

Eski Anadolu’da ise, Mezopotamya ve Mısır’dan daha geç devirlerde yazı kullanılmaya başlandığından, tarihi dönemler de bu iki memleketten sonra başlamıştır. Fakat Mezopotamya’dan Anadolu’ya ticaret yapmak için gelen tüccarların bıraktığı vesikalar, Anadolu’nun MÖ 2. Binyıl başlarındaki durumunu büyük ölçüde aydınlatmaktadır. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanan Hititlerin yasa maddeleri incelendiğinde menkul ve gayrimenkullerle ilgili çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Bu devir insanı için toprağı her şey demektir. Çünkü halkın neredeyse tamamı tarımsal faaliyetler ile hayatlarını idame ettirmektedirler ve Hitit ekonomisi de bu faaliyetler etrafında şekillenmekte idi. Öyle ki, diğer medeniyetlerde menkuller arasında adı geçmeyen “ekin”, Hititler devrinde menkul mülk olarak kabul edilmiş ve muhafazası için kanun metinlerine maddeler eklenmiştir.

Tüm bu bilgiler ışığında denilebilir ki, tarihin en eski devirlerinden itibaren mülkiyet anlayışının varlığı birçok kurumun ortaya çıkmasına ve kültürlerin oluşumuna katkı sağlamıştır. Fakat aynı zamanda birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunların çözümü ve adaleti temin için var olan devlet ise kurulduğu ilk devirlerden itibaren, itibar sahibi kimselerin haklarını savunmuş ve alt tabakları büyük ölçüde ve çoğu zaman göz ardı etmiştir.

KAYNAKLAR

- Akdağ, Ö. (2018). Hititlerin Tanrılarını Memnun Etme Yöntemleri ve Bunun Hitit Arkeolojisine Yansımaları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 23-36.
- Akyüz, S. (2020). Mezopotamya 'da Hukuk, *Mozaik Kültür Dergisi*, 3, 1-18.
- Alp, S. (1949). Hititlerde Sosyal Sınıf NAM. RA'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı. *Belleten*, 13(50), 245-270.
- Bilgiç, E. (1947). Çivi Yazılı Hukukî-İktisadî Kaynaklar, Mahiyet ve Muhtevaları, *Belleten*, 11(44), 571-602.
- Bilgiç, E. (1963). Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An'anesi, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 21(3-4), 103-119.
- Bozkurt, G. (1981). Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 38(1), 65-103.
- Bryce, T. (2020). *Hititler Anadolu Savaşçıları*. Ülker Evrim Uysal(çev.), İstanbul: Kronik Kitap.
- Bülbül, C. (2010). Amurru Göçleri ve Amurruların Eski Önasya Tarihindeki Rollerini. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29 (48) , 29-49. DOI: 10.1501/Tarar_00000000467
- Bülbül, P. (2017). Eski Anadolu'da Tarım Faaliyetleri. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (17), 269-282.
- Bülbül, P. (2021). Hitit Kanunlarındaki Tarım Ve Tarım Arazisi İle İlgili Hükümlerin Günümüz Modern Türk Hukuku İle Kıyaslanması. *History Studies (13094688)*, 13(6).
- Desplancques, S. (2006). *Antik Mısır*, İsmail Yerguz (çev.), Ankara: Dost Kitabevi.
- Dinçer, M. (2017) Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde “Borç Köleliği” Olgusu. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 21-40.
- Doğan, E. (2008). *Hitit Hukuku: Belleklerdeki" Kayıp"* , Fam Yayınları.
- Duymuş Florioti, H (2016). *Eski Yakındoğu Üzerine Notlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Fidan, S.S. (2015). Hitit Sosyal Sınıfları içinde Hür İnsanlar ve Köleler, *Tematik Araştırmalar Serisi II*, 223-234.
- Gökçek, L.G. & Abacı O. (2019d). *Anadolu'nun Eskiçağ Tarihi*, Değişim Yayınları.

- Gökçek, L.G. & Akyüz, F. (2013). Sümer Kanunları, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 9 (1), 1-9.
- Gökçek, L.G. & Horunlu T (2018). Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'da Köle Ticareti, L.G. Gökçek & E. Yıldırım & O. Pekşen (Edt.), *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat* (2018). 213-226
- Gökçek, L.G. (2015). *Asurlular*, Bilgi Kültür Sanat Yayınları.
- Günaltay, Ş. (1987a). *Yakın Şark: Elâm ve Mezopotamya*, Türk Tarih Kurumu.
- Günaltay, Ş. (1987b). *Yakın şark II: Anadolu*, Türk Tarih Kurumu.
- Günbattı, C. (1991). Eski Babil Devrinde Timar ve Devlet Arazisinin Tahsisi Hakkında Bazı Görüşler. *Belleten*, 55(212), 1-12.
- Günbattı, C. (2012). Kültepe-Kaniş, Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler. *Kayseri: Kültür Yayınları*.
- Gündüz, A. (2002). *Mezopotamya ve Eski Mısır*, Büke Yayınları.
- İmparati, F. (1992). *Hitit Yasaları*, Erendiz Özbayoğlu (çev.), Ankara: İtalyan Kültür Heyeti.
- İnan, A. (1987). *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kılıç, Y. & Akkuş, S. (2010). Çivi Yazılı Hukukta Köle Satış Bedelleri, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 6 (2), 163-187.
- Kılıç, Y. (2018), *Eskiçağ Aile Hukuku*, Çizgi Kitabevi.
- Kınal, F. (1983). *Eski Mezopotamya Tarihi*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi.
- Kınal, F. (1987), *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Klengel, H. (2019). *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, Nesrin Oral (çev.), İstanbul: Totem Yayınları.
- Koroğlu, K. (2011). *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları.
- Kramer, S.N. (2002). *Sümerler*, Özcan Buze (çev.), İstanbul: Kabalcı.
- Memiş, E. (1986). Anadolu'nun Eski Şark ve Eski Garp Dünyaları Arasındaki Yeri, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (1), 59-64.
- Memiş, E. (2006). *Eskiçağda Yaşanmış Büyük Aşkla*, Ekin Kitabevi.
- Memiş, E. & Bülbül, C. (2014). *Eskiçağda Göçler*, Ekin Kitabevi.

- Memiş, E. (2015a). *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi.
- Memiş, E. (2015b). *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Kitabevi.
- Memiş, E. (2018). MÖ 2. Binyıl Anadolu'sunda Zirai ve Ticari Faaliyetler, L.G. Gökçek, E.Yıldırım & O. Pekşen (Edt.), *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat* (2018). 263-280
- Memiş, E. (2020). *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitabevi.
- Memiş, E. (2021). Eski Yakındoğu'da Adalet Anlayışı ve Kanun Koyucular, *OANNES- Uluslararası Eskiçağ Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-37.
- Mieroop, M. V. (2018). *Eski Yakındoğu Tarihi*, Homer Kitabevi.
- Oates, J. (2004). *Babil*, Fatma Çizmeli (çev.) Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Okandan, R. G. (1951). Hamurabi Mecellesi, *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 17(1-2), 283-315.
- Orhun, M. (2010). Hitit Aile Hukuku & Eski Hukuk Dönemi Roma Aile Hukuku. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (5), 35-55.
- Pelvanoğlu, T. (2021). Hitit Toprak Bağış Belgeleri Hakkında Genel Bir Değerlendirme. *OANNES- Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 267-290.
- Reyhan E. (2017). *Hititler Devleti'ndeki Siyaset ve Yönetim*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Reyhan, E. (2009). Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım, *Gazi Akademik Bakış*, 2 (4) , 157-174 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gav/issue/6527/86549>
- Reyhan, E. (2010). Esmâ, R. (2010). Hititlerde Gündelik Hayata Dair İktisadi İlişkiler, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29 (47) , 65-82 . DOI: 10.1501/Tarar_00000000456
- Sever, H. (1987). Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 31(1-2), 421-428.
- Sever, H. (1991). Kültepe Tabletlerinin Anadolu Tarihi ve Kültür Tarihi Bakımından Önemi, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 35(2), 247-256.
- Sevinç, F. (2008). Hititlerin Anadolu'da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008(17), 11-32.
- Tanilli, S. (2020). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Taş, İ. (2008). Hititlerde Ölçü Birimleri ve Bunların Hitit Metinlerinde Kullanımı Üzerinde Bir Değerlendirme. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 73-90.
- Tekin, M. (2014). Eski Mezopotamya'da Coğrafi ve Etnik Yapı. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 111-125.
- Tiro, A. O. (2018). NAM. RA'ların Kullanımına Hitit Metinlerinden Örnekler. *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 12(1), 97-110. https://doi.org/10.1501/Archv_0000000148
- Tosun, M. & Yalvaç, K. (1989). *Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi- Şaduqa Fermanı*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Tosun, M. (1963). Hammurabi'nin Toprak Kanunları, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 21(3-4), 127-141.
- Tosun, M. (1973). Sümer, Babil ve Asurlularda Hukuk, Kanun ve Adalet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler. *Belleten*, 37(148), 557-581.
- Tutkaoğlu, U. C. (2020). Babil Hukukunda Awilum, Muşkēnum ve Wardum, *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 209-223.
- Valbelle, D. (1992). *Eski Mısır'da Yaşam*, (çev.) Cem Muhtaroglu. İletişim Yayınları.
- Wilkinson, T. (2019). *Eski Mısır*, (çev.) Ümit Hüsrev Yoksal. Say Yayınları.
- Yıldırım, R. (1996). *Eski Ön Asya Tarih ve Uygarlıkları*, Meram Yayınları.
- Yıldırım, R. (2004). *Uygarlık Tarihine Giriş*, Asil Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimini Amasya’da tamamlamıştır. 2016-2020 yılları arasında Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden yükseköğrenim yapmıştır. 2020-2021 öğretim yılı güz döneminde aynı üniversitenin bünyesinde bulunan Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde Tarih Anabilim Dalında tezli yüksek lisans yapmaya başlamış ve 17 Haziran 2022 tarihi itibarıyla yüksek lisans tez çalışmasını tamamlamıştır.

